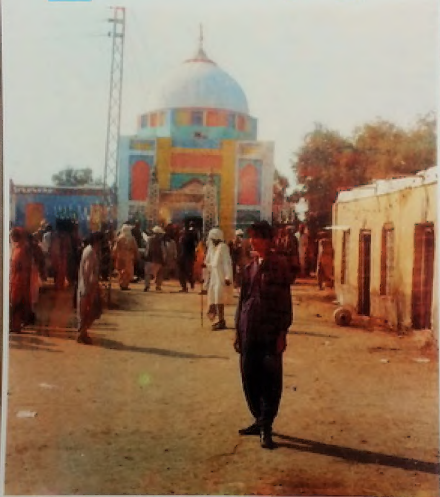

سير العشيق

رسالو صوفي فيضل فقير سائين

سر العشق

حضرت صوفي فیض محمد عرف فیضل فقیر سائین

ڪتاب جو نالو:

سرالعشق

ليکڪ:

حضرت صوفي فيض محمد عرف فيضل فقير سائين

سال:

جون 1999ع

تعداد:

500

ڇپائيندڙ:

فقير عبدالغني فيض پوري

پاڻهن پيلي:

فقير سڪندر علي ڪوسه

الطاف حسين ديناري (شهاد ڪوٽ)

ڪمپوزر:

احسان علي جوڻيجو

ڪمپوزنگ ۽ ڇپائي:

شاھ ڀٽائي آفسيٽ پريس شهاد ڪوٽ

قيمت ..... 100 روپيه

هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا فقير صوفي لطف الله فقير
سجاده نشين (درگاه صوفي فيضل فقير) وٽ محفوظ آهن.

فقير حبيب الفتحي درگاه صوفي فيضل فقير

1	پیش لفظ
	باب اول
2	در بیان محنت و مشقت
8	در بیان برخلافی و جنگ نفس
16	در بیان نزول بلا مصیبت
23	در بیان تواضع و تحمل
	باب دوم
38	در بیان شناخت دنیا و عقبی
43	بیان حقیقت حال نفس
54	در بیان معرفت حق تعالی
	باب تیسون
62	بیان فضیلت توکل
67	در بیان توحید باری تعالی
71	در بیان ترغیب و توبہ
81	در بیان ترتیب ذکر فکر
	باب چہارم
127	در بیان صبر
132	در بیان شکر
138	در بیان رضا
142	در بیان محبت
161	بیان اثر صحبت
165	بیان نقطہ عجیب و رقیقہ لطیف
165	تعدید و تمیز انانی
167	دعا نامہ
168	خاتمہ کتاب
171	بیان مختصر سوانح عمری مولانا مرشد صاحب

حضرت صوفي فيض محمد فقير
عرف فيض فقير سائين

صوفي محمد محرم فقير رح

صوفي محمد يوسف فقير

صوفي لطف الله فقير
سجاده نشين درگاه صوفي فيضل فقير سائين

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين

والعاقبة للمتقين والصلوات والسلام على رسوله محمد وآله
 واصحابه اجمعين.

حمد ۽ نعت کان بعد هي درد نامو در انگيز ۽ سر العشق
 شور آميز در حقيقت درد جي دانهن ۽ جوش جي ھاڻ آهي، مگر بر صورت
 حال محض مولئي جي طالبن لاءِ بشبوت آيات ۽ حديث ۽ قول وٺڻ جي
 شرخوار چئن بابن تي جلوہ نما ۽ رونق افرا ٿيو، جيئن پهريون باب سندس
 "محنت ۽ مشقت" تواضع ۽ تحمل جي بيان ۾ آهي. ٻيون باب "شناخت
 دنيا ۽ عقبي" معرفت نفس ۽ حق تعاليٰ جي بيان ۾. ٽيون باب "توکل ۽
 توحيد" ترغيب ۽ ترتيب ذکر فڪر جي بيان ۾. چوٿون باب "صبر ۽
 شڪر" رضا ۽ محبت جي بيان ۾. انهن ۾ هر هڪ باب ۾ چار چار فصل
 آهن. جيئن پهرين باب جو پهريون فصل محنت ۽ مشقت جي بيان ۾ آهي.
 ٻيو فصل برخلافي ۽ جنگ نفس جي بيان ۾. ٽيون فصل نزولِ بلا ۽
 مصيبت جي بيان ۾. چوٿون فصل تواضع ۽ تحمل جي بيان ۾. ٻي باب جو
 پهريون فصل شناخت دنيا جي بيان ۾ آهي. ٻيو فصل شناختِ اقبئي جي
 بيان ۾. ٽيون فصل معرفت نفس جي بيان ۾. چوٿون فصل معرفت حق
 تعاليٰ جي بيان ۾. ٽئين باب جو پهريون فصل توکل جي بيان ۾ آهي. ٻيو
 فصل توحيد جي بيان ۾. ٽيون فصل ترغيب ۽ توبه جي بيان ۾. چوٿون
 فصل تلقين ۽ ترتيب ذکر فڪر جي بيان ۾. چوٿين باب جو پهريون فصل
 صبر جي بيان ۾ آهي. ٻيون فصل شڪر جي بيان ۾. ٽيون فصل رضا جي
 بيان ۾. چوٿون فصل محبت جي بيان ۾ ۽ آخري انهي جي اقوال متفرق ۽
 خاتمه ڪتاب.

باب اول

فصل پهريون

دريبان محنت ۽ مشقت

بيت سنڌي

درد وندن جي دل ۾ هُ ۽ هُ سنڌي هاءِ - ڪڻڪي ڪڍن ٻاڦ کي وو ووءِ
ڪيون واءِ

فيصل تنهن لاءِ سڄڻ سي آهون ٿيون -
جيچل منهنجي جيءَ ۾ سورن سنڌا پور - تارڻيون اچن توڙ کان سر تي
ڪيون گهور
پايم سپو نور اوجو مڪا سڄڻين.

وصال جي نهال کي اصل کان بلاتن جي باغ ۾ رکيائون - پوءِ جيڪو
بلا کان ڊڄي ته انهيءَ کي تنهنجو نالو وٺڻ به نا مناسب آهي - ڇو جو
عشق جي راند اصل کان جانبازي ۽ سر اندازي آهي - نه هوش ۽ هوا
سازي - جيئن بيت مڱس ڪندو پروانه آتش گزير - هوس دير و عاشق
ديگر است ۽ ڪافي جتي عشق پيل پائيني پيمال ڪري لنگهائيني ڏيئي
قرب پاڻ پنهنجو سر مال سڀ گوايئي - ۲. مجنون کي ميو ڪري تنهن
سوز ۾ سڪائي گهر ٻار شن جرمون بيزار برگهماني کي جڏهن پيچ ۾
ڦسائيني - دستون اياز دلير - سامان سڀ لٽائيني - ۳. ڪهي قول ڦر
بازني ڪل شمس جي ڪلايئي - ڪري پوش منهن ملامت سر لوڪ کان
لڪائيني - ۴. حلاج کي هلاڻ ڪري انگاس تي چڙهائيني - هتي پاڻ دم
انالحق هل عشق جو هلايئي - ۵. رخ راز مون حسن کي ڏک زهر جو
پرايئي - حملو حسين تي ڪري ڪنڌ ناز سان ڪپائيني - ۶. ميرو وزير
کا بر جائي راز منهن ورائيني - اتي شاه چاگداگر هڪ نوڪ سان

باب اول

فصل پهريون

دربيان محنت ۽ مشقت

بيت سنڌي

درد وندن جي دل ۾ هُ ۽ هُ سنڌي هاءِ - ڪڻڪي ڪڍن پاڻ کي ووءِ ووءِ
ڪيون واءِ

فيصل تنهن لاءِ سڄڻ سي آهون ٿيون -

جيگل منهنجي جيءَ ۾ سورن سندا پور - تازيون اچن توڙ کان سر تي
ڪيون گهور

پايم سڀو نور اوجو مڪا سڄڻين.

وصال جي نهال کي اصل کان بلاتن جي باغ ۾ رکيائون - پوءِ جيڪو
بلا کان ڊڄي نه انهيءَ کي تنهنجو نالو وٺڻ به نا مناسب آهي - ڇو جو
عشق جي راند اصل کان جانبيازي ۽ سر اندازي آهي - نه هوش ۽ هرا
سازي - جيئن بيت مڱس ڪندو پروانه آتش گزير - هوس دير و عاشق
ديگر است ۽ ڪافي جڻي عشق پيل پائيني پيمال ڪري لنگهائيني ڏيئي
قرب پاڻ پنهنجو سر مال سڀ گوايني - ۲. مجنون کي ميو ڪري تنهن
سوز ۾ سڪائي گهر بار شن جرمون بيزار برگهستاني کي جڏهن پيچ ۾
ڦسائيني - دستون اياز دلير - سامان سڀ لٽائيني - ۳. ڪهي قول ڦر
بازني ڪل شمس جي ڪلايني - ڪري پوش منهن ملامت سر لوڪ کان
لڪائيني - ۴. حلاج کي هلاڻ ڪري انگاس تي چڙهائيني - هڻي پاڻ دم
انالحق هل عشق جو هلايني - ۵. رخ راز مون حسن کي ڏک زهر جو
پرايني - حملو حسين تي ڪري ڪنڌ ناز سان ڪپائيني - ۶. ميو وڙيرا
ڪا بر جاڻي راز منهن ورائيني - اتي شاه چاگداگر هڪ نوڪ سان

نپاڻي . ۷. شوقن شهيد جو سِرِ نيزي مٿون نواڻي . نازون نهروڙي
فيض سوني پاڻ پڙ ملهائي.

عجب عشق جو زور ۽ وه واڌات جو ظهورو - جيڪڏهن عشق ايڏو زور نه
ڪري ها ته ايهو ذاتي ظهورو ڪيئن پيدا ٿي سگهي ها - تڏهن عاشق
انهي سور ۽ سختي کي عين امداد ۽ پلائي ٿا پائن - بلڪ جنهن جي
شان ۾ لولاڪ لڙا خلقت الا فلاڪ نازل ٿيو آهي - انهي پاڻ ايهي سور ۽
سختيون سر تي سهائي انهي راه کي روشن ڪيو - در حقيقت اهي
درد ۽ غم - محنت ۽ مشقت ڏک ۽ بڪ سڪ آهن ۽ هي نفي عيش ۽
عشرت - صحت ۽ فرحت سڀ ڏک - جيئن قوله تعاليٰ 'فَإِنَّ مَعَ
الْعُسْرِ يُسْرًا' اَن مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا - مٿوي مولانا رومي ابرياران گربار
دبوستان گل کي ڪند - رنج و محنت تان پيند مرد ڪامل کي انهي راه ۾
عاشقانه سنگت ۽ سچڻ - يار ۽ مددگار چڙو عشق ۽ بدنامي - درد غم
آهي - جيئن بيت غوث الاعظم رحمت الله عليه - عشق و بدنامي و درد
۽ غم ٻيا شدي يار غار - تاصمد وار باشد عاشقانه چار يار - ۽ بيت
سنڌي جيجل منهنجي جيءَ ۾ سورن مٿان سور - پانيم سڀ سرور
اوجو مڪا سچڻ - جيجل منهنجي جيءَ ۾ غمن سنڌا بار - پانيم سڀ
بهار او جو مڪا سچڻ - فقير جو وجود سارو درد ۽ غمن جي ڪات
سان - وڍيل، چيريل ۽ چچريل آهي - پر سوبه برهه جي باهه ۾ پڪل پٺل
۽ ڪباب ٿيل - جو ڪو ڌرو به ڪچو ۽ خام نه رهيل - جي ڪڏهن
ڪالون ۽ ڪچي ٿي رهي ته شهانو خورش ٿي نه ٿو سگهي - ڄاڻي
اغيار آهي ته اتي يار اچڻو ئي ناهي ۽ ڄاڻي اڻڀار ناهي ته اتي خود
بخود يار آهي - ۽ فقير جو سڀو چاڪ دل ڦاڪ تن خاڪ آهي - حال زار
- بيقرار - هميشه معشوق لاءِ انتظار - مٽي هِي ۽ هاءِ هاءِ عشق جي ميدان
۾ جيڪو سور ۽ سختي اکن ۾ نه لائيندو - ملامت ۽ بدنامي جو بار
سر تي نه سهائيندو - اميدن ۽ مرادن جو اجهو نه ڏاهيندو - سر ۽ ساه
جو سانگو نه لاهيندو ته پنهنجي معشوق سان ملي ڪين نه سگهندو -
بلڪ اڃا بوالفضل - ۽ سڌڙيو سڌيو نه عاشق صادق - ڇو جو برهه جي

بازار ۾ سودو چڙو سر ۽ ساه جو ٿو کپي - جيڪو تنهن ۾ سر ۽ ساه جو نقد خرچ نڪندو ته اوهو وصال جو وڻج وهائي ڪين سگهندو - جيئن قوله تعاليٰ - لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ - انهي پر کان حقيقي مراد آهي وصال باري تعاليٰ ۽ تحبون کان سر ۽ ساه انسان جو - ڇو جو انسان کي سر ساه کان وڌيڪ دوست بي ڪا شئي ڪانهي - مطلب ته عاشق انهي راه ۾ تان جو سر ۽ ساه نه ڏيندو ته پنهنجي معشوق جي وصال کي پهچي ڪين سگهندو - مگر انهي سر ۽ ساه جي ڏيڻ کان غرض آهي سڀ نفسي اميد ۽ مراد - عيش ۽ عشرت - خوشي ۽ خواهشن جو ڇڏڻ - پوءِ جيڪو انهي سڀن کي ڇڏيندو ته پنهنجي پريشاني کي پهچي سگهندو نه ته ملڻ محال ۽ پهچڻ مشڪل آهي - هي هي ۽ هاءِ هاءِ - فقير سارو عشق جي - باه ۾ سڙيل بريل ڪيري ٿيل آهي - پر سا ڪيري به هوا تي اڏيل ڪو ذرو به باقي نه رهيل - جائي فقير آهي ته اتي مولِي ناهي ۽ جائي مولِي آهي ته اتي فقير ناهي - جيئن مٿوي گفت قائل درجهان درويش نيست - ور بود درويش ان درويش نيست - هست ازروني بقا آن ذات او - نيست گشته و صف او دروصف هو - ۱۲ مرداو هو آهي جو پاڻ کان پاسي ٿي حق تعاليٰ سان هڪ ٿيو - بلڪ فقير کي هر رنگ ۾ هڪ ڏسڻ ٿو کپي - جو سواءِ انهي هڪ جي ٻي ڪا شئي موجود ڪانهي جيئن قوله تعاليٰ لا اله الا هو الْحَيُّ الْقَيُّومُ ۱۲ ۽ الله نور السموات والأرض ۱۲ ۽ حديث قدسي - لا غيري في الدارين انا الاول وانا الاخر وانا الظاهر، وانا الباطن ۱۲ ۽ قول غوث الاعظم رحمته الله عليه ۱۲ - لا شئي موجود غير الله - پيو ته انهي وچ ۾ آهي ني ڪو نه سوني جذبي - سوني ڪُل سوني بجل سوني بلبل سوني گل - پر خاص مولِي کي پودي ۾ ٿو ڏسي ۽ اخڻ بي پردو - مگر سواءِ نيست و نابود ٿيڻ هن هستي جي انهي مام جو سمجهڻ محال آهي - تڏهن عاقل کي انهي مدهوشي وقت جي قولن کان در گذر ٿو جڳائي - جيئن بيت زسروقت جنون دش نالهءِ دا گذر زبید زهر بر راني عاقل - فقيري اصل نااميدي ۽ نامرادي - نيستي ۽ نابودي آهي پر اها

ناميدي ۽ نامرادي اصل اميدن ۽ مرادن جو آهي ۽ اِها نِستِي ۽ نابودي حقيقي هسئي ۽ پنهنجن جهانن جي بادشاهي - مگر اوها بادشاهي سواءِ ڪنهن سامان ۽ خزاني جي ايئن ڪنهن کي به حاصل ٿي نه ٿي سگهي. اوهو خزانو آهي ذڪر ۽ نالو حق تعاليٰ جو سامان ۽ مڏي آهي عجز ۽ نياز + سوز ۽ گداز + محنت ۽ مشقت + درد ۽ فراق + سک ۽ اشتياق + ملامت ۽ بدنامي + بي چارگي ۽ بي ڪامي + سينو ۽ سنهنداري + تواضع ۽ بردباري + فڪر ۽ بي ڌاري + مونجهه ۽ غمخواري + بي قراري ۽ انتظاري + اک پٺل ۽ دل چٺل + جنهن کي اِها مڏا ناهي انهي کي ڪا شني ڪانهي - پوءِ انهي کي انهي مڏي جي غمخواري ٿي جڳائي - جيئن مٿوي گرنداري شاديئي از وصل يار خير بر خود ماڻهي هجران بدار - غرض ته جيڪڏهن وصال ناهي ته فراق ته هجي بي فراق به ناهي ته فراق جي غمخواري ته هجي جو جنهن کي نه وصال نه آهي نه فراق ۽ نه فراق جي غمخواري ته اوهو چڙو جانور ۽ حيوان آهي نه آدمي ۽ انسان - جيئن بيت درين دنيا ڪسي بي غم نٻا شد اگر با شد بني آدم نٻا شد - طالب صادق اهو آهي جو پنهي جهانن جون اميدون ۽ مرادن سڀ ڇڏي رات ڏينهن گوشي ۾ ويهي مولِي جي محبت ۽ ذڪر فڪر ۾ محو ۽ مشغول رهي ۽ عاشق صادق اوهو آهي جو معشوق کان سواءِ ٻي پاسي اک به نه کڻي جي ڪنڀاءِ ته اڃا ڪچو آهي نه پڪو - يَهْدِ اللّٰهُ لِنُورِهِ مَن يَشَاءُ

بيان توتيب دعا خواهه

فقير کي اميد ۽ طمع واسطي ڪنهن کان دعا گهرڻ به ڪفر آهي ڇو جو پنهنجي رزاق ۽ معبود حقيقي کي ڇڏي ٻي ڪنهن لاشي تي ڪنهن شئي جي اميد ۽ آسرو ٿو رکي جڏهن فقير کي سواءِ مولا جي ڇڙو ٻي ڪنهنجو ڏسڻ به شرڪ آهي پوءِ ٻي ڪنهن تي اميد ۽ آسرو رکڻ ڪيئن ڪفر نه هوندو - پيو ته جڏهن ڪوئي پاڻ بيوس ۽ لاچار ٿي فقير وٽ سائل ٿو ٿئي پوءِ فقير کي انهي تي اميد ۽ آسرو رکڻ ڪيئن مناسب ۽ روا هوندو اِها محض انهي جي بي وقوفي ۽ بي بصري چڻي

نه شناس ۽ بينائي. هي هي ۽ هاءِ هاءِ ۱۲ فقيرن کي پنهنجي ڪنهن به مطلب لاءِ دعا گهرڻ حرام آهي. ڇا ڪشف ۽ ڪرامت ڇا منوتي ۽ شهرت. ڇا قاني ۽ قدرت ڇا قبر ۽ قيامت. مطلب ته ڇاهي جهان ڇا هو جهان. توڙي جو ڪپڙي جو ٽڪر ۽ ماني جو ڳڻو هجي. بلڪ پهچي وصال جي واسطي به دعا گهرڻ ناروا آهي ڇو جو انهيءَ ۾ به مراد ۽ پنهنجو پاڻ معلوم ٿو ٿئي. جو جيڪا پاڻ اصل ڪا شئي نه هوندي ته انهي لاشني کي ڪيئن ڪنهن شئي جي اميد ۽ خواهش هوندي. عاشق تان جو پاڻ هست هوندو ته معشوق سان ملي ڪيئن سگهندو تڏهن فقير کي اصل پنهنجي نيسي ۽ نابودي ٿي ڪپي. ڪاملن جو ڪم ته نه فراق سان آهي نه وصال سان جيئن به محبوب جي مرضي هو فقط رضا تي راضي آهن. مگر طالب کي پنهنجي واسطي هئڻءَ دعا گهرڻ روا ۽ بايد آهي ته اي پروردگار پنهنجي فضل ۽ ڪرم سان منهنجي هن هستي ۽ هوند کي نيسٽ ۽ نابود ڪر ته سواءِ تنهنجي نه مان هجان نه منهنجي اميد ۽ خواهش هجي نه ماسوي. دعا طلبي جو اصل رستو مستقيم ايهو آهي جنهن جي باري ۾ پاڻ پروردگار اهدنا الصراط المستقيم فرمايو. انهي کان سواءِ ٻيا رستا سڀ وهم گمان ۽ تقليدي قصا آهن. جيئن بيت:

جنگ هفتادو ملت هم را عزربنه چون نديدند حقيقت ره افسانه زدنن.
 ۽ حديث شريف تَتَفَرَّقُ أُمَّتِي ثَلَاثَ سَبْعُونَ مِلَّةً كُلُّ هُمْ فِي النَّارِ
 الْأَمَلْتُ وَ أَحَدَت. ايهو واحد اوهو آهي جنهن پنهنجي هستي ۽ هوند کي وڃائي حق تعاليٰ کي هڪ ڄاتو. ڇو جو جيڪو پاڻ هست هوندو ته انهي جا هزارين معبود ۽ مطلوب به هوندا نه هڪڙو معبود حقيقي. يعني جيڪو پاڻ هست هوندو ته انهي جي دل ۾ هزارين اميدون ۽ هزارين مرادن به هونديون. سو هر دم تن جي طلب ۽ خدمت ۾ مشغول هوندو. پوءِ جيڪو جنهن شئي جي طلب ۽ پوئڄا ٿو ڪري ته انهي جو مطلوب ۽ معبود به اها شئي آهي ۽ هي انهيءَ جو طالب ۽ بندو. جيئن قوله تعاليٰ: أَرَأَيْتَ مَنِ تَحْرَاكُلْهُ هُوَا هُ يَعْنِي آيَا ذَنُوهُ انهي کي جو

خدائي پنهنجو ورتاء پنهنجي نفسي خواهش کي - مطلب ته سواء حق تعاليٰ جي ٻيون خواهشان سڀ بت آهن ۽ خواهش ڪندڙ بت پرست - جيئن مشنوي رومي عليه رحمت - مشونئي مادڪان وحدت است - غير واحد هرچم ٻيئي ان بت است طالب جي دل ۾ جيڪڏهن هڪڙي خواهش باقي ٿي رهي ته به انهي کي موتائي آئي پهرين پردي ۾ ٿي بيهاري - جيئن آسمان ۾ هڪڙو ڪڪر پيدا ٿو ٿئي ته جهٽ ۾ ساري آسمان کي وٺي ٿو وڃي - ايئن طالب جي دل ۾ به جڏهن هڪڙي خواهش پيدا ٿي ٿئي ته انهي جي ساري دل کي وڪوڙي ٿي وڃي - تڏهن مولوي جي طالب کي لازم آهي ته ٻي ڪنهن به خواهش کي پنهنجي دل ۾ اچڻ نه ڏيئي ۽ رات ڏينهن چڙو مولوي جي ذڪر فڪر ۾ محو ۽ مشغول رهي - جيئن ڪو دم ۽ ڪو لحظو به سواءِ يادگيري جي خالي ۽ واندو نه ٿئي بلڪ مزوري ۽ اجرت - رد ۽ قبوليت جو به خيال نه ڪري - جيئن بيت حافظ و ظيفه تو دعا گفتن است و بس - در بندان مياش نشنيديا شنيد - الله بس باقي هوس - جاڻي ڪوئي ڪس آهي ته هڪ حرفني بس آهي ۱۲.

باب اول

فصل ٻيون

دريان برخلافي ۽ جنگ نفس

طالب ۽ مطلوب جي وچ ۾ ڀرڻو ڇڙو نفس آهي. تان جو نفس حيات هوندو ته. طالب پنهنجي مطلوب سان ملي ڪرڻ سگهندو. تڏهن طالب کي جنگ ۽ جهيڙو سارو پنهنجي نفس سان ٿو ڪبي. پر نفس ٻي ڪنهن به حيلي سان نه ٿو مري توڙي ڪوئي سو سال حج ۽ غزا ڪري. توڙي ڪوئي سو سال خيرات ۽ سخا ڪري. توڙي ڪوئي سو سال نماز ۽ روزو. زهر ۽ عبادت ڪري. توڙي ڪوئي سو سال دعا درود ۽ ورد وظيفا پڙهي. توڙي ڪوئي سو سال جهنگ ۽ جبل، ٻر ۽ بيابان گهمي. مطلب ته سواءِ بند ڪرڻ خواهش جي نفس ٻي ڪنهن به حيلي سان نه ٿو مري ڇو ته نفس جو ساهه آهي خواهش. تڏهن تان جو ڪوئي نفس جي اميد ۽ خواهش کي نه گهٽائيندو ۽ تنهن کي برخلافي جو نيزو نه هڻندو ته ته نفسي مرندي نه مولا سان ئي ملي سگهندو. مثال ته نفسي خواهش ۽ حق تعاليٰ سج ۽ پاڇاڻين وانگي هڪ ٻي جا بر خلاف آهن. جيڪڏهن ڪوئي ماتهو پاڇاڻين ڏانهن منهن ڪري بيهندو ته سج ڏانهن پئي ٿيندس ۽ جي سج ڏانهن منهن ڪري بيهندو ته پاڇاڻين ڏانهن پئي ٿيندس. جيڪڏهن ڪوئي پاڇاڻين ڏانهن منهن ڪري بيهي ۽ چوي مان سج کي ڏسان ته اهو هرگز سج کي ڏسي نه سگهندو. توڙي پاڻ کي ڦاڙي چيري پڙا ڪري. توڙي پاڻ کي ڦاسي تي چاڙهي لڙڪائي. توڙي پاڻ کي بندوق يا تراز هڻي ماري وجهي. ته به سج کي ڏسي نه سگهندو. تان جو پاڇاڻين کي پئي نه ڏيندو. جيڪڏهن ڇڙو پاڇاڻين کي پئي ڏيندو ته جهٽ ۾ سج کي سامهون ۽ روبرو. حاضر ناظر ۽ ظاهر ظهور ڏسندو پاڇاڻين کي پئي ڏيڻ آهي نفسي اميد ۽ مراد. خوشي ۽ خواهش کي پئي ڏيڻ. ۽ انهي سان برخلافي ڪرڻ. يعني جيڪا شئي نفس

گهري ته اها نه ڏجيس ۽ جيڪا به خواهش ڪري ته اها نه ڪجيس. ته
 نفس سان اڻٿ به ايهي آهي ته برخلائي به ايهي نفس جي جنگ به ايهي
 آهي ته لڙائي به ايهي. نفس جي ڳاري به ايهي ته ماري به ايهي پر جيئن
 نفس سواءِ بند ڪرڻ خواهش جي ٻي ڪنهن به حيلي سان نٿو مري.
 تيئن خواهشان به سواءِ درد ۽ فاقو جي ٻي ڪنهن شئي سان نه ٿيون
 گهٽجن. ڇو ته نفس تان جو سڀر ۽ سرڪش آهي ته انهي جون
 خواهشان ڪين ۽ ڪوئي گهٽائي سگهندو. مثال ته جيئن ڪوئي سوار
 ضعيف ۽ هيٺو طبعي ۽ گهوڙو سڀر ۽ سرڪش ته اڃا ڏنهر به گهوڙي
 جي مرضي هوندي ته اوڏانهن پيو ويندو سوار توڙي مٿو ڌاري ته به
 پنهنجي مرضي تي موٽائي نه سگهندس. تان جو ڏاڻو نه گهٽائينس.
 جڏهن ڏاڻو گهٽيائينس ته پاڻهين مغلوب ۽ فرمان بردار ٿيندو. پوءِ
 گهوڙو توڙي پنهنجو مٿو ڌاري ته به سوار جي خلاف رائي ڪري نه
 سگهندو. سوار کان مراد آهي روح ۽ گهوڙي کان نفس. روح جو
 خورش آهي ذڪر موليٰ جو ۽ نفس جو خورش ماني. تڏهن موليٰ جي
 طالب کي لازم آهي ته درجي بدرجي روح جو خورش وڌائيندو وڃي ۽
 نفس جو خورش گهٽائيندو تان جو نفس مغلوب ٿي وڃي ۽ روح غالب
 جڏهن ٿيو ته بره جي باهه پري ۽ عشق جو چڪو مٿو. تنهنجو لنسو
 وڃي عرش کان به پار لنگهيو. پوءِ توڙي ست زمين ۽ ست آسمان سڀ
 منجهه پونس ته ڄڻ ڪپهه جو بڙو باهه جي پيٽ ۾ پيو. جيئن حديث
 الْعَشَقُ نَارٌ يَحْرِقُ مَاسًا اَلله. مطلب ته جڏهن فقير جي دل ۾ عشق جو
 آڙه ٿو پري ته سواءِ حق تعاليٰ جي ٻي سڀ شئي کي اوهو پاڻهين ٿو
 ساڙي. عشق جو بيان بي بياني آهي ۽ صفت بي صفتي. ڇو جو عشق
 هڪڙو اوصاف ذاتي آهي. ذاتي وصف جو حال شرح ۽ بيان جي حد کان
 ٻاهر آهي. عشق جي بيان ۾ زبان واصف جي گنگ ۽ فهم فهمين جو
 تنگ آهي. جيئن ابيات. بيان عشق چون برزد نقاره قلم بشڪت و کاغذ
 گشت پاره. ز شرح عشق ديگر کي تواند. بيان عشق را خود عشق داند
 فقير جو ڪم سارو ئي پاڻ سان آهي جو سواءِ پنهنجي دل جي ٻي

ڪاڏهين چڪ به نه هئي. جيئن جو رات ڏينهن ڇڙو مولِي جي ذڪر
فڪر سان پنهنجي دل ۾ پيو جلي ۽ ڪامي پڇي ۽ پڇري. جڏهن انهيءَ
سڪ ۽ سوز جي باهه ۾ پڇي پڪو ٿيو ته پوءِ ايهو سارو ئي سما
پاڻهي پئجي ويندس. جو ايهو علم لدني ۽ صدري آهي. نه ظني ۽
درسي. جيئن مصرع آن علم ڪو در سينه بود درسي نه بود. مگر طالب
کي قدر ضرورت جي رستي جون ڳالهيون ٻڌڻ بايد ۽ لازم آهن ڇو جو
متان وڃي ڪنهن. وهڻ جي گهمري ۾ گهمائجي نه پوي. جو طالب کي
طريقت جي پنڌ ۾ چار درياهه خون خوار ۽ پر آزار لنگهشا ضروري
درپيش آهن. جيئن انهن مان پهريون دريا آهي وسواس ۽ خطرا
شيطاني جو. اوهو ساڻ ٻيڙي فڪر حریت ۽ يقين وحداني جي لنگهي
ٻيڙي خصومت ۽ عداوت شيطاني جي لنگهي. ٻيو دريا آهي شهوات ۽
لذات نفساني جو. اوهو ساڻ ٻيڙي بڪه ۽ برخلافي نفساني جي لنگهي.
ٽيون دريا آهي انبوهه ۽ غلبات خلقاني جو اوهو ساڻ ٻيڙي گوشي ۽
تنهائي جي لنگهي چوٿون درياهه آهي عيوديت ۽ ڪثرت وهائي جو.
اهو ساڻ لنگهي. جڏهن طالب مولِي جو انهي هر هڪ دريا کان ساڻ
هزارين محنت ۽ مشقت. درد ۽ فاقين جي لنگهي مرشد جي مهرباني
سان وڃي پار ٿو پوي تڏهن وڃي درد جي درياهه ۽ عدم جي اوڙاهه ۾
داخل ٿو ٿئي. اتي سواءِ عشق جي ٻي ڪا شئي نه ٿي رهي. نه ڪا واہ
نه وسيلو. نه ٻيڙي نه مهاڻو. تڏهن ڇڙو درد ۽ فراق. سوز ۽ گذار ٿو
ڪشي. بي اختيار ڪشش بحري نهنگ جذبي خود بخود چڪي نئين
وحدت جي بحر ۾ ٿو هڻي. جيئن ڪلام سنڌي:

تنهن تار اوپاري منجهون. حيرت وڃايم سڀ وهون

جند جان تن من سر سڄو. لهرن ڪيم چولي ڇهون

۱. ڪيئن پيمر سڏ سور جو. آواز ازلي نور جو. پانڊو پڇي چڪچور

ٿيو. پلجي ويم هي مان تون ۱۲.

۲. مستان مجنون سڪ ڪيم. دل کان ٻئي وسري ويم. وڃي بحر

اونهن ۾ پيمر. ڇپ ٿي ويو جت هان نه هون.

۳. اوڙاه جي تنهن آر ۾ - ٻانهن ڇڏيو ٻر تار ۾ - ڪن سنڌي ڪڙڪار

۾ - گهمرن گهاٽي ڪيم لون ۱۲.

۴. ٻيڙي نه پوڙو وجهن منجهنا - تڙ هو نه تارو ڪو ڏسان - هڪ سير

وحدت ۾ وهان - خوراڪ جڻ شب روز خون.

۵. تنهن دهشتي دريا جو - ڪنڌي ڪنارو ڪو نه ڪو - بي اونت اونهنون

بي سرو - بي چون بي رنگ بي چگون ۱۲.

قطر وڃي تنهن کان ۾ - رلي ويو رهائ ۾ - اصلون انهي مهراڻ ۾ -

فيضل نشاني ناه مون ۱۲.

هي بيان خونخوار ۽ گرفتار پر آزار انهي واسطي ترقيم ياب

ناهي جو ڪوئي پڙهي يا ٻڌي ته سرد ٿي ۽ وسامجي ويهي رهي - جو

اتي پهچڻ جو بائي ڪانهي - ۽ نه انهي واسطي مندرج آهي جو ڪوئي

پڙهي يا ٻڌي ته پنهنجي دل ۾ ائين سمجهي جو فقيري حال سارو ايهو

آهي جو پڙهڻ ۽ ٻڌڻ سان مانڪي هاڻي حاصل ٿيو - نه انهي واسطي

مرفور آهي جو ڪوئي پڙهي يا ٻڌي ته فقط قول ياد ڪري وڃي ماڻهن

کي ڪرڙاٺ هڻي پيو ٻڌائي - جو مڙ سمجهن ته ايهو ڪوئي اهڙو

باشناس ۽ ڪامل فقير آهي - نعوذ بالله منهن جو ايهي خيال سڀ خطا

۽ زبان آهن - مگر هي دفتر درد انگيز ۽ بيان شور آميز در حقيقت درد

جي دانهه ۽ بڙڪي جي ٻاڱ آهي - جيئن جو بيمار کان بي اختيار درد

جي دانهه نڪري يا ڊيگ کان بڙڪي جي ٻاڱ - ليڪن بر صورت حال

سليس ۽ سنڌي زبان ۾ خاص انهي واسطي تضييف ۽ ترقيم آهي جو

جيڪو پڙهي يا ٻڌي سک ۽ سوز کان پاڻ کي ٿاڙي چيري پرزا پرزا

ڪري - رات ڏينهن حق تعاليٰ جي ذڪر فڪر ۾ محو ۽ مشغول رهي -

تان جو وڃي انهي درد جي درياهه ۽ عذر جي اوڙاهه ۾ داخل ٿي ايهو

حال حاصل ڪري - يهد الله لنوره من ابشاء - عشق جي بيمار کي دوا

درد ۽ غم جي ٿي ڪبي - ۽ خوراڪ خون جگر جو - پرهيز پنهن جهانن

کان - جيڪو ائين نه ڪندو ته گنجرجي پوندو - جيئن بيت سنڌي:

ويجن سان وائين پيا ڪري نه ڪيائون پاڻ - اگها ان اهڃاڻ - پسو سور

سجانيا - جنهن عشق جي بيمار - دارون درد ۽ غم جو پيتو ۽ خوراک خون جگر جو کاڌو ۽ پرهيز ٻنهي جهانن کان ڪئي ته اوهو ضرور وڃي پنهنجي مطلوب سان مليو - پر ايها جنگ ۽ ۽ بر خلافي نفس جي توڙي جو سخت مشڪل ۽ نا پسند آهي ته در حقيقت انسان لاءِ چڱي چيز ۽ بهتر آهي بلڪ فرض عين - جيئن قوله تعالى كَتَبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كَرَهُ الْكُفْرَ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرُ الْكُفْرِ - ۱۲ ترجمو يعني فرض ٿيو اوهان تي جنگ ۽ اوهان نا پسند آهي اوهان کي ۽ شايدڪ اوهان جيڪا شئي جو نا پسند ڄاڻو ٿا اوهان چڱي آهي اوهان لاءِ ۱۲ انهي قتال کان مراد خاص جنگ نفس جي آهي - بلڪ ايها لڙائي جنگ اڪبر آهي - جيئن پاڻ پيغمبر صلي الله عليه وسلم فرمايو رَجَعْنَا إِلَى جِهَادِ الْاَكْبَرِ - يعني رجوع ٿيا سي طرف جنگ اڪبر جي - پر اها جنگ اڪبري ڪرڻ ۽ نفس جو ڪهن ڪم ڪن خاص ۽ پشو پيغمبرن جو آهي نه هر ڪنهن بوالفضل ۽ سڌڙي عام جو جيئن مثنوي نفس بدڪشتن جهاد اڪبر ست - نفس ڪشتن پيشه ۽ پيغمبر است - سواءِ رنج ۽ محنت - جنگ ۽ بر خلافي نفس جي ڪو به مولِي سان ملي نه ٿو سگهي تڏهن فقير لاءِ رنج گنج آهي ۽ سچ وسم - نبش نوش آهي ۽ فرحت غم - بي عزتي عزت آهي ۽ عزت بي عزتي - گلا صفت آهي ۽ صفت گلا - نقصان نفعو آهي ۽ نفعو نقصان - دشمن دوست آهي ۽ دوست دشمن - بي زوري زور آهي زور بي زوري - بي هوشي هوش آهي ۽ هوش بي هوشي - بي عقلي عقل آهي ۽ عقل بي عقلي - بي قرار قرار آهي ۽ قرار بي قرار - بي آرام آرام آهي ۽ آرام بي آرامي - بي نامي نام آهي نام بي نامي - بي اميدي اميد آهي ۽ اميد بي اميدي - بي مرادي مراد آهي ۽ مراد بي مرادي - جيئن نقل آهي ته هڪڙي فقير پاڻ فرمايو: جو مان پنهنجي ساري عمر ۾ چار ڀيرا خوش ٿيو آهيان - جو نفس کي پنهنجي مراد ۾ ڏٺم - پڇيائونس ته ڪيئن - پاڻ فرمايائون جو هڪڙي پيري مان سير لاءِ ڪنهن نا شناس ولايت ۾ ويس ته ناگاهه هڪڙو درياھ لنگهڻون ضروري درپيش آيو - جنهن کان پيا ماڻهو به

لنگهن لاءِ ٻيڙي تي پئي چڙهيا ۽ مان به پتن ڏيئي انهي ٻيڙي تي چڙهي
 وينس. جڏهن ٻيڙي هلي ته اوهي ماڻهون مان سان توک ۽ ڀوڳ ڪرڻ
 لڳا. جيئن جو هڪڙا ٽڪان پيا هئن ۽ ٻيا ٻجا. هڪڙا وار پيا پتن ۽
 هڪڙا ڏاڙهي. انهي حال سان جڏهن درياهه جي وچ ۾ ويا سي ته
 اوچتي هڪڙو طوفان پيدا ٿيو جو ٻيڙي انهي جي چوه کان چولن ۾
 اچي ٻڏڻ لڳي. تڏهن انهن ماڻهن کي مهاڻي چيو جو هڪڙو ماڻهو
 ٻيڙي کان لاهي درياهه ۾ ڦٽي ڪيو. نه ته سڀني ٻڏي ويندو. جڏهن
 انهن مان کي لا وطن ماڻهو ڏٺو تڏهن وارن ۾ وٺي مان کي درياهه ۾
 سڻيائون. هڪڙو پيرو اهو ۽ ٽي ٻيرا ٻيا به اهڙي طرح منهنجو نفس
 خوار ۽ خراب پئي ٿيو. مان خوش ۽ خرم پئي ٿيس. هي هي ۽ هاءِ
 هاءِ. دنيا جا تارڪ گهڻا آهن ۽ نفس جا تارڪ ڪي ڪي. دنيا جو
 تارڪ سو آهي جو دل ۾ دنيا جي خواهش نه هجيس. ۽ نفس جو
 تارڪ اهو آهي. جو لذت شئي نفس کي نه ڏيئي. جيئن نقل آهي ته
 هڪڙو فقير هميشه بر ۽ جهنگ ۾ رهندو هو. سو هڪڙي ڏينهن ڏاڍو
 اچو ٿيو. تڏهن اوچتي ڪنهن شخص هڪڙو شربت جو پيالو ڀري آئي
 ڏنس. فقير اهو پيالو وٺي چڙو چين تي رکي سو اونين ڀريل موٽائي
 انهي کي ڏنائين. تنهن چيس جو فقير صاحب پاڻي ڇو نه پيئشي فقير
 چيو جو انهي پاڻي ۾ نفس جي مراد ڏنم. تڏهن نه پيئتم. ٻيو هڪڙو
 فقير ائين پهر ڪچو اٿو چڙي پاڻي ۾ لوٽي پيئندو هو. هڪڙي ڏينهن
 ڪنهن مريد پڇيس جو فقير صاحب اٿو پڇائي ڇو نه ٿا ڪاڻو. پاڻ
 فرمايائون ته ٻن سببن کان. هڪ ته مولِي جي يادگيري کي ڇڏي نفس
 جي خدمت ڪري نه ٿو سگهان. ٻيو ته نفس سان برخلاقي ٿو ڪيان
 جو پڪي ماني ۾ بي نفس جي لذت ۽ خواهش آهي. ٻيو هڪڙو فقير
 گوشت اصل نه کائيندو هو مگر ڪنهن ڪنهن وقت گهرائي ۽ قباب
 ڪرائي پوءِ پاڻ چڙي ٻون سنگهي سو سڀ ورهائي اهل مجلس کي
 ڏيندو هو. آخر هڪڙي ڏينهن ڪنهن مريد عرض ڪيس جو قبلا آئين
 ڇو ٿا ڪيو. پاڻ فرمايائون ته جڏهن نفس منهنجو گوشت جي خواهش

ٿو ڪري ته مان ايئن ڪري تنهن کي ساڙ ٿو ڏيان ته مر انهي ساڙ ۾
 سڙي. مطلب ته فقير کي اهڙي طرح تي نفس سان جنگ ۽ ٻر خلافي
 ڪرڻ بايد ۽ لازم آهي. مگر نفس سان واعدو نه ڪري. جيڪڏهن
 ڪيان ته تير پر ڪه جو نشان ٿي انهي کي وفا ڪري. جي وفا نه ڪندو
 ته اوچتي ڪنهن ٻئي بلا جي وات ۾ اچي ويندو. جيئن نقل آهي ته
 هڪڙو فقير هميشه جهنگ ۾ رهندو هو. جڏهن بکيو ٿيندو هو ته
 ڪنهن ميوندار وڻ کان ٻه ٽي ميوا پٽي کائيندو هو. تقديرا هڪڙي ڀيري
 ڪجهه ميوا ضرورت کان زياده کائي ويٺو. تنهن ڪري پنهنجي نفس
 سان واعدو ٻڌائين جو سواءِ ڪريل زمين جي ٻيهر توکي ميوا وڻ کان
 هٿ سان پٽي ڪين ڏيندس. قضا الهي انهي کان ٻه ٽي ڏينهن بعد نه
 ڪا واءُ گهلي نه ڪو ميو ئي زمين تي ڪريو. تڏهن انهي فقير ڪنهن
 وڻ جي پڳل ٺاري کان ڪجهه ميوا هٿ سان پٽي کاڌا. اڃا اوهي ٺڙي
 کان اندر نه لنگهيس ته اوچتي هڪڙي چٽڪي سوارن جي اچي مٿون
 پيس. نه ڄاڻ انهي ڏينهن انهي ملڪ ۾ ڪا چوري ٿي ۽ اوهي سوار
 انهي چورن جي پوڻيان چڙهيا ها. سي چور نڪري ويا. پوءِ سوارن
 انهي فقير کي چور سمجهي وٺي ٻڌو. آخر انهي جا هٿ وڍي پوءِ
 اوتئون ڪڍي نئين بازار ۾ گهمائي پڙهو ڏئي ماڻهن کي پيا ٻڌائين ته
 ڏسو جو جيڪو چوري ڪندو ته انهي جو ايهو حال ٿيندو. ۽ اهو فقير
 ويچارو پڙهو ڏئي پيو ٻڌائي ته ڏسو جو جيڪو واعدو خلافي ڪندو ته
 انهي جو ايهو حال ٿيندو. تڏهن گهڻا ماڻهو حيرت ۽ عبرت ۾ اچي ويا
 جو ايهو سبب الاءِ ڇا. آخر اها ڳالهه وڃي بادشاه تائين پهتي. پوءِ پاڻ
 بادشاه انهن سڀني کي گهرايو. جڏهن اچي حاضر ٿيا ته بادشاه ڏسڻ
 سان انهي فقير کي سڃاتو جي انهي وقت جا بادشاه پنهنجي ملڪ جي
 فقيرن جي سڌار ۽ پرورش ڪندا هئا. تڏهن انهي سوارن تي غضبناڪ
 ٿي چون لڳو ته انهي فقر جا هٿ ڇو بيگناه وڍيا اٿو. انهي فقير عرض
 ڪيو جو اي بادشاه انهن کي ڪوئي ڏوه ڪونهي مگر مان پنهنجو
 ڪيو لوڙهيو آهي. آخر اهو حال سارو بادشاه کي بيان ڪري ٻڌايو.

تڏهن ٽامي ماڻهو اهل مجلس جا حيرت ۽ عبرت بر حيران ٿي ويا . هي
 هي ۽ هاءِ هاءِ . الله بس باقي هوس جائي ڪوئي ڪس آهي ته هڪ
 حرفني بس آهي ۱۲ .

باب اول

فصل ثيون

دريبان نزول بلا ۽ مصيبت

بيت سنڌي:

جيئل منهنجي جيءَ ۾ سورن مٿون سور،
پائيم سڀ سرور او جو مڪا سڄڻين.

فقير کي سڀ تڪليف ۽ تهمت - بلا ۽ محنت ۾ صبر ۽ سهرڻي
بايد ۽ لازم آهي ڇو جو اهي درد ۽ غم، رنج ۽ الم، عاشقن کي اصل
ازل جي ڏينهن کان امداد ٿيا آهن - جڏهن پاڻ پرور دگار آلت برڪم
فرمايو ته سڀن ارواحن ٻڌو - تڏهن ڪنهن خوشي
سان بلي چيو ۽ ڪن اصل نه چيو - ڪي وري چوڻ ۾ پشيمان ٿيا ۽
ڪي نه چوڻ ۾ جن خوشيءَ سان بلي چيو ۽ تنهن ۾ پشيمان به نه ٿيا -
اوهي ارواح انبيائن ۽ اوليائن جا - ۽ جن اصل نه چيو ۽ نه چوڻ ۾
پشيمان به نه ٿيا. اوهي رواج ڪافرن ۽ مشرڪن جا ۽ جيڪي بلا چوڻ
۾ پشيمان ٿيا اوهي اول مسلمان ۽ آخر مرن ڪافر ٿي ۽ جيڪي نه چوڻ
۾ پشيمان ٿيا اوهي اول ڪافر ۽ آخر مرن مسلمان ٿي - سو هر ڪنهن
جي باقي رهيل هڪ جزئي بهشت ۽ حورن کي ڏنو ته اوهي به موٽي ڏه
جزا ٿي ويا - انهن کان به نو جزا پڇي بهشت ڏانهن ويا ۽ هڪ جزو
وڃي باقي رهيو - وري به انهي هڪ جزئي باقي رهيل کي پاڻ پروردگار
فرمايو جو اوهان کي جا شئي بڪار آهي ته گهرو - انهن چيو جو اسان
کي توکان سواءِ ٻي ڪا شئي درڪار ناهي - موٽي پاڻ پروردگار دوزخ
کي باهه ۽ بلائن سميت تن تي جلوه گر ڪيو - جڏهن انهي هڪ جزئي
باقي رهيل دوزخ کي ڏنو ته اوهي به وري ڏه جزا ٿي ويا - انهن کان به
نو جزا پڇي پاسي ٿيا ۽ هڪ جزو وڃي پڙ ۾ باقي رهيو - وري انهي

هڪ جزئي باقي رهيل ڪي پاڻ فرمايائون جو جيڪا شئي اوهان کي
 بڪار آهي ته طلب ڪيو. انهن عرض ڪيو جو اي مالڪ اسان کي
 سواءِ تنهنجي ٻي ڪا شئي درڪار ناهي. اسان جو مطلوب ۽ محبوب
 هڪ تون آهين. پوءِ پاڻ پروردگار پنهنجي محبوباڻي ناز جي راز سان تن
 جي ڪسوٽي لاءِ فرمايو ته جي اوهان کي ماڳان سواءِ ٻي ڪا شئي
 درڪار ناهي ته شائستہ ۽ تيار ٿيو واسطي بلاجي. تڏهن انهن سين
 خوشي ۽ رضا سان اهي سرور ۽ سختيون سڀ سهائي. درد ۽ غم جو
 بار پنهنجي سر تي منظور ڪيو. پوءِ پاڻ پروردگار ايهي سرور ۽
 سختيون. رنج ۽ بلائون ناز ۽ راز جي گوهرن سان ڀريل عاشقن کي ڏاج
 ڏئي جسمي ڪوٽ جي قيد ڏانهن روانو ڪيا. مطلب ته جيڪو به درد ۽
 غم، رنج ۽ الم طالب تي نازل ٿئي ته انهي کي محض مهرباني ۽
 وسيلو وصال جو چاڻي. ڇو جو هڪ ته ايهي سرور ۽ سختيون انهي
 ڏينهن عاشقن کي خود معشوق جي هٿن ملين آهن پوءِ جيڪا شئي
 معشوق جي هٿان ملي ته اوهان ڪين نه مٽي ۽ مفيد هوندي. پيو ته
 عاشقن لاءِ ڀردو ۽ بندي خانو ايهو جسمي ڪوٽ آهي ۽ اهي سرور ۽
 سختيون انهي جسمي ڪوٽ جي ڀڄڻ لاءِ ايندڙ آهن جيئن پراڻي پت لاءِ
 پاڻي جي ڇل يعني اوهي سرور ۽ سختيون درد ۽ غم انهي جسمي
 ڪوٽ کي جهٽ ۾ ڀڄي پت پورا ڪري عاشقن کي موٽائي نئين معشوق
 سان ٿا ملائين پوءِ جيڪو عاشق کي نئين معشوق سان ملائي ته اوه
 سان بلي چيو ۽ ڪن اصل نه چيو. ڪي وري چوڻ ۾ پشيمان ٿيا ۽
 ڪي نه چوڻ ۾ جن خوشيءَ سان بلي چيو ۽ تنهن ۾ پشيمان به نه ٿيا.
 اوهو ارواح انبيائن ۽ اوليائن جا. ۽ جن اصل نه چيو ۽ نه چوڻ ۾
 پشيمان ٿيا. اوهي اول مسلمان ٿي. سو هر ڪنهن جي عمل نامي ۾
 لکجي ويو پوءِ پاڻ پروردگار روحن کي فرمايو جو چئو جيڪا شئي
 اوهان کي درڪار آهي ته ملي وڃي تڏهن سين ارواحن چيو ته اسان
 کي سواءِ تنهنجي ٻي ڪا شئي درڪار ناهي. پوءِ انهن جي آزمائش لاءِ
 پاڻ مالڪ دنيا کي زيب ۽ زينت سميت تن تي جلوه گر ڪيو. جڏهن

روحن دنيا کي ڏٺو ته سڀني ڏه جزا ٿي ويا. انهن کان نو جزا درکي دنيا ڏانهن ويا ۽ هڪ جزو وڃي باقي رهيو. موٽي انهي باقي هڪ جزئي باقي رهيل کي پاڻ فرمايائون جو جيڪا شئي اوهان کي بڪار آهي ته ڳهرو. تڏهن انهي هڪ جزئي باقي مانده چيو ته اسان کي توکان سواءِ ٻي ڪا شئي درڪار ناهي. پوءِ پاڻ مالڪ بهشت کي حور ۽ قصور. زيب ۽ زينت سميت انهن تي جلوه گر ڪيو. جڏهن انهي باقي رهيل هڪ جزئي بهشت ۽ حورن کي ڏٺو ته اوهي به موٽي ڏه جزا ٿي ويا. انهن کان به نو جزا ڀڄ بهشت ڏانهن ويا ۽ هڪ جزو وڃي باقي رهيو. وري به انهي هڪ جزئي باقي رهيل کي پاڻ پروردگار فرمايو جو اوهان کي ڇا شئي درڪار آهي ته ڳهرو. انهن چيو جو اسان کي توکان سواءِ ٻي ڪا شئي درڪار ناهي.

صوتي پاڻ پروردگار دوزخ کي باهه ۽ بلاتن سميت تن تي جلوه گر ڪيو. جڏهن انهي هڪ جزئي باقي رهيل دوزخ کي ڏٺو ته اوهي به وري ڏه جزا ٿي ويا. انهن کان به نو جزا ڀڄي پاسي ٿيا ۽ هڪ جزو وڃي پڙ به باقي رهيو. وري انهي هڪ جزئي باقي رهيل کي پاڻ فرمايائون جو جيڪا شئي اوهان کي بڪار آهي ته طلب ڪيو. انهن عرض ڪيو جي اي مالڪ اسان کي سواءِ تنهنجي ٻي ڪا شئي درڪار ناهي. اسان جو مطلوب ۽ محبوب هڪ تون آهين. پوءِ پاڻ پروردگار پنهنجي محبوباڻي ناز جي راز سان تن جي ڪسوٽي لاءِ فرمايو ته جي اوهان کي ماکان سواءِ ٻي ڪا شئي درڪار ناهي ته شائسته ۽ تيار ٿيو واسطي بلاجي. تڏهن انهن سڀن خوشي ۽ رضا سان اهي سور ۽ سختيون سڀ سهائي. درد ۽ غم جو بار پنهنجي سر تي منظور ڪيو. پوءِ پاڻ پروردگار ايهي سور ۽ سختيون. رنج ۽ بلائون ناز ۽ راز جي گوهرن سان ڀريل عاشقن کي ڏاج ڏئي جسمي ڪوٽ جي قيد ڏانهن روانو ڪيا. مطلب ته جيڪو به درد ۽ غم، رنج ۽ الم طالب تي نازل ٿئي ته انهي کي محض مهرباني ۽ وسيلو وصال جو ڄاڻي. ڇو جو هڪ ته ايهي سور ۽ سختيون انهي ڏينهن عاشقن کي خود معشوق جي هٿن مليون آهن پوءِ

جيڪا شئي معشوق جي هٿان ملي ته اها ڪينءَ نه مٽي ۽ مفيد هوندي
 - پيو ته عاشقن لاپروسي ۽ بندي خانو ايهو جسمي ڪوٽ آهي ۽ اهي
 سور ۽ سختيون انهي جسمي ڪوٽ جي پيڇڻ لاءِ ائين آهن جيئن پراڻي
 پٽ لاءِ پاڻي جي چل يعني اوهي سور ۽ سختيون، درد ۽ غم انهي
 جسمي ڪوٽ کي جهٽ ۾ پيڇي پورا ڪري عاشق کي موٽائي نئين
 معشوق سان ٿا ملائين پوءِ جيڪو عاشق کي نئين معشوق سان ملائي
 ته اهو ڪيئن انهي کي پرين ۽ پيارو نه هوندو. تڏهن عاشق وري وري
 سورن کي ٿو سنڀاري ۽ تن جا ڳڻ ٿو ڳائي هي هي ۽ ها ها. فقير آيو
 به سورن سان ته سڀاڻو به سورن سان - چاير به سورن سان ته نڀايو به
 سورن سان مطلب ته فقير جي واھ ۽ وسيلو - واھ ۽ وروھ - سمر ۽
 سڄڻ - سنگت ۽ ساٿي سڀ سور آهن - جنهن کي پاڻ پروردگار پنهنجي
 دوستي لاءِ ٿو گهري ته انهي تي ايهي سور ۽ سختيون - رنج ۽ بلائون
 نازل ٿو ڪري - جيئن ڪلام قدسي مابلا برڪسي قضا نه ڪنيم - تانہ
 اوزار اوليا نه ڪنيم - سالڪ کي سلوڪ جي پنڌ ۾ جيڪا به محنت ۽
 مشقت - بلا ۽ آفت درپيش اچي ته انهي ۾ خاص انهي جو خير آهي -
 جيئن بيت: راه روادار طريق اي جان من هر چه پيش آيديداني خبرا
 وست - ذڪر ۽ ذهني ڪنهن به نه ڪارڻ آهي مگر مڪڻ کي ٽچڪائي
 گھڙ ٿا ڪن - سون کي به جڏهن پگھاري صفا ٿا ڪن تڏهن تنهن کي
 نئين ڪسوٽي تي ٿا هڻن - طالب کي به جڏهن درد ۽ فاقني جي باھ ۾
 پچائي پڪو ٿا ڪن - تڏهن تنهن جي ڪسوٽي لاءِ هڪڙي بلا تنهن تي
 نازل ٿا ڪن - جو اهو هيڪر ته انهي جي ڏسڻ سان حيران ۽ پريشان
 ٿي ٿو وڃي - پر طالب کي انهي وقت پير پنهنجو محڪم ۽ مضبوط رکڻ
 ٿو ڪري - جو اهو هڪڙو محبوباڻي ناز جو راز آهي - پوءِ جنهن محبوب
 جي ناز جو راز نه سٺو ته اهو عاشقن جو ٽولي ڪان ٿي مٽيو - تڏهن
 مولائي جي طالب کي مناسب آهي ته جيڪو به سور ۽ سختي نازل ٿئي
 ته انهي ۾ صابر ۽ سبر رهي - نه بي صبر ۽ اهو - جو سختي سواءِ
 ڪنهن راز ۽ حڪمت جي خالي ناهي پيو ته انهي کي محض مولائي جي

طرفون ڄاڻي. جو سواءِ حڪم حق تعاليٰ جي ڪاٺي بلا ۽ مصيبت نازل ٿي نه ٿي سگهي. جيئن قوله تعاليٰ مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ ۖ ۱۲. مگر مصيبت ۽ بلا چار قسم آهي. هڪڙو قسم چڙو غصو ۽ الهی غضب آهي جيئن ڪافرن ۽ مردودن تي نازل ٿو ٿئي. ٻيو قسم فقط ڏوهن گناهن جي سزا ۽ سيڪت آهي. جيئن مسلمانن ۽ مومن تي نازل ٿو ٿئي. ٽيون قسم خاص ناز جو راز ۽ پرڪه جي ڪسوٽي آهي. جيئن مولئي جي طالبن تي نازل ٿو ٿئي. چوٿون قسم عين عنايت ۽ محض محبت جو تحفو آهي جيئن اوليائن ۽ اصفياڻن تي نازل ٿو ٿئي. جيڪڏهن ايهي سور ۽ سختيون درد ۽ غم چڱا نه هجن ها ته پاڻ پروردگار پنهنجي دوستن تي درد ۽ بلائون نازل نه ڪري ها. جڏهن امام صاحب سڳورا جو خود خدائ تعاليٰ ۽ انهي جي حبيب جا ڪهڙا پرين ۽ پيارا هوا ته انهن تي ڪيڏو درد ۽ بلا نازل ڪيائون جو هڪ ته بر ۽ بيابان پيو ته نه ڪا واه نه وسيلو. نه اجهو نه آسرو. نه سمر نه ساڻي. اهڙو سخت حال جو ڪنهن معصوم ٻار لاءِ پاڻي جي پڪ به نه ملي چڙو درد ۽ غم. رنج ۽ الم. جهڪ ۽ جهولڻ ۾ محزون. سينو تير ۽ ترارن جي ڦٽڻ سان پروڻ ۽ سر مبارڪ نيزن تي شهر بشهرين گردان. ڌڙ ڌر تي خاڪ ۽ خون ۾ غلطان. پوئتي اهليت شريف بري بيگانن جي هٿ باند تن جو سڀني فرزندن ۽ قريبن جي درد ۽ فراق. سوز ۽ اندوه کان سوچاڪ. نه اوهي نه واهي نه پاڻي نه ماني. رڱوئي رڻ تي حيران ۽ پريشان. سواءِ مولئي جي نه ڪوئي ڪس نه قبيلو. نه وارث نه وسيلو. ساري اهل بيت کان باقي مانده مرد چڙو هڪ شهزادو امام زين العابدين. رحمت الله عليه. سو به انهي محاذ تي جي چوه ۽ اميرن جي اندوه کان بيقرار ۽ حال زار. سڀني چاڪ ۽ دل ڦاڪ. پيرين پنڌ ڪافلي جي اڳئون روئيندين روان ۽ آب اکين کان رختي روان. پاڻ بي بي جنت خاتون رضي الله عنها حورن جي ٽولي سان تن شهيدن لاءِ نگران ۽ خاطر پريشان. پنهنجي شهزادن جو حال جويان ۽ قضا الهي تي شڪر گويان. جيڪڏهن انهي وقت پاڻ پروردگار تن تي

ڪجهه رحم جي نظر ڪري ها ته اها بلا بروقت برخاست ٿي وڃي ها .
 پوءِ اهو شهادت وارو اعليٰ شان ۽ محبت وارو بلند مڪان ڪنهن کي
 حاصل ٿئي ها . تڏهن پاڻ پنهنجي خوشي سان مولائي جي رضا تي
 راضي ٿي . قضا جي اڳتون ڪنڌ جهڪايائون . نه ته اوهي قاتل ڪير هيا
 جو اهڙن شيرن سان مقابلو ۽ مجادلو ڪري سگهندا ها . هي هي ۽ هاءِ
 هاءِ . ابهي سور ۽ سختيون . درد ۽ غم . ڏک ۽ بڪ . رنج ۽ اندوه
 محض مولا جي مهرباني ۽ ٿورو . ناز ۽ راز جو ظهورو هيو نه بلا ۽
 بدنامي . بلڪ اهو درد ۽ غم . سختي ۽ سڃائي . انبيائن ۽ اوليائن جو
 مرتبو ۽ ميراث آهي نه هر ڪنهن عام جو . جيئن حديث الفَقْرُ فَرَحِي
 وَالْفَقْرُ مَنِي . پاڻ پيغمبر صلي الله عليه وسلم ۽ سندس ڀارن اصحابن .
 امامن ۽ اوليائن انهي درد ۽ غم . سختي ۽ سڃائي کي محض مولائي
 جي مهرباني ۽ فضل پئي ڄاتو . روايت آهي ته هڪڙي ڀيري پيغمبر
 صلي الله عليه وسلم کي چار پنج وقت فاقو ۽ گذري ويا ته قوت لاه
 ڪا شئي پيدا نه ٿين . آخر اها ڳالهه ڪافرن ٻڌي ته اها نت ڪرڻ لڳا .
 جو جيڪڏهن اهو رب جو رسول ۽ دوست هجي ها ته اهڙن ڏڪن ۽ بڪن
 ۾ اهڙو پريشان حال نه ٿئي ها . تڏهن پاڻ پروردگار وحي جبرائيل سان
 فرمايو ته ”اي حبيب منهنجا جي منظور ڪرين ته جيڪي به جهان ۾
 جبل ۽ پانهن آهن ته سي سڀ سون ۽ چاندي . در ۽ گوهر ڪري توکي
 ڏيان ۽ جيڪي ريگ ۽ واري آهن ته سي سڀ کنڊ ۽ مصري . ۽ جيڪي
 دريا آهن سي سڀ ڪير ۽ ماڪي . ۽ جيڪي جهنگل ۽ ٻيلا آهن ته سي
 سڀ باغ ۽ بوستان . تنهنجي حياتي هميشه قائم ڪيان تان جو مدامي
 عيش ۽ عشرت ۾ رهين . پوءِ پاڻ وڃي فرمايائون ته مان کي محض
 مولائي جي دوستي ۽ اهي ڏک بڪ قبول آهن نه دنياڻي سک ۽ عيش
 عشرت هي هي ۽ هاءِ هاءِ . جيڪڏهن انهي سختي ۽ سڃائي ۾ راز ۽
 حڪمت نه هجي ها ته ڇو انبيا ۽ اولياءِ دنياڻي صحت ۽ فرحت ڇڏي
 ڏک ۽ بڪ قبول ڪن ها ۽ ڇاڪاڻ مولائي جي طالبن کي ڏڪن ۽ بڪن
 جو امر فرمائڻ ها . روايت آهي ته هڪڙي شخص وڃي پيغمبر صلي الله

عليه وسلم کي عرض ڪيو جو اي رسول الله مان توهان دوستي رکندس. پاڻ فرمايائون ته قبول ڪر سڃاڻي کي ۽ ٻي هڪڙي شخص عرض ڪيو جو اهي نبي الله مان مولائي سان دوستي رکندس. پاڻ فرمايائون ته تيار ٿي واسطي بلا جي. محبت سان محنت خاص ڪوڙي ۽ سچي جي سنڌي ڪرڻ لاءِ شامل ڪيائون جو جيڪي ڪوڙو ۽ ڪچو آهي ته انهي سور ۽ سختي کي ڏسي مر پوئتي موٽي وڃن. ۽ جيڪو پڪو ۽ سچو آهي ته انهي ۽ محنت جو بار سر تي سهائي ته مر لائق ۽ سزا وار ديدار جي ٿي وڃي پنهنجي محبوب سان ملي. بهرحال انوره من بيشاء. فقير جڏهن وڃي محبت جي ميدان ۾ داخل ٿو ٿئي ته پاڻ پروردگار انهي کي هڪڙو فرعون ٿو بچائي. جو مر انهي جي سختي جو بار سر تي چڪي ته صابر ۽ بردبار ٿي بره جو بار کڻي سگهي. جيئن نقل آهي ته هڪڙي بزرگ جو هڪڙو ٻانهو تمام بدخو ۽ بدرو. بيڪار ۽ دل آزار هيو. سو هميشه انهي بزرگ کي پيو ڏکائيندو هيو. نيٺ هڪڙي ڏينهن ڪنهن مريد عرض ڪيس ته جو ڏٺي انهي ٻانهي کي تڙائي ڇو نه ٿا ڇڏيو جو هر روز اوهان کي تڪليف ۽ نقصان ٿو رسائي. پاڻ فرمايائون جو وهڪ ته ٻي ڪنهن جي تڪليف ۽ نقصان پسند نٿو ڪيان ٻيو ته پاڻ کي سينو ۽ سهنداري. تواضع ۽ بردباري ٿو سيکاريان. هي هي ۽ هاءِ هاءِ. ۱۲ الله بس هوس باقي ڄاڻي ڪوئي ڪس آهي ته هڪ حرف ئي بس آهي.

عليه وسلم کي عرض ڪيو جو اي رسول الله مان توهان دوستي رکندس. پاڻ فرمايائون ته قبول ڪر سڃاڻي ڪي ۽ ٻي هڪڙي شخص عرض ڪيو جو اهي نبي الله مان مولائي سان دوستي رکندس. پاڻ فرمايائون ته تيار ٿي واسطي بلا جي. محبت سان محنت خاص ڪوڙي ۽ سچي جي سنڌي ڪرڻ لاءِ شامل ڪيائون جو جيڪي ڪوڙو ۽ ڪچو آهي ته انهي سور ۽ سختي کي ڏسي مر پونتي موٽي وڃن. ۽ جيڪو پڪو ۽ سچو آهي ته انهي ۽ محنت جو بار سر تي سهائي ته مر لائق ۽ سزا وار ديدار جي ٿي وڃي پنهنجي محبوب سان ملي. يهدالله لنوره من يشاء. فقير جڏهن وڃي محبت جي ميدان ۾ داخل ٿو ٿئي ته پاڻ پروردگار انهي کي هڪڙو فرعون ٿو بچائي. جو مر انهي جي سختي جو بار سر تي چڪي ته صابر ۽ بردبار ٿي بره جو بار کڻي سگهي. جيئن نقل آهي ته هڪڙي بزرگ جو هڪڙو ٻانهو تمام بدخو ۽ بدرو. بيڪار ۽ دل آزار هيو. سو هميشه انهي بزرگ کي پيو ڏکائيندو هيو. نيڪ هڪڙي ڏينهن ڪنهن مريد عرض ڪيس ته جو ڏٺي انهي ٻانهي کي تڙائي ڇو نه ٿا ڇڏيو جو هر روز اوهان کي تڪليف ۽ نقصان ٿو رسائي. پاڻ فرمايائون جو وهڪ ته ٻي ڪنهن جي تڪليف ۽ نقصان پسند نٿو ڪيان پيو ته پاڻ کي سينو ۽ سهنجاري. تواضع ۽ بردباري ٿو سڀڪاريان. هي هي ۽ ها ها. ۱۲. الله بس هوس باقي جاتي ڪوئي ڪس آهي ته هڪ حرف ٿي بس آهي.

باب اول فصل چوٿون دريان تواضع ۽ تحمل

بيت سنڌي:

خاصيت سڀڪا خاڪ جي ڪري ترک تمام،
لٽڙ سڄي لوڪ جي سهج مهٽ مدام،
موتوقبل انت موتسو پروڙج پيغام،
ڪسي ٿي قتلام ته فيصل پسين پرين ڪي.

بره جو بار سڀ کان سنگين ۽ سخت ڳورو آهي تان جو ڪوئي
زمين وانگي هيٺ ۽ هيٺو نه ٿيندو ته ايهو سنگين بار ڪٿي ڪين
سگهندو. تڏهن مولائي جي طالب ڪي تي خصلتان زمين جون چونڊن
ضروري آهن. تن کان پهرين خصلت آهي. صبر ۽ سهنداري. تواضع ۽
بردباري جو نيڪ ۽ بد علي ۽ ادنا. مسلمان ۽ ڪافر يعني ڇا انسان
ڇا حيوان ٿامي مخلوقات جي لٽڙ ۽ پليتي مٿون ٿي پويس ته باوجود
ايڏي سختي جي به نه ڪنهن کان ٿي ڏکي ۽ نه ڪنهن کي ٿي ڏکائي
بلڪ ايترو به ڪنهن کي نٿي چري جو تون منهنجي مٿون بهي گناه جو
ايڏي خينس آئي پڌي. هي خصلت زمين جي آهي بي اميدي ۽ بي
طمعي جو تنهن کي اميد ۽ آسرو. طلب ۽ طمع ڪڪ جي به ڪنهن تي
ڪانهي. اڃا انهي پر هر ڪوئي اميدوار ۽ تعمدار آهي. ڇا انسان ڇا
حيوان. ڇو جو هو سارو ۽ وٿراه فصلات ۽ گاه وغيره سڀ انهي کان
پيدا ٿو ٿئي. زمين وڃاري بي اميد ۽ بي طمع هر ڪنهن کي خير ۽
نفعو ٿي رسائي تن خصلت زمين جي آهي بدي سان نيڪي. جيئن جو
جيڪوتنهن کي هرڻ ۽ ٺارن سان ڌاري چيري نقصان ٿو ڪري ته هي
وڃاري انهي کي فصل پوکي ٿي ڏيئي. بلڪ جاتي پاڻ ۽ گند وڌيڪ ٿا

وجهنس ته اتي فصل ۽ پوکي وڌيڪ زور ٿي ڏيئي. مطلب ته فقير کي به
 ايئن سڃيڻو ۽ سهنداري. تواضع ۽ بردباري ٿي جڳائي. جو جيڪو به
 سور ۽ سختي. تهمت ۽ تڪيلف ظاهري توڙي باطني مٿون نازل ٿيس
 ته انهي ۾ صابر ۽ سرهو رهي. نه ڪنهن کان ڏکي نه ڪنهن کي
 ڏکائي پيو ته اميد ۽ طمع ڪم جي به ڪنهن تي نه رکي بلڪ بي اميد
 ۽ بي طمع سڀ ڪنهن کي پنهنجي قدر آخر خير ۽ فيض پيو پهچائي.
 جيئن حديث خير الناس من يَنْفَع الناس. ٿيون ته جيڪو به نقصان
 رسائينس ته انهي کي نفعو رسائي. جيئن بيت بدي رابدي سهل باشد
 جزا. اگر مردي احسن الي من اسلي مگر انهي مڪان ۾ وڃي کي
 ڪي رند ٿا رسن نه هر ڪوئي. جيئن نقل آهي ته ڪنهن شخص وڃي
 هڪڙي بزرگ کي عرض ڪيو جو ڏٺي مان طالب ٿيندس. بزرگ فرمايو
 ته تون طالب نه ٿي سگهندين. تان جو ٿي پيرا عرض ڪيائين ۽ آخر
 بزرگ فرمايو ته جيئن مان چوان جي اوڻين ڪندين ته پوءِ توکي تلقين
 ڪندس. نه ته نه. انهي چيو ته فرمايو. بزرگ چيو جو هن شهر جي
 فلاڻي دروازي تي وڃي ويهي ره جڏهن ڏينهن منجهند ٿيندو ته هڪڙو
 شخص ڏبرڙو ڪاٺن جي پري سان ايندو. پوءِ انهي جي وات تي هڪڙي
 مُڪ هڻي اچ. هن کي ته ايهو ڪم بلڪل آسان لڳو. سو بر وقت وڃي
 انهي. وات تي ويهي رهيو. جڏهن ڏينهن منجهند ٿيو ڏسي ته برابر
 هڪڙو شخص ڏبرڙو ڪاٺن جي پري مٿي تي وات سان پيدا ٿيو. پر اڃ
 ۽ بڪ کان اهڙو ضعيف حال جو مس پيو اچي. هن ڏسڻ سان ئي اتي
 وڃي اهڙي مُڪ وات تي هيٺس جو بيهوش ٿي ڪري پيو. ويچاري جا
 ڪجهه ڏند به ڀڄي پيا ۽ وات به رت کان پر جي پيس. تڏهن انهي جي
 دل ۾ خيال پيو ته متان ڪوئي ماڻهو انهي جو ايهو حال ڏسي. وڃي
 حاڪم کي دانهن ڏئي يا انهي جي وارثن کي وڃي ٻڌائي يا ايهو پاڻ
 سڏير ٿي وڃي ڪنهن کي دانهن ڏيئي ته مان کي وٺي ماريون يا نرين
 قيد ڪندا. هاڻي جڳائي ته ڀڄي وڃان. جي نه ٿي فقيري ته خير. انهي
 اڃان ڏه ويه وکان نه ڪيون ته ايهو شخص پاڻ هوشناڪ ٿي ڀڄي اچي

پيرين پيس ۽ انهي کان عذر تقصير جي معافي گهرڻ لڳو. جو تون مون کي مک زور سان هٿين مٿان هٿ ڏکجي پيئي. تنهن کان پوءِ ڪجهه مٿ مروڙ ڪري زورڙا ڏيڻ لڳس. جڏهن انهن جو اهو حال ڏٺائين ته دل ۾ ڏاڍو شرمندو ۽ پشيمان ٿيو. جو انهي ۾ الائي ڇا راز آهي. آخر وڃي انهي بزرگ کي اوهو حال سارو بيان ڪري ٻڌايائين. تڏهن انهي بزرگ چيس جو اهو شخص منهنجي فقيرن مان هڪڙو فقير هيئي جي توکان به ايڏو صبر ۽ سهنجاري. تواضع ۽ بردباري ٿي سگهي ته اڄ نه ته وڃ هو وات ٿي. هي هي ۽ هاءِ هاءِ. جيئن نينهن کي توڙ ٺپائڻ ٿو ڪهي تيئن هوند ۾ اڻ هوند جو ڏيکارو. يعني نينهن کي توڙ ٺپائڻ لازم آهي ۽ حال کي مخفي ڇپائڻ. جيڪو ائين نه ڪندو ته سواءِ واءِ جي ٻي ڪا شئي مٿ نه ايندس ڇو ته جيڪو به دوست دوست جو راز نه ڇپائيندو ته مڙهي انهي کي اوهو پنهنجو حال نه ڏيندو. تڏهن عاشق هميشه خاموش ۽ اسرار تي سرپوش آهن. فقير کي پاڻ کان پاسي ٽيڻ ٿو جڳائي ۽ حق تعاليٰ سان هڪ. جيڪو پاڻ کان پاسي نه ٿيندو ته حق تعاليٰ سان به هڪ ٿي نه سگهندو. ڇو جو عاشق ۽ معشوق جي وچ ۾ پردو آهي هستي ۽ پنهنجو پائڻ. جنهن پاڻ کي ڇڏيو. سو وڃي معشوق سان گڏيو. جيئن آدم عليه السلام لاءِ نهي ڪڻڪ جو داڻو هيو. تيئن عاشق لاءِ منع هن هستي جو ٽڪاڻو. انهي وڻ جي ويجهو ئي نه وڃجي. جيئن قوله تعاليٰ وَلَا تَقْرَبْ هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ. جنهن پاڻ کي ڏٺو سو مٽو. جو وحدت جي بحر کان ۽ ٻاهر سڻيو ويندو جيئن حضرت آدم بهشت کان ٻاهر سڻيو ويو. خود پرست کان بت پرست به چڱو آهي ڇو جو بت پرست ڪافر ٿو ٿئي ۽ خود پرست شيطان. بلڪ شيطان کي به خود پرستي خراب ڪيو آهي نه ته ملائڪن کان به مٿي هيو. مطلب ته ڪمالي زوالي آهي ۽ زوالي ڪمالي جيئن چنڊ ڪمال آهي ته زوال ٿو ٿئي ۽ زوال آهي ته ڪمال. تڏهن طالب کي انهي نمستي ۽ نابودي جي بحر ۾ ايشن ٽپي ڏيڻ ٿو گهرجي جو موٽي مٽو مٽي نه ڪڍي. جي ڪڍيان ته وري وڇوڙي جي وبال ۾

پڻجي ويندو - مالڪ پنهنجي مهر سان وڏين کي شل وڍ نه وجهي - الله
بس باقي هوس جاڻي ڪوئي ڪس آهي ته هڪ حرفني بس آهي - نت
گل به خار ۽ خس آهي ۱۲.

بسم الله الرحمن الرحيم

باب دوم

در بیان شناخت دنیا ۽ عقبي

معرفت نفس ۽ حق تعاليٰ

فصل پهريون

در بیان شناخت دنیا

بیان حقیقت حال دنیا

بيت سندي:

ستا اتي جاڳ ٿي ڏئي ٻن،
راتيان ڏينهان روح ۾ ڪر هئي هئي لني هوتن،
وڙ وهي ويا ڪيترا سڪڙو پيش پرين،
لکين لاکالوءِ مون سوين سيمر بدن،
فيضل پُرجهي پاڻ ۾ ڏس وطن ويراڳن،
ڏي اوجاڳو ۾ اکن ته رات نه پوئني رڃ ۾.

لاشني کي ڪا شني سمجهڻ ۽ تنهن تي اميد ۽ آسرو رکڻ محض ڪم ڪم عقلن ۽ نادانن جو آهي ڇو جو جيڪا پاڻ اصل ڪاشني ناهي ته پوءِ انهي لاشني کان حاصل ڇا شني ٿي سگهندي. مطلب ته هي جهان در اصل ناچيز ۽ هڪڙو عدم جو ميدان آهي. مگر ايهي سامان ۽ اسباب انهي ۾ گڏ ڪري نالو دنيا رکيائون. پر ايهي سامان ۽ اسباب به در حقيقت سڀ ناچيز ۽ مٽي آهن. جيڪڏهن ڪوئي فڪر سان بهاري ته اها سمجهه پري ناهي. ڇو ته دنيا جو هر قسم ۽ هر جنس پيدا به مٽي کان ٿو ٿئي مٽي به مٽي جي مٽي ٿي ٿو

وڃي - جيئن جو سال ۾ جيڪو به گاهه ۽ ساول - اناج ۽ فصل پيدا ٿو
 ٿئي ته ائيندي سال تائين سو سڀ مٽي جي مٽي ٿي ٿو وڃي - جو گاهه
 حيوان ٿا کائڻ ۽ اناج انسان - آخر اوهو کاڌو سڀ ڇيڻو ٿي ٿو نڪري -
 نيٺ ڪن ڏينهن کان بعد اوهو ڇيڻو به موٽي به مٽي جي مٽي ٿي ٿو
 وڃي - ٻيا جيڪي وڻڪار ۽ باغات آهن ته سي به سڀ پيدا به مٽي کان
 ٿا ٿين وري به ڪن ڏينهن کان پوءِ پراڻا ٿي ڀري ڳري ساڳئي مٽي جي
 مٽي ٿي ٿا وڃن ٻيا جيڪي به جسمات انساني حيواني اوهي به سڀ
 پيدا به مٽي کان ٿا ٿين نيٺ مرڻ کان بعد موٽي به مٽي جي مٽي ٿي ٿا
 وڃن - اهڙي طرح تي عليٰ هنذا لقياس هن جهان جي هر چيز ۽ هر شئي
 سواءِ روح انساني جي جو اهو هن جهان جي شئي ناهي ٻي سڀ در
 حقيقت فاني ۽ مٽي آهي - پر مٽي به در اصل پاڻ ڪا شئي ناهي مگر
 جهڳ ۽ ٿوڻي وانگي ذاتي بهر جي هستي سان هست ۽ موجود آهي
 سواءِ انهي جي نيست ۽ نابود - ٻيو جيڪو راز ۽ حڪمت جهان ۾
 رکيل آهي انهي جي بيان ڪرڻ جي ضرورت ڪانهي ڇو جو عام انهي
 کي سمجهي نه سگهندو ۽ خاص انهي کي پاڻهين لوچي لهندو - مگر
 اشاري لاءِ ايترو آهي ته ساري صفات جو سولو عشق جي ذاتي کان
 ڄميل آهي - ۽ عشق جو دائرو حقيقي معشوق جي حسن کان انهي جي
 حسن کي حد آهي نه نهايت - نه ابتدا آهي نه انتها - ڇو جو اوهو پاڻ ٻي
 حد ۽ بي نهايت - بي ابتدا ۽ بي انتها - دائر قائم ۽ لايزال - قادر قديم
 ۽ ذوالجلال آهي - انهي جو راز ۽ حڪمت هر شئي ۾ ايشن ڇپيل آهي
 جيئن هر سڪي ۾ آن - يعني هر شئي راز ۽ حڪمت کان ڀريل ۽ لبريز
 آهي - اوهان شئي ناهي جنهن ۾ راز ۽ حڪمت ناهي - مطلب ته سواءِ راز
 ۽ حڪمت جي ڪا شئي موجود ڪانهي ۽ ساري صفات جو اصول
 ذاتي بحر آهي جو هر چيز ۽ هر شئي انهي جي هستي سان هست ۽
 موجود آهي - سواءِ انهي جي سڀ نيست ۽ نابود - بلڪ هر شئي ۾
 خود پاڻ آهي - جيئن قوله تعاليٰ . اَللهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ
 كَمِشْكُوتٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ . الْمِصْبَاحُ فِي زُجَا جَه . الزُّجَا جَهَتْ كَانَهَا كَوُكَبٌ

دُرِي يُوقِدُ مِنْ شَجَرَتِ مُبَارَكَتِ زَيْتُونَتِ الْأَشْرَقِيَّتِ وَلَا غَرْبِيَّتِ ۱۲ ۽ حديث
كُلُّ شَيْءٍ مِنْ نُورِي وَأَنَا مِنْ نُورِ اللَّهِ - يَهْدِيهِ اللَّهُ نُورَهُ مَنْ يَشَاءُ -

بيان صورت حال دنيا

صورت حال دنيا جو انهي مثال تي آهي ته جيئن رهگزر ۽ منزل
گاهه هجي يا بازار سينگاريل سان سڀني سامان ۽ اسباب جي ۽
انسان انهي ۾ چڙو وڻج وهائڻ لاءِ آيو آهي. جو سودو سود وٺي وات
جو سمر ڪري تان جو وڃي پنهنجي اصلي وطن تان پهچي. روتن ۽
هلت دنيا جي ائين آهي جيئن ڪوئي بازپرگ آڻي بازي وجهي ته هڪدم
۾ گوناگون پتليون ۽ رنگا رنگ تماشا هجي وڃن. جهت کان پوءِ اوهو
بازپرگ جڏهن پنهنجي بازي ڪشي ته نڪو رنگ نه تماشو نڪا بازي نه
بازار ساڳي اوهو پوئي جو پوئو ٿي پوندو. يعني جيئن اڳي صفا ميدان
هو تيئن صفتي صفا ٿي بيهندو. جيئن قوله تعاليٰ **كُلٌّ مِنْ عَلَيْهَا فَانٍ**
وَبَقِيَ وَجْهٌ رَبِّكَ ذَا الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ ۽ بيت:

خدایا بقاءِ خدارا بقا - دگر هر چه بینی فنا در فنا.

بيان مکان ۽ تڪاڻو دنيا

مکان ۽ تڪاڻو دنيا جو ائين آهي جيئن ڪوئي اوطاق ۽ مسافر
خانو هجي. انهي ۾ سڀني سامان ۽ اسباب پيا هجن ڇا سڀج پلنگ
۽ هنڌ پٿريون ڇا لائڻ ٿيا ايهي طول وهائا. پوءِ انهي ۾ جيڪڏهن
ڪوئي دانا ماڻهو اچي تڪندو ته ائين ڄاڻندو جو اهي سامان ۽ اسباب
سڀ گهر جي مالڪ جا آهن ۽ مان تنهن ۾ چڙو وقت گذارڻ وارو آهيان
آخر اوهو جڏهن پنهنجو وقت گذاري اٿئون روانو ٿيندو ته انهي کي
انهي سامان ۽ اسباب جو نڪو ڏک هوندو نه غم. نه درد هوندو نه داغ
جيڪڏهن انهي ساڳئي مسافر خاني ۾ ڪوئي نادان ماڻهو اچي
تڪندو ته ائين ڄاڻندو جو ايهي اسباب ۽ سامان سڀ منهنجا آهن. پوءِ
اوهو جڏهن پنهنجو وقت لنگهائي اٿئون روانو ٿيندو ته گهر جو مالڪ
اوهو سامان پنهنجو سڀ سنڀاري وٺندس. تڏهن انهي کي هر هڪ شئي

جو سَوَ سَوَ افسوس ۽ ارمان - لڪ لڪ درد ۽ داغ دل ۾ باقي رهندس -
هي هي ۽ هاو هاو -

بيان بقاء ۽ بيهڪ دور دنيا

بقا ۽ بيهڪ دور دنيا جو ايشن آهي جيئن ننڊ ۽ خواب يا باد ۽ قصو - جيڪڏهن ڪوئي پنهنجي گذريل عمر ڏانهن فڪر سان خيال ڪري يا آدم عليه السلام کان وٺي تهاڙي ته به سواءِ ننڊ ۽ خواب يا باد ۽ قصي جي ٻيو ڪجهه به ڏسي نه سگهندو - پوءِ جيڪو به ننڊ ۽ خواب يا باد ۽ قصي سان دل بستگي ڪندو ته اوهڙو چريو ۽ ديوانو هوندو يا نادان ۽ حيران نه عاقل نه دانا - والله نَحْتَص من يشاءُ

بيان ملڪ ۽ ميراث - مال ۽ مڏي دنيا

ملڪ ۽ ميراث - مال ۽ مڏي دنيا جي ايشن آهي جيئن جو ننڍڙا ٻار مڏي جون ڊيگريون ٺاهي انهن کي پنهنجو مال ۽ مڏي - ملڪ ۽ ميراث ڪري ٿا سمجهن - پوءِ جيڪڏهن هڪڙو ٻار ٻي جي ڊيگري کي هٿ هڻندو ته پاڻ ۾ بدرد ڳالهائي نيٺ سر پٺ ٿي هڪ ٻئي سان وڙهي پوندا - تان جو گهڙي تاءُ اهڙي طرح ٿي هن هٿا پئي پوندي - جهٽ کان بعد جڏهن راند ڦٽائي لڳي ۽ نوبت ڪرڇ جي وڳي ته هر ڪوئي پنهنجي گهر هليو ويندو - اوهي ڊيگريون اتي جڻج پيون هڻنديون - بيت:
اِنَّمَا اَمْوَالُكُمْ رَايَادُكُمْ - مال و ملڪ ائين جهان برباد ڪير -

مطلب ته هن دنيا جو مال ۽ مڏي - ملڪ ۽ ميراث سڀ خاڪ ۽ مٽي - فاني ۽ فنا پذير آهي - مگر هن جهان ۾ مال ۽ مڏي - دولت ۽ خزانو - يار ۽ مددگار - باقي ۽ بقادار هڪ حق تعاليٰ جو نالو ۽ ذڪر آهي - پوءِ دانا ۽ دولتمند ماڻهون اوهو آهي جو ٻيا دنياڻي ڏنڌا سڀ ڇڏي - هڪ مولِي جو ذڪر فڪر ۽ محبت کي محڪم ۽ مضبوط ڪري وٺي - جيئن جو ڪردم ۽ ڪو لحظو يادگيري کان سواءِ خالي ۽ واندو نه رهي - مگر گذاري لاءِ قدر ضرورت جي حاجت رواني روا آهي ۽ سواءِ ضرورت جي سڀ فضول ۽ خطا جيئن قوله تعاليٰ ڪُلُوا وَ تَسَرُّوْا

تُسرفوا. انسان کي هن جهان ۾ فقط چار شيون ضروري درڪار آهن. هڪ جاء جو لڪرو واسطي دفع ڪرڻ گرمي ۽ سردي جي. ٻيو ڪپڙي جو پارچو واسطي ڍڪڻ اگهاڙ جي. ٽيون پاڻي جو ڍڪ ۽ چوٿون ماني جو ڳهو واسطي طاقت پند ڪرڻ طرف وطن اصلي جي. جو وجود روح جو وهڻ آهي جيڪڏهن خوراڪ اصل نه ملندس ته مري ويندو يا بي طاقت ٿي ڪري پوندو پوءِ روح پنهنجي اصلي وطن کان رندجي پري رهندو. تڏهن تنهن کي قدر ضرورت جي دائو ۽ پاڻي ڏيڻ ضروري آهي. تان جو روح وڃي پنهنجي اصلي وطن تاءِ پهچي پر پهچڻ کان پوءِ به ڇاڪون حياتي آهي ته انهي کي دائو پاڻي ڏيڻ قدر ضرورت جي ضروري آهي. انسان جو فصل ڏيندڙ به ايهو نفس آهي ۽ وصل ڏيندڙ به ايهو نفس فصل ڏيندڙ ائين آهي ته جيڪو ماڻهون مولِي جي مرضي کي ڇڏي نفس جي رضا تي هلندو ته ان کي مولِي کان ڌار ڪري نئين پري سڏندو ۽ وصل ڏيندڙ ائين آهي ته جيڪو نفس جي مرضي کي ڇڏي رب جي رضا تي هلندو ته انهي کي نئين مولِي سان ملائيندو. يهدالله لنوره من يشاء.

بيان مذمومي ۽ موداري دنيا

دنيا کي پاڻ پروردگار ساري مخلوقات کان خراب ۽ پليد چيز خلقيو آهي. تنهن کان پوءِ تنهن تي غضبناڪي ۽ ناراضگي جي نظر سان ٺهارياءِ. جڏهن خدا تعاليٰ ڪنهن بندي تي غضبناڪ ۽ ناراض ٿو ٿئي ته انهي جو منهن پاڻ کان ڦيرائي دنيا ڏانهن ٿو ڪري. ۽ پيغمبر صلي الله عليه وسلم دنيا ۽ قامي اهل دنيا کي ملعون فرمايو آهي مگر سواءِ ذڪر خدا تعاليٰ ۽ اوها چير جو دوست آهي انهي کي حديث آن الدنيا ملعونٌ و ملعونٌ ما فيها الا ذڪر الله و ما والا. مثال ته دنيا هڪڙو ڍونڍ آهي طالب تنهن جا ڪٿا جيئن حديث اڪدنبا جيقت و طالبها ڪلاب. ٻيو ته دنيا جي سڀن شين کان چار شيون چڱيون ۽ چونڊيل آهن جيئن خورش لاءِ مڪن ۽ ماڪي ۽ عيش لاءِ جماع. ۽ پوڻاڪ لاءِ پٽ. پوءِ انهن جو اصل ڇا آهي يعني مڪن جو چوپائي جي

رت آهي. ۽ ماڪي مک جو گونهن. جماع مٿ جي جاءِ آهي ۽ پٺ
ڪيئن جو گونهن پوءِ جيڪو چڙو مٿ ۽ گونهن کي دوست رکندو ته
اوهو ڪيئن پروردگار پاڪ کي پرين ۽ پيارو لڳندو. هي هي ۽ هاءِ هاءِ.
جيڪڏهن ڪنهن فقير جي دل ۾ هڪ زرو دنيا جو دوستي جو باقي ٿو
رهي ته به مولِي سان ملي نه ٿو سگهي. دنيا جي دوستي سان مولِي
جو گهرڻ ايندو آهي جيئن پاڻي جي پيالي ۾ باهه ٻارڻ. پوءِ باهه ۽ پاڻي
هڪ ٿاڻو ۾ گڏ ٿي سگهندا. ايها محض مجنوني ۽ ناداني آهي نه
سياڻپ ۽ دانائي. جيئن مثنوي
هر خدا خراهي وهر دنيا ۽ دن. ائين خيال است و محال ست و جنون.

دنيا ۽ مولِي جو رستو مثل مشرق ۽ مغرب جي هڪ ٻي جون
ضدان آهن. جيڪو مشرق ڏانهن پنڌ ڪندو ته مغرب کان پري ٿيندو ۽
جيڪو مغرب ڏانهن پنڌ ڪندو ته مشرق کان پري ٿيندو. وائڻه بعض من
پشاه.

بيان بي طمعي ۽ توڪ دنيا

فقيرن کي دنيا کان نه دوري بابت آهي دنيا دار جي پاسي لنگهڻ
کان به پرهيز لازم. ڇو جو دنيا هڪڙو دمار آهي ۽ طمع تنهنجو دائو.
جنهنجي نظر طمع واري دائي تي پئي ته دنيا واري دمار ۾ ڦاسجي
ويندو. مطلب ته فقير جو بچاءِ دنيا دار کان پڇڻ آهي ۽ دنيا دار جو
بچاءِ فقير وٽ اچڻ. جيئن نقل آهي ته هڪڙي فقير خواب ۾ ڏٺو جو
هڪڙو بادشاهه بهشت ۾ آهي ۽ هڪڙو فقير دوزخ ۾ پڇيائ جو هي
سبب ڇا. جواب مليس ته ايهو بادشاهه پنهنجي حياتي ۾ فقيرن وٽ
ارادي سان ايندو ويندو هو ۽ انهي فقير وٽ بادشاهه ۽ امير ايندا ويندا
هيا. آخر جڏهن ٻئي مونا ته بادشاهه انهي ارادي ۾ بتر ويو ۽ فقير طمع
۾ رتو. هي هي ۽ هاءِ هاءِ. فقيري اصل دنيا کان ترڪ ۽ بي طمعي
آهي جيئن مثنوي بوعلی عليه رحمت چيست درويشي هميدان اي فقير.
بي طمعي بودن ز سلطان و امير. حرص ۽ طمع جهڙو زيان ڪار ساري

ٻي ڪا شني ڪانهي. انسان کي پاڻ پروردگار خاص پنهنجي عبادت ۽
 عرفان لاءِ پيدا ڪيو آهي. نه واسطي ٻي ڪنهن ڪم ڪار ۽ سير
 قاشي جي. جيئن قوله تعاليٰ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُون. مگر
 بندو جيڪو به زهد ۽ ذکر فڪر يا طاعت ۽ عبادت ٿو ڪري ته سو
 سڀ پاڻ کان ٿو ڪري ۽ خدا تعاليٰ بندي جيپندگي ۽ طاعت - ازهد ۽
 ذکر فڪر کان ابل ڪلاب مستعفتي ۽ پاڪ آهي. جيئن قوله تعاليٰ-
 وَمَنْ جَاهِدْ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ. اِنَّ اللَّهَ تَقِيَنِي عِبَالْعَالَمِينَ. ۽ بيت غني
 ملڪش از طاعت جن وانس. بري ذاتش از تهمت صدور جنس. مسلماني
 ۽ انساني آهي مولئي جي ذکر فڪر ۽ موت جي يادگيري سان جنهن
 کي مولئي جو ذکر فڪر ۽ موت جي يادگيري نه آهي ته انهي جي
 مسلماني مشڪل ۽ انساني محال آهي. روايت آهي ته جڏهن پيغمبر
 صلي آل عليه وسلم جي وصال جو وقت ٿيو ته سڀني يارن ۽ اصحابن
 زار زار روئي عرض ڪيو جو يا رسول الله اوهان کان پوءِ اسان جا الاءِ
 ڇا حال ٿيندا مهرباني ڪري ڪجهه نصيحت فرمايو. تڏهن پاڻ پنهنجي
 زبان گوهر افشان سان فرمايائون جو گهڻو ياد ڪيو انهي کي جيڪو
 ٻارن کي چورو ۽ يتيم ٿو ڪري ۽ زالن کي بيواه ۽ رڙڻ - پڇيائون جو يا
 رسول الله هو ڪير آهي. پاڻ فرمايائون ته اوهو آهي موت موت موت.
 هي هي ۽ هاءِ هاءِ. هن جهان فاني ۾ جڏهن ڪنهن بندي جي حياتي
 پوري ٿي ٿئي ته سڀني ملائڪ خدمت وارا اچي ان کان موڪلائي ٿا
 وڃن. جيئن ماني پڇائڻ وارو ملائڪ اچي موڪلائي چونڊس ته واءِ اي
 غريب وائي اي مسڪين مان مشرق ۽ مغرب تائين گهميس ته تنهنجي
 روزي لاءِ هڪ داڻو به نه لڌم هاڻي ڄاڻجي ٿو ته تنهنجي حياتي ايتري
 ٿي آهي پوءِ پاڻي پڇائڻ وارو ملائڪ به اچي موڪلائي چونڊس ته واءِ اي
 غريب واءِ اي مسڪين مان سارو جهان گهميس ته تنهنجي واسطي هڪ
 قطرو به پاڻي جو پيدا نه ٿيو. هاڻي شايد ڪم تنهنجي حياتي پوري ٿي
 آهي پوءِ قدم رکائڻ وارو ملائڪ به اچي موڪلاءِ چونڊس واءِ اي غريب
 واءِ اي مسڪين مان روءِ زمين گهميس ته توکان هر قدم رکڻ جي جاءِ

به نه ڏٺم هاڻي ڄاڻجي ٿو ته تنهنجي حياتي تمام ئي آهي. الغرض
 جڏهن سڀئي ملائڪ خدمت وارا اچي اهڙي طرح تي چئي موڪلاتي
 ويندس پوءِ پاڻ ملڪ الموت وڃي هيبت ۽ حشمت سان اچي ساهه جي
 ڪيڻ لاءِ مٿون بيهندس اوهو ويچارو انهي جي ڏسڻ سان اهڙو ته حيران
 ۽ پريشان ٿي ويندو جو زبان به ڳالهائڻ کان بند ٿي پوندس. تڏهن
 ماڻهن ليکي سڪرات لڳس. پوءِ اوهو ويچارو ملڪ الموت کي چونڊو
 جو مان کي اڳي معلوم ڪرڻها ته پاڻ ڪان ڪجهه سمر ۽ نوشو حاصل
 ڪيان ها. تڏهن اوهو ملائڪ موت جو چوندس ته اي بي خبر ۽ نادان
 جڏهن تنهنجو پيءُ ۽ ماءُ. ڏاڏي ۽ ڏاڏا ۽ ٻيا ڪي ئي پاتي تنهنجي گهر
 کان پئي نيا اٿم ته توکي سمائي ڪو نه پيو. پيو ته روزان روز نثارو
 ڪو چا ڪوچ جو تنهنجي ڪنڀن پئي پيو ته به توکي معلوم نه ٿيو. نيٺ
 موٽي به سان هزارين الحاح ۽ زاري جي چوندس جو هڪڙي ساعت
 مان کي مهلت ڏي ته پنهنجو مال ۽ مڙي سڀ لتائي پاڻ ڪان ڪجهه
 سمر ڪيان پوءِ اوهو ملائڪ موت وارو ٽوڪ طور مرڪي چوندس ته اي
 بي پرجهه ۽ بي خبر وقت فرصت جو گذري ويو سڄ عمر جو وڃي ڪوه
 ۾ پيو هاڻي رضا ڏي مٿون قضا انهي جي. ايشن چئي پوءِ اوهو ملائڪ
 موت جو چنبو هڻي. ايشن ته ساهه رهڙي ڪنڀيندس جيئن جيئري
 سهدار جي ڪل ابتي پئي ڪڍجي. پوءِ انهي جا خوش ۽ قريب زار زار
 روئي وات ۽ اکيون وٽندس ۽ تنهن کان پوءِ قيل قال ڪري پاڻ ۾ چوندا
 ته پنهنجي پرن کان الاءِ ڇا ڪشي ڇڏي ويو آهي ۽ ملائڪ پاڻ ۾
 گفتگو ڪري چوندا ته پنهنجي اڳتون کان الاءِ ڇا ڪشي آيو آهي. عجب
 ته جڏهن اهڙو حال به هر ڪنهن کي درپيش آهي پوءِ اهڙي مرڻ کان اڳي
 جيئريشي پاڻ ڇو نه مرجي. جيئن حديث موتو قبل آنت هوتو ۽ بيت اي
 برادر چو عاقبت خاڪي خاڪ شو پيش ازان ڪه خاڪ شوي. مرد اوهو
 آهي جو جيئريشي جهان کي ڇڏي منهن موٽي ڏانهن ڪياه. پوءِ جڏهن
 انهي جي لڏائي جو وقت ايندو ته انهي جو ساهه پاڻ بندن کان ٻاهر
 نڪري ايشن ته پرواز ڪندو جو موت وارو ملائڪ انهي کي پهچي به نه

پاسي نهارن محض خطا ۽ زبان جين رباعي:

چ احمق بود آن مجنوك عاشق گشت بر ليلي.

چو ليلي رفت در دستش در آمدو اي و ويلا.

منم آن شمس تبريزي كه عاشق گشته ام بر خود.

چو خود را خوه نظر كردم ندیدم جز خدا در خود.

عقل کي اشارو بس آهي ۽ بي عقل کي تنبيهه. پر جيئن عاقل اشاري

مان ٿو سمجھي ته بي عقل اوئين تنبيهه کان به سمجھي نه ٿو سگھي.

دانا ماڻهو عامي سخن کان به نصيحت ٿو وٺي ۽ نادان خاصي نصيحت

کي به سمجھي نه ٿو سگھي. جيئن رباني:

نگونيداز سرباز چم حرفي.

کرو چنڊرنگيرد صاحب هوش اگر صدياب حکمت پيش نادان.

بخوانند آيدش باز چم در گوش.

هن جهان ۾ جيڪو نيڪ ڪم ٿو ڪري يا بدت سو سڀ پاڻ لاءِ ٿو

ڪري. مثال ته هي دنيا آخرت جي ٻئي آهي پوءِ جيڪو جوئي بچ اڃ

اٿي پوکيندو ته سڀاڻي سوئي فصل اوهو اٿي لهندو. جيئن حديث:

الدنيا مِرْعَتُ الْآخِرَةِ. تڏهن بندي کي بايد آهي ته اڃ انهي ٻني ۾

نيڪي جو بچ پوکي نه ته سڀاڻي اٿي سخت پشيمان ۽ ارمان ٿيندو.

هن جهان جو سڀ سامان ۽ اسباب ٿورڙي مڏي ۽ پليد چيز آهي. پاڻ

پيغمبر صلي الله عليه وسلم فرمايو ڪُلُّ مَتَاعِ الدُّنْيَا قَلِيلٌ ۽ الدُّنْيَا

جَيْفَتٌ. پوءِ واه انهي کان ويل جنهن ٿورڙي مڏي ۽ پليد چيز کان

پنهنجي عمر عزيز ۽ انبار دمن جو برباد ۽ رانگان زبان ڪيو. بلڪ

عارفن جي نزديڪ ته آخرت به قليل مڏي داخل آهي چو جو اوهو به

باحد ۽ نفس جو ڀاڱو آهي. مگر ڪثير مڏي آهي ذات پاڪ ايزد

ذوالجلال ۽ ديدار بي ڪنار انهي جو. جو اوهو لاحد ۽ روح جو بهرو

آهي. يهدالله لنوره مَن يَشَاءُ الله بس باقي هوس ۲. ڄاڻي ڪو ڪس آهي

ته هڪ حرفتي بس آهي ۳.

باب ٻيون فصل ٻيون درييان شناخت عقيبي

بيت:

اوجو اڳتون ٿا بجهن سڀ نالو نمونو،
عشق اڃا اڳتي وڃي ٿيو اونهن ۾ اونهو،
ڪير پروڙي ڪو پيو هي باتيون بتونو،
سارو سر سينو جن فيضل پاڻ پروڙيو.

هو جهانبقادر ۽ هڪڙو جا وداني ٽڪاڻو آهي. - بهشت ۽ دوزخ
دلاسو ۽ دڙڪو. - جيئن ننڍي ٻار کي پڙهڻ لاءِ مٺائي جو دلاسو ۽ لڪڻ
جو دڙڪو ڏيکاريو ته پڙهندو ته ته نه چو جو ٻار کي علم جي حقيقت
جو سما ڪونهي. - اوهو چڙو دلاسي ۽ دڙڪي جي خيال تي پيو پڙهندو. -
جڏهن وڃي حقيقت حاصل ٿيس ته پوءِ دلاسي ۽ دڙڪي جي ضرورت
ڪانه رهندس. - مطلب ته انسان کي تان جو خدا تعاليٰ جي محبت ۽
معرفت جي خبر ڪانهي ته ننڍي ٻار وانگي چڙو بهشت ۽ دوزخ جي
اميد ۽ خوف کان مولِيٰ کي ياد پيو ڪندو. - جڏهن حق تعاليٰ جي
محبت ۽ معرفت جي خبر پيس ته پوءِ انهي خوف ۽ رجا جي ضرورت
ڪانه رهندس. - جو انسان در حقيقت روح آهي ۽ روح ننڍي ٻار وانگي
ناسوتي پردي جي پيٽ ۾ ٽن پردن جي اندر ڇپيل ٿو رهي. - پوءِ ماڻهو
جڏهن مرشد ڪامل کان تلقين ٿي طريقت جي پنڌ ۾ ٿو پوي. - تڏهن
ڄاڻ ته ماءُ جي پيٽ کان نئون ڄايو آهي. - هڪ ڀيرو ته حيوان به ڄاڻي
ٿو انسان اوهو آهي جو به پيرا ڄاڻي. - ملائڪ به تڏهن مبارڪي ٿا ڏين
جڏهن ڪوئي ٻي ڀيري ٿو ڄاڻي يعني ناسوتي پردي کان ٻاهر ٿو نڪري
-. پر اڃا به اتي وانگي ٽن پردن جي اندر ڊڪيل ٿو رهي. - جيئن

ملڪوتي ۽ جبروتي ۽ لاهوتي - جڏهن ڪوئي انهي هر هڪ پردي کان سان هزارين محنتن ۽ مشقتن جي نڪري ٻاهر ٿو ٿئي تڏهن صفا روح ٿي قطري وانگي وڃي پنهنجي اصلي بحر سان ٿو ملي - جڏهن جزو وڃي ڪل سان مليو تڏهن ڄاڻ ته انسان قابل ۽ بالغ ٿيو - پوءِ انهي کي انهي خوف ۽ رجا جي ڪا ضرورت نه ٿي رهي - ڇو جو بهشت ۽ دوزخ بلڪ تمامي مخلوقات انهي ذاتي بحر جي صفات آهي ۽ صفات ايئن آهي جيئن جهنگ ۽ ٿوڻو - پوءِ جيڪو وڃي انهي ذاتي بحر سان مليو ته انهي کي انهي جهنگ ۽ ٿوڻي کان ڪهڙو خوف هوندو ۽ ڪهڙي اميد - مگر عاشق کي خوف ڇڙو معشوق جي ناراضگي جو هوندو ۽ اميد رضامندي جي - بلڪ محبت ۽ استغراق وقت جي ڪا شئي نه ٿي رهي - جيئن حديث: لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا يَسْمِينِي قِيَهُ مَلِكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِي مُرْسَلٌ - هي هي ۽ هاءِ هاءِ - مرد اوهو آهي جو پاڇائين کي پئي ڏيئي منهن سارو سج ڏانهن ڪٽيا ۽ يعني پنهي جهانن جون اميدون ۽ مرادن سڀ ڇڏي رات ڏينهن مولِي جي محبت ۽ ذڪر فڪر ۾ محو ۽ مستغرق رهيو - بلڪ سواءِ محبت ۽ طلب مولِي جي ٻي سڀ ناداني ۽ نامردي آهي جيئن حديث: طَالِبُ الدُّنْيَا مُخْثٌ وَ طَالِبُ الْعُقْبَىٰ مُنْتَبِثٌ وَ طَالِبُ الْمَوْلَىٰ مَذْكُورٌ - سچن عاشقن لاءِ هي جهان ۽ هو جهان محض محبوب جو ناز ۽ راز جو هڪڙو دڪو ۽ آزمائش آهي - پوءِ جيڪو انهي ناز ۽ راز جي دلبي تي ربيجي ويو - سو حقيقي محبوب جي وصال کان رنجي پيو - جيئن نقل آهي ته ڪوئي شخص هڪڙي حسين معشوق تي عاشق هيو - نيٺ ڪن سالن کان بعد وڃي ڪنهن رهگزر تي انهي معشوق سان مليو - تڏهن انهي معشوق پڇيس ته اي شخص تون ڪير آهين ۽ اتي ڇو بيلو آهين - انهي ويڇاري چيو ته مان کي ڪيئي سال ٿيا آهن جو تنهنجي واسطي حيران ۽ پريشان آهيان تڏهن انهي معشوق چيس ته منهنجي پيڻ پوئتون ٿي اچي جو اوهان مان ڏهه حصا حسين ۽ وڌيڪ زور آهي - پوءِ اوهو عاشق ويچارو انهي پرڪا جي دلبي تي ربيجي اتي ويهي رهيو - آخر جهٽ ٿاڻين اوڏانهن نهاريا پر پيدا ٿي ڪانه ٿي جو

اهو چڙو ناز ۽ پرڪ جو دلبو هو . نيٺ لا اميد ۽ لاچار . دل افگار ۽ پر
آزار ٿي اتي ويهي رهيو . جڏهن پهر سوا گذريو ته اوهو ساڳئي معشوق
اوڏانهن گهمي ڦري موٽي آيو . وري انهي کان پڇيائ جو ڇاڪان اتي
ويٺو آهين انهي چيو ته تنهنجي واسطي انتظار ۽ بيقرار ويٺو آهيان .
انهي عاشق جي ايئن چوڻ سان چنڊو انهي جي منهن ۾ هڻي چيائينس
ته وڃ اي ڪوڙا ۽ ڪچا جي پڪو ۽ سچو هجي ها ته مان کان سواءِ ٻي
ڪاڏنهن ڪنڌ به نه ڪشي ها . هاڻي وڃ جاڏي به وڃڻو اٿي منهنجي
دوستي ڪين ٿيندءَ . هي هي ۽ هاءِ هاءِ . جڏهن مجازي معشوق کي به
پنهنجي عاشق تي ٻي پاسي جي نهارڻ ۾ ايندو ساڙ ۽ ريس آهي پوءِ
حقيقي معشوق جو اوهو آحسن الحسين ۽ سلطان المحبوبين آهي ته انهي
کي ڪينءَ پنهنجي عاشق تي ٻي پاسي جي نهارڻ ۾ رشڪ ۽ ريس نه
هوندي .

جيئن بيت:

جنهن سان پسين پرين کي اڪيون سي ئي ڌار،
ٻي ڏانهن ڪين نهار جو سڄڻ ريساڻو گهڻو.

ڪنڌ نه ڦيرج ڪاڏهين وٺيو وڃج واٽ،
لنڻوڻي ڦير لپاٽ لڳندئي شاه لطيف چڻي.

بيت فارسي:

دل آرامي ڪه داري دل دروبند،
دگر چشم از همه عالم فرو بند.

الله بس باقي هوس :-

بيان حقيقت حال دوزخ

دوزخ هڪڙو دود خانو ۽ محروني مڪان آهي. جيڪي نانگ ۽ وچون. بلا ۽ بدبون تنهن ۾ ٿيون ٻجهن سي سڀ هتون هر ڪوئي پاڻ سان کنيون ٿو هلي نه ته اتي ڪاٺي بلا ڪانهي. جيئن نانگ ۽ وچون وغيره ازين قسم بلائون آهن. اوهي سڀ انسان جا بدفعل ۽ بد خواهشان آهن. جنهن انسان جي وجود ۾ هتي ڪوئي بدفعل ۽ خراب خواهش نه آهي ته انهي لاءِ اتي نڪو نانگ آهي نه وچون. نه بلا آهي نه بدبون ۽ انهن جي باهه آهي هن جهان جو فراق جيئن ڪوئي دوست دوست کان جدا ٿو ٿئي ته انهي کي فراق جي باهه ٿي لڳي. مگر انهن جي باهه تي قسم آهي جيئن هڪڙي باهه دنيا جي دوستي ۽ فراق جي آهي ۽ ٻي باهه رسراني ۽ بدنامي ٿيڻ جي باهه مولِي جي ديدار کان محرومائي جي. پر اها حرڪت ساري دنيا جي دوستي ۽ رغبت جي آهي. جيڪڏهن ڪنهن ماڻهون جي دل ۾ دنيا جي دوستي نه هوندي ته اتي انهي لاءِ نه ڪا باهه هوندي، نه گرمي نه رسوائي هوندي نه محرومي. نه ٿڌه بندي کي بايد آهي ته دنيا جي دوستي ۽ رغبت کي ڇڏي. محض مولِي جي محبت ۽ ذڪر فڪر کي محڪم ۽ مضبوط ڪري وٺي. جيئن ڪا ساعت ۽ ڪا گهڙي به ذڪر فڪر کان سواءِ خالي ۽ واندو نه رهي. واللہ يختص مي يشاءُ.

بيان حقيقت حال بهشت

بهشت هڪڙو باغچو ۽ جميعت جي جاءِ آهي پر بهشت به ٽي قسم آهي هڪڙو عامي. ٻيو خاصي ٽيون اخصي. عامي بهشت آهي جيئن حور ۽ قصور. غلام ۽ ولد. محل ۽ ماڙيون ننڍيون. گلزار ۽ وڻڪار. ميوات ۽ لذات. عيش ۽ عشرت. صحت ۽ فرحت. ازين قسم ايهو چڙو نفس جو ڀاڱو آهي. ٻيو خاصي بهشت آهي جيئن شوق ۽ ذوق. درس ۽ ديدار الهي. ايهو فقط روح جو بهرو آهي. ٽيون اخصي بهشت آهي جيئن محويت. استغراق ۽ احديت. جيئن مڇي تان جو پاڻي جي منجهه نه ٿي پوي ته انهي جو جيئن پسڻ ۽ پيئڻ سان ٿي نٿو سگهي. تيئن اخص به تان جو انهي ذاتي بحر جي منجهه نٿا پون ته

انهن جو گذارو به چڙو ڏسن ۽ پسڻ سان ٿي نٿو سگهي . يهدالله لنوره
 مَن يَسَاءُ الله بس باقي هوس جائي ڪوئي ڪس آهي ته هڪ حرفني بس
 آهي .

باب ٻيون فصل ٽيون بيان حقيقت حال نفس

بيت:

سامن لڏو سوجهرو روڙي منجهه وجود،
ڪين ڪڻي پيا ڪين مر بت وڃائي بود،
سوئي ڄاڻن زبانڪي سوئي ڄاڻن سود،
وحدت منجهه ورود فيضل سدا سامهين.

موليٰ کان سواءِ ٻيو ته انهي ميدان ۾ آهستي ڪونه هيڏانهن به پاڻ آهي ته هوڏانهن به پاڻ. بلڪ هر جاءِ تي پاڻ حاضر ناظر ۽ ظاهر ظهور آهي. جيڪو انهي کي ڏسي نه ٿو سگهي ته اها مهض انهي جي اکن جي حرڪت ۽ دل جي معروري آهي. نه مولِي جي جذباتي ۽ دوري. جو اوهو هر ڪنهن کي ويجهو بلڪ ويجهي چوڻ کان به ويجهڙو آهي. جيئن قوله تعاليٰ وَنَحْنُ اقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ. مگر عبد ۽ معبود جي وچ ۾ پردو چڙو نفس آهي. پوءِ تان جو ڪوئي نفس کي نه سڃاڻندو ته مولِي کي به سڃاڻي ڪين سگهندو. تڏهن بندي کي پهريون پنهنجي نفس جو سڃاڻڻ ضروري آهي. جو جنهن پنهنجي نفس کي سڃاڻو ته ڄاڻ جو انهي پنهنجي مولِي کي سڃاڻو. جيئن قول حضرت علي رضي الله تعاليٰ عنه: مَنْ عَرَفَتْ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَتْ رَبَّهُ. پر نفس جو سڃاڻڻ سخت مشڪل ۽ گهڻو محال آهي ۽ تفصيل بيان تنهنجو ڏگهو. مگر مختصر بيان اشاري لاءِ ايترو آهي ته انسان پاڻ دراصل ڪا شئي ناهي مگر وجود ۽ روح کي موجود ۽ گڏ ڪري نالو انسان رکيائون ۽ وجود به پاڻ دراصل ڪا شئي ناهي مگر چار عناصر گڏ ڪري نالو وجود ۽ نفس رکيائون. پر اهي عناصر به پاڻ دراصل ڪا شئي نه آهن مگر جهڳ ۽

ٿوئي وانگي مولِي جي ذاتي بحر جي هستي سان هست ۽ موجود آهن
۽ سواءِ انهي جي ناست ۽ نابود - جيئن بيت:
وجود ما معصيت حافظ،

ڪر تحقيقش فسون است و فسانه.

مطلب ته هي وجود ٿوئي وانگي پاڻ در اصل ناست ۽ ناچيز آهي - مگر
هي هستي ۽ حرڪت ساري انهي ۾ روح جي آهي ۽ روح جو حال شرح
۽ بيان جي حد کان ٻاهر آهي ڇو جو شرح ۽ بيان عالم خلق کي آهي
نه عالم امر کي - روح عالم امر آهي جيئن قوله تعاليٰ يَسْخَرُونَكَ عَنْ
الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي - غرض ته روح عالم امر آهي ۽ عالم امر
عالم اُلوهيت جو آهي پوءِ عالم الوهيت کي ڇڙو لوڇڻ لهڻ ٿو ڪيبي نه
شرح ۽ بيان - جيئن مثنوي:

اين قدر گفتيم باقي فڪر ڪن،

فڪر گر جا مد شو درو ذکر ڪن.

الغرض انسان جي وجود ۾ روح ٻه قسم آهي - هڪڙو روح ملڪاني
جيڪو ناطق آهي انهي کي روح سلطاني به چون ٿا ۽ ٻيو روح جسماني
- جڏهن ڪنهن ماڻهون جا دم پورا ٿا ٿين ته اهو روح ملڪاني ڇڙو
وجود کان نڪري ٻاهر ٿو وڃي ۽ روح جسماني مرن کان پوءِ به بدن ۾
باقي ٿو رهي - والله اعلم بالصواب.

بيان اقسام نفس

نفس چار قسم آهي هڪڙو اماره - ٻيو لُؤامه - ٽيون مُلهمه - چوٿون
مُطمئنه - ٻيو ته انهي هر هڪ ۾ ٻي ٻي خاصيت آهي جيئن اماره آتش
جي خاصيت کان آهي ۽ لُؤامه باد جي خاصيت کان - ملهم آب جي
خاصيت کان آهي ۽ مطمئنه خاک جي خاصيت کان - پرايهي سڀني
هڪ ٻئي جون ضدان آهن - جيئن آتش گرم خشڪ آهي ۽ باد گرم تر -
آب سرد تر آهي ۽ خاک سرد خشڪ - پوءِ انهي هر هڪ عناصر جي
خاصيت کان غارفن ڏه ڏه خصلتان چونڊي ڪڍيون آهن - جيئن اماره
جون خصلتان ۱. ظلم ۽ ۲. جهل - ۳. بقبض ۽ ۴. بخل - ۵. هڪاوڙ ۽ ۶.

ڪينو. ۷. فخر ۽ ۸. حسد. ۹. كفر ۽ ۱۰. نفاق. لوازم جون خصلتان. ۱. نماز ۽ ۲. روزو. حج ۽ عمره زڪات ۽ بندگي ۽ تواضع زهد ۽ تقوي ملهم جون خصلتان عقل ۽ حڪمت ۳. دانش ۽ ۴. الهام. ۵. صبر ۽ ۶. شڪر. ۷. سخا ۽ ۸. احسان. ۹. فضل ۽ ۱۰. ڪمال. مطمئنه جون خصلتان: ۱. فقر ۽ ۲. تحمل. ۳. علم ۽ ۴. عدل. ۵. يقين ۽ ۶. معرفت. ۷. واعدو ۽ ۸. وفا. ۹. محبت ۽ ۱۰. رضا. ۱۲. پيو ته نفس جا نالا به گهڻا آهن ۽ روح جا نالا به گهڻا. نفس جا نالا آهن جيئن قالب ۽ تن. یت ۽ بدن. جسم ۽ جسد. وجود ۽ ڪالبد نفس وغيره. روح جا نالا آهن: جيئن دمر ۽ جان. روح ۽ روان. نفس ۽ دل وغيره. جو ايهو گوشت جو پيرو نه آهي جيڪو هر ڪنهن کي کپي پاسي ۾ ٿو ٿئي. پر ايهو گوشت جو پيرو ته هر حيوان کي به آهي. مگر دل انساني هڪڙو اسرار الهي ۽ بحر بي نهايت آهي. دراصل دل ۽ روح ۽ ڀني هڪ آهن. جڏهن روح کي نشتر عشق جي لڳي ته انهي کان هڪڙو قطرو نسي قلب ٿيو. يعني دل روح جو قطرو آهي ۽ روح سر جو ۽ سر ذات جو مطلق آهي. پوءِ جڏهن ڪوئي طالب مولوي جو زهد ۽ ذکر فڪر ۾ ٿو پوي ته دل ساڳئي وڃي روح سان ٿي وٺي. ۽ روح سر سان. تڏهن طالب فنا في الله ٿي سونئي سر ٿو سمائي. يهدالله لينوره من يشاء.

بيان حڪومت دل

سواء سمجهه حڪومت دل جي ايئن نفس تي غلبو ڪرڻ محال آهي. تڏهن طالب کي اول سمجهه حڪومت دل جي ضروري آهي مثال ته هن وجود جي ملڪ ۾ دل بادشاهه آهي ۽ عقل وزير ۽ ٻيا جيڪي عضوا ۽ حواس آهن ڇا ظاهري ڇا باطني ظاهري جيئن هٿ پير ڪن ۽ اکيون نڪ ۽ وات وغيره جيرو ۽ بڪيون. ڦڦڙ ۽ پتو. خشم ۽ خواهش. فڪر ۽ خيال وغيره. ايهي سڀ دل بادشاهه جا لشڪر ۽ خدمتگار آهن. جو انهن کان هڪڙا جاسوس ۽ چوڪيدار آهن ۽ هڪڙا ڪوٺال ۽ خزانچي. هڪڙا نوڪر سپاهي آهن ۽ هڪڙا وٽ ۽ خدمتگار وغيره. مطلب ته ايهي سڀ دل بادشاهه جي خدمت ۽ ڪم ۾ مقرر ۽ معين آهن. تفصيل

بيان انهي هر هڪ جو ڊگهو آهي. مگر مشقت نمونہ خروار مختصر بيان
 اشاري لاءِ ايترو آهي ته جيئن خواهش خزانچي آهي ۽ ڪاوڙ ڪوٺال.
 خواهش خزانچي تي ايهو ڪم مقرر آهي جو نفس لاءِ قدر ضرورت جي
 ماني ۽ پاڻي طلب ڪري ته دل بادشاهه عضون جي ذريعي سان پيدا
 ڪرائي ڏيس. جو وجود پيدا به مٽي ۽ پاڻي کان آهي تنهنجو جيئارو
 به ماني ۽ پاڻي سان آهي. جيڪڏهن خواهش اصل پيدا نه ٿئي ها ته
 ڪجهه طلب ڪري ها نه کائي ها ته سواءِ کاڌي جي پري ڳري مري وڃي
 ها. پوءِ دل بادشاهه کي وجود جي ولایت کان ڪجهه به حاصل نه ٿئي ها.
 خواهش خزانچي کي محض انهي واسطي پاڻ مالڪ پيدا ڪيو آهي.
 جو ڪجهه طلب ڪري ته کائي پيئي جيئرو ٿئي. تان جو دل بادشاهه
 وجود جي ولایت کان شوق ذوق ۽ مولیٰ جي ذکر فڪر جو خزانو
 حاصل ڪري ۽ ڪاوڙ ڪوٺال تي ايهو ڪم مقرر آهي جو متان
 خواهش خزانچي خزاني کان ڪجهه چورائي ته انهي کي روڪي جهلي.
 جو خزانچي جو خيال مڙني ايئن خراب ٿو رهي جو سارو خزانو سرڪار
 چورائي پنهنجي بيت ۾ هڻي. ڪاوڙ ڪوٺال کي خاص انهي واسطي
 خدا تعاليٰ پيدا ڪيو آهي جو جيڪڏهن خواهش خزانچي ڪجهه
 ضرورت کان زياده خواهش ڪري ته انهي کي روڪي جهلي. بلڪ تنهن
 تي ڪجهه سزا ۽ چڻي رکي. جيئن جو نفس ڪا فضول خواهش ڪري
 ته به تي ڏينهن پاڻي ۽ ماني نه ڏيس يا ازين قسم بي ڪا سختي ۽
 سزا رکيس تان جو بار ڊگر توبه ڪري. ڇو جو چور کي جيڪڏهن
 تنبيهه ۽ سزا نه ملي ته اوهو چوري کان ڪيئن موٽي رهندو. عقل وزير
 تي ايهو ڪم مقرر آهي ته دل بادشاهه جي ساري بادشاهي جو سڌارو ۽
 حفاظت ڪري. پوءِ عقل وزير جيڪڏهن وسيلو ۽ ڪم ڪوشش ٿو رهي
 ته ڪاوڙ ڪوٺال به غافل ۽ ڪم ڪوشش ٿو ٿئي. تڏهن شيطان وقت
 کي غنيمت ڄاڻي خواهش خزانچي کي ٽوراڻي. پوءِ تنهن کان خزانو
 سارو نفس جو گڏ ٿو ڪرائي. نفس جو خزانو آهي سواءِ حق تعاليٰ جي
 ٻيون سڀئي خواهشان. جيئن طلب ملڪ ۽ مال. جاه ۽ جلال. عزت ۽

آبرو نام ۽ ناموس - مطلب ته پنهن جهانن جي عيش ۽ عشرت جي
 اميدن ۽ مرادن جو خزانو خواهش خزانچي گڏ ڪري نهن نفس جي
 خزاني ۾ ٿو هڻي ۽ دل بادشاه جو خزانو آهي ذڪر مولئي جو پوءِ دل
 وارو خزانو جو ذڪر آهي سو ويران ۽ تباھ ٿي ٿو وڃي تنهن ڪري دل
 مغلوب ٿي ٿئي ۽ نفس ٿا تڏهن وجود جي ملڪ جي بادشاهي ساري
 نفس ٿو ڪري ۽ ايهي عضوا ۽ حواس سڀ نفس جا تابع ۽ فرمان بردار
 ٿي ٿا وڃن - پوءِ عقل وزير جو سواءِ بڪر ۽ ڏڪر جو ٻيو ڪو به حيلو هلي
 نٿو سگهي - جڏهن وزير موٽي پاڻڪي سنڀاري - ذڪر ڏڪر ۽ ڏڪر بڪر
 جي شمشير سان هڻي نفس کي هيٺو ۽ ڪمزور ٿو ٿو ڪري ۽ خواهش
 خزانچي کي پنهنجي قبضي ۾ ٿو آڻي ۽ نفس جو خزانو سارو برهه جي
 باهه ۾ ٿو ساڙي - تڏهن دل بادشاهه حملو ۽ غلبو ڪري ساري
 بادشاهي نفس کان ڦري ٿو وٺي ۽ نفس کي سخت قيد ۾ ٿو رکي - پوءِ
 ايهي عضوا ۽ حواس به سڀ دل جي تابع ۽ فرمان بردار ٿا ٿين - تڏهن
 شيطان تنهنجي ويجهو ٿي نٿو لنگهي جو مٿان مان به ونجي وڃا -
 مطلب ته جيڪڏهن نفس جو خزانو و يعني خواهش وڌيڪ آهن ته
 حڪومت ۽ بادشاهي به ساري نفس جي آهي ۽ ايهي عضوا ۽ حواس به
 سڀ تابع فرمانبردار نفس جا آهن ۽ جي دل جو خزانو يعني ذڪر
 ڏڪر وڌيڪ آهي ته حڪومت ۽ بادشاهه ساري دل جي آهي ۽ ايهي
 عضوا ۽ حواس به سڀ تابع ۽ فرمانبردار دل جا آهن - جيئن حديث:
 الْمَلِكُ لِمَنْ مَلَكَ - جڏهن ڪوئي ماڻهون ڪنهن شئي جي طلب ۽
 خواهش ٿو ڪري خيال سارو انهي جي حاصل ڪرڻ لاءِ اوڏانهن نڪري
 ٿو وڃي پوئتي دم سواءِ يادگيري جي مولئي جي ايشن خالي ۽ برباد ٿا
 وڃن پوءِ جيترا دم خالي ۽ برباد زبان ٿي ويا ته ڇاڻ جو اوترا نقد دل
 جي خزاني کان گهٽ ٿي پيا ۽ جيتريون خواهشان بجاءِ دمن جي ڪيا
 ته هي سڀ وڃي نفس جي خزاني ۾ داخل ٿيون - هي هي ۽ هاءِ هاءِ -
 مثال ته هي نفس ۽ خواهش پاڻ ۾ ايشن آهن جيئن وجود ۽ ساهه - پوءِ
 تان جو ڪوئي خواهش کي نه بند ڪندو ته نفس ڪين مرنڊو - جنهن جو

نفس نه مئو ته اوهو مولِي کي به لهي کين سگهندو تڏهن طالب کي جنگ ۽ جهيڙو سارو پنهنجي نفس جي خواهش سان لڙو جهڳائي. پر سڀن خواهشن کي هڪ ڏينهن ۾ ڇڏڻ محال آهي. تڏهن تن کي درجي بدرجي گهٽائڻ لڙو کڻي. جيئن اول ناروا خواهشان سڀ ڇڏي. پوءِ فضول خواهشان سڀ ڇڏي. تنهن کان پوءِ غير جون خواهشان يعني سوا مولا جي ٻيون سڀ خواهشان ڇڏي جو نفس جو ساھ خواهش آهي جڏهن سڀني خواهشان ڇڏيائ ته پوءِ نفس پاڻهن مطيع ۽ مغلوب ٿي مري ويندو. پر تان جو نفس حيات آهي ته انهي کي انهي ڏک ۽ بڪ جي بندي خاني کان ٻاهر کڻڻ مناسب ناهي ڇو جو جيڪڏهن جيتري انهي قيد خاني کان ٻاهر نڪتو ته ساڳي پنهنجي انهي بدچالي ۽ ڏنگائي کان کين لڙندو. جيئن مثنوي نفس فرعون است هان سپرڻ مڪن. تانياردياد آن کُفر کُهي. مثال ته جيئن ڪوئي ڪتي جي بچ کي نورزي سو سال لڙ ۾ وجهي ته به جڏهن ٻاهر نڪتو ته ساڳئي اوهو ڏنگو ئي ڏنگو هوندو. نفس به ايئن جڏهن فاقشي جي قيد کان ٻاهر نڪتو ته ساڳئي اوهو ڏنگو ئي ڏنگو هوندو نه راست ۽ سڌو. ڇو جو اڀا ڏنگائي انهي جي اصلي پيشو آهي. جيئن روايت آهي ته جڏهن پاڻ پروردگار نفس کي پيدا ڪيو ته انهي وقت تنهن کان پڇيائ جو تون ڪير آهين ۽ مان ڪير. نفس چيو جو تون تون آهين ۽ مان مان. تڏهن پاڻ مالڪ ملائڪن کي فرمايو ته انهي کي نئين دوزخ جي باھ ۾ ٽپي ڏيئي آڻيو. پوءِ ملائڪن نئين آتھون ٽپي ڏيئي آندو. وري پاڻ پڇيائون جو تون ڪير آهين ۽ مان ڪير. تڏهن به چيائين ته تون تون آهين ۽ مان مان. سوئي به مالڪ فرمايو ته انهي کي نئين آتھون ٽپي ڏيئي آڻيو. نيٺ ٽين ڀيري به ملائڪن نئين دوزخ جي باھ ۾ ٽپي ڏيئي آندو. ساڳئي مالڪ پڇيو جو تون ڪير آهين ۽ مان ڪير. ته به نفس چيو جو تون تون آهين ۽ مان مان. تڏهن پاڻ پروردگار ملائڪن کي فرمايو ته ايهو سواءِ ساڙڻ باھ بڪ جي ايئن کين مڙندو. هاڻي هن کي نئين فاقشي جي باھ ۾ ٽپي ڏيئي آڻيو. پوءِ ملائڪن نئين بڪ جي باھ ۾ ٽپي ڏيئي آندو. پوءِ

پاڻ پروردگار فرمايس جو تون ڪير آهين ۽ مان ڪير - تڏهن وڃي تات
 مڃي چيائ ته تون خالق ۽ خداوند آهين - مان نيسٽ ۽ ناچيز بندو -
 مطلب ته ايهو نفس نادان سواءِ جنگ برخلافي ۽ ساڙڻ باهه بڪه جي بي
 ڪنهن به حيلي سان مڙڻ ۽ مرڻ نٿو باسي - تڏهن طالب کي لازم آهي
 ته ايهو بڪه ۽ برخلافي جو بار تنهن تون ڪڏهن به نه لاهي - جي لاءِ ته
 وري پنهنجي بد راهي ۽ بدچالي جو پيشو ڪڍندو - جيئن نقل آهي ته
 هڪڙي جوگي فقير ڪنهن جبل ۾ وڃي هڪڙو ازدها نانگ ڏٺو - پر
 سردي جي سبب کان سو نانگ ٻڏو پيو هو - آخر انهي جوگي فقير
 وٺي تنهن کي رسي سان ٻڏي گڏهه ته ڪشي بغداد جي شهر ۾ آندو -
 جڏهن ماڻهو ازدها جي خبر ٻڌي ته ڇا مرد ۽ زال ، ڇا ٻار ۽ ڇا ڇڄا
 سڀ ماڻهو شهر جا اچي اتي گڏ ٿيا - جڏهن سڄ به ڪجهه تاب ڪيو ۽
 اچي خلق جي به انبوهه ٿي - تڏهن انهي نانگ ساھ ساري وٺي ست
 جو ڏني ته اوهي رسا سڀ ٽٽي پيا - ازدها کي ڀلا ٿوڙها ڇا جهليندا -
 آخر وٺي ٿوڪ جو ڏٺا ته فقير پاڻ به ڇٽ ته اوهي ماڻهو به سڀ ڇٽ -
 غرض ته جڏهن طالب مولجي جو ڏک بڪه ۽ ڏک فڪر ۾ ٿو پوي ته اول
 نفس اونهي جو ڪجهه ٻڌجي ٿو وڃي تڏهن ڪوئي بي خبر ائين ٿو
 چاڻي ته نفس هاڻي اصل مري ويو آهي - آخر جڏهن ماڻهن جي به اچي
 آمد رفت ۽ انبوهه ٿي ٿئي ۽ نفس کي به ڪجهه لذت ڪاڌو ۽ فضول
 خورش ٿو ملي - تڏهن نفس ساڳئي ساھ ساري پنهنجي انهي بدراهي ۽
 بدچالي جو ڏنگ ٿو هڻي - جيئن طلب ۽ طماع حرص ۽ هوا - عزت ۽
 آبرو - منوت ۽ شهرت - فخر ۽ غرور وغيره ازين قسم سڀ خيال آڻي
 اندر ۾ ٿو اٿاري - تڏهن فقير پاڻ به گمراه ٿي ٿو وڃي ته سندس سڀ
 سنگت به گمراه - هي هي ۽ هاءِ هاءِ - مالڪ پنهنجي مهر سان وڏين
 کي شل وڌ نه وجهي - والله ينحص من يشاء -

بيان تفصيل خصائل نفس

انسان هڪڙو اسرار الهي ۽ علوي چير آهي جي پاڻ کي تو
 سڃاڻي ته وڃي داخل به علوي عالم ٿئي ٿو ۽ جيڪڏهن پاڻ کي نٿو

سڃاڻي ته هڪڙو حيوان ۽ سڦلي شئي آهي ۽ وڃي داخل آهي. اسفلُ
 السَّافِلِينَ مَرَّ ثَوْنًا. جيئن ڦوڪر تعاليٰ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ
 تَقْوِيمٍ ثُمَّ رَدَّرْنَاهُ أَسْفَلَ السَّافِلِينَ. مطلب ته انسان آهي انسانيت سان.
 پوءِ جنهن کي انسانيت آهي ته اوهو ملائڪن کان به مٿي آهي نه ته
 حيوانن کان به هيٺ. حديث: خَلَقَ نَبِيَّ آدَمَ وَ فَهِمُ الْعَقْلُ وَ شَهْرَتُ
 فَمَنْ غَلَبَ عَقْلُهُ عَلَيَّ أَشْهُوتُهُ فَهُوَ عَلَيَّ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مَنْ غَلَبَ شَهْوَتُهُ
 عَلَيَّ عَقْلُهُ فَهُوَ أَدْنَى مِنْ الْبَهَائِمِ. پر تان جو ڪوئي پنهنجي وجود جون
 خاصيتون نه سڃاڻندو ته پنهنجي انساني ۽ حيواني جو خبر ڪا نه
 پوندس جڏهن انسان کي پنهنجي خاصيتون جو سڃاڻڻ ضروري آهي.
 انسان جي وجود ۾ چار خاصيتون آهن. انهن کان هڪڙي خاصيت
 بهانمي آهي جيئن ڏور ۽ گڏهه. ان ۽ ٻڪري وغيره ازين قسم ۽ ٻي
 خاصيت سباعي جيئن ڪتو ۽ سور. شينهن ۽ ناهر وغيره ازين قسم
 ۽ ٽين خاصيت شيطاني ۽ چوٽين خاصيت ملڪاني. انهي هر هڪ
 خاصيت جون خصلتون جدا جدا آهن جيئن بهانمي خاصيت جون
 خصلتون آهن کائڻ ۽ پيئڻ. سمجڻ ۽ گهمڻ. شهوت ۽ جماع وغيره
 ازين قسم. پوءِ جنهن جي وجود ۾ چڙا ايهي فعل آهن ته اوهو در
 حقيقت چوپايو ۽ حيوان آهي نه آدمي ۽ انسان. سو قيامت جي ڏينهن
 اٿندو به چوپائڻ جي شڪل سان. ٻيو ته پيغمبر صلي الله عليه وسلم
 جي شڪل انساني آهي تڏهن انساني شڪل سان ڪو به دوزخ ڏانهن نه
 ويندو ۽ سباعي خاصيت جون خصلتون آهن هڻڻ ۽ مارڻ. وڙهڻ ۽ ڦاڙڻ
 . ظلم ۽ ڪاوڙ وغيره ازين قسم. پوءِ جنهن جي وجود ۾ چڙا ايهي فعل
 آهن ته اوهو در حقيقت درندو آهي. سپائي اٿندو به درندن جي شڪل
 سان ۽ شيطاني خاصيت جون خصلتون آهن. فريب ۽ فتنو. مڪر ۽
 حيلو. حسد ۽ ڪينو. فخر ۽ غرور وغيره ازين قسم. پوءِ جنهن جي
 وجود ۾ چڙا ايهي فعل آهن ته اوهو در حقيقت شيطان آهي سپائي
 اٿندو به شيطاني شڪل سان ۽ ملڪاني خاصيت جون خصلتون آهن
 ذکر ۽ فڪر. طاعت ۽ عبادت. شوق ۽ ذوق. درد ۽ فراق. محبت ۽

معرفت حق تعاليٰ جي - وغيره ازين قسم - پوءِ جنهن جي وجود ۾ ايهي فعل آهن ته اوهو در حقيقت انسان ۽ بلند مڪان آهي - قيامت جي ڏينهن اٿندو به انساني شڪل سان ۽ وڃي داخل به بلند مڪان ۾ ٿيندو - تڏهن مولِي جي طالب کي لازم آهي ته جهٽ تاءِ ويهي پنهنجي وجود ۾ فڪر سان نھاري - جو انهن سڀني خاصيتن کان ڪهڙي خاصيت جي خصلتن ڏانهن خيال ميل ٿو ڪري - پوءِ جنهن خصلت ڏانهن ميل ڪيائين ته ڄاڻ جو اها خاصيت وجود ۾ ٻين سڀني خاصيتن کان وڌيڪ زور آهي - جي انساني خاصيت جي ڪنهن خصلت ڏانهن ميل ڪيائين ته ڄاڻ جو انسان ۽ اعليٰ شان آهي - جيڪڏهن هن ٽنهن خاصيتن جي ڪنهن خصلت ڏانهن ميل ڪيائين ته ڄاڻ جو اڃا حيوان ۽ ادنيٰ آهي - پوءِ انهي کي بايد آهي ته درد ۽ فاقشي جي ڪرڙي سان خيال کي اوڏانهن روڪي جهلي - جيڪو ائين ڪندو ته انشاءِ الله تعاليٰ جلد وڃي انساني مڪان ۽ اعليٰ شان کي پهچي سگهندو - نه ته مولِي سان ملڻ محال ۽ مسلماني مشڪل آهي - بهداالله لنوره من يشاء - فقير کي سرافي ساري پنهنجي وجود جي ۽ نگهباني دمن جي بايد ۽ لازم آهي - جيئن جو ڪو دم به مولِي جي نانءُ کان سواءِ خالي نه وڃي - جو ايهو هر هڪ دم لعل شھانو ۽ دربي بها آهي بلڪ تنهنجي قيمت پنهنجن جهانن کان به زياده زور - جيئن بيت:

پس از سه ۳۰ سال اين معنے محقق شدنجا فاني،

که یکدم با خدا بودن به از ملکی سلیمانی.

مگر انهي لعل جي خبر سواءِ فقير جي پيو ڪو به ائين لهي نه ٿو سگهي - جڏهن سج لهي سانجهي ٿي ٿئي تڏهن هر ڪنهن کي پاڻهن خبر ٿي پوي - ڇو جو ايهو لعل شب چراغ اونداهي ۾ روشنائي ڪندڙ آهي - يعني جڏهن ڪوئي ماڻهو مري ٿو وڃي ته انهي جا خوش ۽ قريب تنهن کي نئين قبر ۾ دفن ڪري موٽي سڀ پوئتي ٿا وڃن پوءِ سواءِ ذڪر ۽ منور نام مولِي جي پيو اتي انهي سان ڪو به نه ٿو رهي - تڏهن اوهو ويچارو ٿو ڄاڻي ته منهنجو مال ۽ مڏي - دوست ۽ قريب - ڀار

۽ مددگار سواءِ ذکر ۽ نام مولِي جي پيو ڪوئي ڪونهي. پوءِ هزار هزار افسوس ۽ ارمان ٿو ڪري. جو انهي سڀن دمن سان نانءُ مولِي جو ميريان ها. پر ڪرڻ جو هنڌ هي آهي. اتي سواءِ افسوس ۽ ارمان جي ٻيو ڪجهه به حاصل ٿيڻو ناهي. جيئن نقل آهي ته هڪڙي شخص فصل ڪيو. آخر جڏهن پوکي پڪي ته پنهنجي زال کي چيائ ته جو وڃي ٻني جي ٻني جي فلائي ڪند ڪان مٽي پئي ڳوڙها ٺاه ته چهار کي هڪلون. انهي ماني وڃي اتي زمين کي ڪوٽي ته هڪڙو ڊيڳڙو پريل ڳوڙهن جو نڪتو. پوءِ ٻنهن زال مڙس اوهي ڳوڙها چهار کي هڻي سانجهي تاه سڀ چٽائي ڇڏيا پر اوهي ڳوڙها ماني کي ڏاڍي وڻيا ها. تنهن ڪري هڪڙو ڳوڙهو تن کان ڪشي ٻارن جي راند لاءِ پنهنجي ڦڏي ۾ وجهي ڇڏيا هاء. نيٺ سانجهي کي انهي ماني مڙس کان موڪلاتي ماني ٽڪي ڪرڻ لاءِ گهر ڏانهن رواني ٿي. جڏهن اڌ واٽ تي آئي ته اوهو ڳوڙهو ياد آيس. سو ڦڏي کان ڪڍي تري تي رکي هلڻ لڳي ته اوچتي هڪڙو صراف واٽ سان مليس. انهي ڄاتو ته ماني کي انهي شئي جي خبر ڪانهي. شايد ڪنهن وجهه سان ايهو تنهن کان ڏٺاري وٺان. آخر انهي صراف ماني کي چيو ته جي ايهو ڳوڙهو مان کي ڏيندا ته هزار روپيه ٽوڪي ڏيندس. تڏهن ماني سمجهي ته ايهو ضرور ڪا قيمتي شئي آهي انهي کي چيائين ته مان پنهنجي نه ڏيندس صراف چيو جو تون ۽ تنهنجو مڙس جيترا به ڪٿي سگهو ته اوترا پئسا اوهان کي ڏيندس. پوءِ ماني منظور ڪئي. پر چيائ ته مان وڃي پنهنجي مڙس سان خبر ڪيان جي انهي قبول ڪيو ته ڏينداسي نه ته نه. تڏهن ماني وڃي پنهنجي مڙس سان اوها خبر ڪئي پوءِ انهي جي مڙس اچي صراف کي چيو جو تون جيڪڏهن انهي ڳوڙهي کان به ٻڌان روپين جون ڏيندين ته اسان کي سودو منظور آهي پر انهي جو نانءُ اسان کي ڏس. صراف چيو ته نانءُ انهي جو لعل آهي. تڏهن ٻئي هٿ سترن تي هڻي ٻئي زال مڙس انهي ٻني ڏانهن پڳا. جو مٿان اتي وڃي ڪجهه پيا به ڳولهي لهون. پر ڇا لهندا جو هڪ ته جهنگ ۾ پيا. ٻيو ته سج لهي اونڌاهه ٿي. آخر اتي

وڃي جهٽ تاءَ ڳولهيائون پر ٻيو ڪجهه به هٿ نه آين غرض ته ايهو هر
 هڪ دم لعل حقيقي آهي پوءِ جنهن جا دم سواءِ ذڪر مولِي جي ايئن
 برباد ويا ته اوهو بندو مرڻ جي وقت انهي ڪرَمي وانگي لڪ لڪ
 افسوس ۽ ارمان ڪندو - پر اونهي وقت جي پشيماني ڪجهه به ڪم نه
 ايندي - هي هي هاءِ هاءِ - جنهن شخص جو هوائي ڏگهيون دليلاڻ ڪيون
 - ته ڄاڻ جو تنهنجي دل کي خواهشان وڪوڙي ويون تڏهن ماضي ۽
 مستقبل کي ڇڏڻ لڳو ڪپي - حال ۽ وقت کي وٺڻ - ڇو جو گذريل گذري
 ويو ۽ آئنده ايندو اٿئي نه - مطلب ته سواءِ حال ۽ پاس انفاس جي ٻيا
 سڀ خطرات ۽ وسواس آهن پاس انفاس آهي نگهباني دمن جي - جيئن
 جو ڪو دم به مولِي جي ذڪر کان سواءِ خالي ۽ برباد نه وڃي - نه پاس
 انفاس به ايهو آهي ته حال به ايهو - وقت به ايهو آهي ته وصال به ايهو
 يهدالله لنوره من يشاء - الله بس باقي هوس - جاني ڪوئي ڪس آهي ته
 هڪ حرفتي بس آهي.

باب ٻيون

فصل چوٿون

دريان معرفت حق تعاليٰ

بيت:

اونهي بحر عميق جي ڪنڌي نه ڪنارو،
 ڪينءَ انهي جي اونت جو ڪولهي سڌارو،
 سر جنهن کي ڪو نه ڪو پانڌ نه پيسارو،
 مَاعَرُ فناڪَ حق معرفتڪ مانجهن مونجهارو،
 عارف اٿسارو فيض ل تنهن تار ۾.

حق تعاليٰ جي ذاتي بحر جو اونت ڪنهن به نه لڌو آهي - جنهن
 ڄاتو جو مان لڌو ته اوهو اڃا اوري ۽ ڪچرو آهي نه پهتل ۽ پڪو -
 جيئن بيت:

جان جان جوئي ڄاڻ ۾ تان تان سو اٿڄاڻ،
 فيصل تن اهڃاڻ جن ڄاڻ وڃايو ڄاڻ سان.

موليٰ جي معرفت ۾ عارف اوهو آهي جو پاڻ کي جاهل ڄاڻي ۽ جاهل
 اوهو آهي جو پاڻ کي عارف ڄاڻي - ڇو جو حق تعاليٰ جي حسن ۽
 پاڪائي - توحيد ۽ وڌائي جي بحر کي نه حد آهي نه نهايت نه ابتدا آهي
 نه انتها - پوءِ جنهن بحر کي حد ۽ نهايت ڪانهي ته انهي جي معرفت
 کي ڪينءَ ڪنڌي ڪنارو پيدا ٿي سگهندو - جيئن بيت طيور و هم زين
 بي پرو بالات ڪم بالانترز حد هر خيال ست - مگر اسان کي يقين ۽
 سچائي سان ايشن سمجهڻ ۽ چوڻ لازم ۽ واجب آهي ته سبحان الله
 والحمد لله ولا اله الا الله والله اڪبر - سبحان الله جي معنيٰ آهي عجب
 پاڪ آهي خدا تعاليٰ ۾ موليٰ جي پاڪائي ايشن ناهي - جيئن ٻيون

شيون به پاڪ آهن - بلڪ انهي جي پاڪائي فهم ۽ فڪر جي حد کان
 ٻاهر آهي - الحمد لله جي معنيٰ آهي گهڻو شڪر آهي خاص واسطي
 خدا تعاليٰ جي پر انهي جي شڪر اڏائي ايئن ناهي جو هر ڪوئي
 شڪر ٿو ڪري - مگر مولوي جي شڪر اڏائي ڪما حقہ ڪو به ڪري نه
 ٿو سگهي - جيئن بيت: از دست زبان که برآيد - ڪر عهده شڪر ش بدر
 آيد - لا اله الا الله جي معنيٰ آهي ناهي ڪوئي معبود سواءِ خدا تعاليٰ
 جي ۽ لاشعبي موجود غير الله - الله اڪبر جي معنيٰ ايئن ناهي جو
 مولوي سڀ کان وڏو آهي ڇو جو سڀ کان وڏي چوڻ به پيا ڪي ننڍا به
 معلوم ٿا ٿين - پيو ته حق تعاليٰ ننڍي وڏي چوڻ ۽ مٿ ٿاني کان پاڪ
 آهي - جيئن قوله تعاليٰ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ - تڏهن سڀ کان وڏو
 چوڻ محض خطا آهي - مگر الله اڪبر جي معنيٰ ايئن آهي ته خدا
 تعاليٰ اسان جي فهم ۽ فڪر جي لهڻ ۽ پهچڻ جي حد کان پاڪ ۽ وڏو
 آهي - حق تعاليٰ کي ڪي نه حد آهي نه نهايت - نه ابتدا آهي نه انتها - نه
 مثل آهي نه مانند - نه جنس آهي نه ڪا ضد - احد ۽ صمد - لا وُلْدَ ۽ لا
 والد شريڪ ۽ لامڪان - دائر ۽ قائم ۽ حيٰ قيوم - سميع بصير ۽
 علیم حکيم - قادر قديم ۽ غفور رحيم - ڪريم ستار ۽ واحد القهار
 - ايزد لايزالي ۽ خالق ذالجلال - اول آخر ۽ ظاهر باطن هر جاء تي حاضر
 ناظر ۽ ظاهر ظهور - خود بخود موجود ۽ متور آهي - مگر اڳي بي رنگ
 ۽ بي نمون - بي چوڻ ۽ بي چگون - بي مثل ۽ بي بيان - بي نام ۽ بي
 نشان - نه ڪو ملڪ نه مڪان نه ڪو جڳهه نه جهان - چڙو پاڻ گجهي
 خزاني وانگر منجهه پردي راز جي مخفي هيو - جيئن حديث: كُنْتُ كُنْزَ
 مَخْفِيٍّ فَأَحْبَبْتُ أَنَا أَعْرِفَ مَخْلُقَ الْخَلْقِ أَعْرِفَ - جڏهن وحدت جي بحر کي
 جوش عشق جو لڳو ته موج ڪري انهي پردي راز کان ٻاهر نڪري هر
 جاء تي جلوه ٿيو - بلڪ هاڻي به اونڌين آهي جيئن اڳي هيو - جيئن
 حديث: الْآنَ كَمَا كَانَ - مگر ذاتي بحر تي جهنگ ۽ ٿولي جيئن صفا تي
 پردو رکي بي رنگي مون گوناگون هزارين رنگ ۽ نمونا سمايو - پر اول
 احمدي نور سمائي پوءِ درياهه وانگي ميل ڪري ساري صفات به جلوه

غما ۽ روتق افزا ٿيو - جيئن حديث: كل شئي من نوري و انا من نور الله -
 ۽ قوله تعالى الله نور السموات والا ارض - مطلب ته طامي مخلوقات
 مولِي جي ذات جو ظهور آهي - پوءِ نظر حقيقت بين انهي صفاتي
 جهڳڙ ۽ ٿوٽيڪان لنگهي وڃي سوني بحر کي ٿي ڏسي - جيڪو انهي
 هڪ کان سواءِ ٻيو به ڪجهه ٿو ڏسي ته اها محض انهي جي اکن جي
 حرڪت ۽ نفس جي پل آهي تڏهن طالب کي پهريون ئي پنهنجي هستي
 جو وڃائڻ ۽ يگانگي جو سر مون اکن ۾ پائڻ ٿو ڪهي - جو هڪ حق
 تعاليٰ کان سواءِ ٻي ڪا شئي هست ۽ موجود ڪانهي - جي هيڏانهن
 نهار به اوهو آهي ته هوڏانهن به اوهو - هر جاءِ تي پاڻ حاضر ناظر ۽
 ظاهر ظهور آهي جيئن قوله تعالى فَاَيُنَاسُ تَوَالُوا فَنُفِثَ وَجْهُهُ - مرد
 اوهو آهي جو هر مظهر ۾ مولِي کي سڃاڻي - جيئن مشوي - مردان
 باشد ڪر شهه شناس - شاه را بشنا سداندر هر لباس - جيئن ساري
 ڪلام الله مجيد کان ڪنهن هڪ جزئي جو نه مڃڻ ڪفر آهي تيئن
 ساري مخلوقات کان ڪنهن هڪ ذري جو غير سمجهڻ نزديڪ محققن
 جي شرڪ - جو طامي مخلوقات پيغمبر صلي الله عليه وسلم جي نور
 جو ظهور آهي ۽ اوهو پاڻ پروردگار جي نور جو ظهور - ٻيو ته اونهي
 وچ ۾ آهيني ڪو نه جيئن حديث: انا احمد بلا ميم - مگر احد ۽ احمد
 جي وچ ۾ فرق چڙو ميم جو آهي جيڪڏهن احمد جي وچ کان ميم
 پري ٿئي ته سوني احد آهي - عالم سارو انهي هڪ حرف ۾ حيران ۽
 مستغرق آهي - جيئن بيت: زاحمد تا احد يڪ ميم فرق است - هم
 عالم دران يڪ حرف غرق است - انسان چڙو خيال آهي - جي خيال حق
 سان آهي ته حق آهي ۽ غير سان آهي ته غير - جڏهن ڪوئي بندو انهي
 خيال سان پاڻ کي اصل ڪجهه نه ٿو ڄاڻي تڏهن پاڻ مولِي اتي اثبات
 ٿو ٿئي پوءِ عاشق ۽ معشوق جي وچ ۾ فرق تر جو به نه ٿو رهي - جيئن
 حديث قرسي - يا احمد عندي شراب لاوليائي اذا اُسْكُرُوْا وَاذَا اُسْكُرُوْ
 اَطْرَبُوْا وَاذَا اَطْرَبُوْا اَنَا بَوَا وَاذَا اَتَابُوْا اَخْلَصُوْا وَاَصْلَحُوْا وَاذَا وَاَصْلَحُوْا تَصْلَحُوْا
 وَاذَا تَصْلَحُوْا لَا فَرْقَ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ - ترجمه: يعني اي احمد نزديڪ منهنجي

هڪڙو شراب آهي منهنجي دوست لاءِ. جڏهن پيئندا ته مست ٿيندا ۽ جڏهن مست ٿيندا ته عيش عشرت ڪندا ۽ جڏهن عيش عشرت ڪندا ته توبه ڪندا ۽ جڏهن توبه ڪندا ته صاف ٿيندا ۽ جڏهن صاف ٿيندا ته واصل ٿيندا ۽ جڏهن واصل ٿيندا ته ڳرندا ۽ جڏهن ڳرندا ته پوءِ ناهي ڪو فرق منهنجي ۽ انهن جي وچ ۾. ۽ بيت: من تو شدمر تو من شدي من تن شدمر تو جان شدي. تاڪس نگويد بعد ازين. من ڊيگرم تو ڊيگري. انهي کان سواءِ ٻيو ڪر به انهي کي ڏسي نه ٿو سگهي. جيڪو انهي ڪفر جي پوڙي تي پير نه رکندو ته مولِي سان ملي ڪين سگهندو. ڇو جو ٻئي کي محبوب جي محلات ۾ اندرلنگهڻ جي وات ئي ڪانهي. تان جو ڪوئي پنهنجي نفس کي نيستي سان سڃاڻندو ته مولِي کي سڃاڻي ڪين سگهندو ۽ جنهن پنهنجي نفس کي فنائي سان سڃاتو ته ڄاڻ جو انهي پنهنجي مولِي کي بقائي سان ڄاتو. جيئن حديث: مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فِي الْفَنَاءِ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ بِالْبَقَاءِ. تڏهن مولِي جي طالب کي لازم آهي ته پاڻ کي هميشه فنا جي فڪر سان نيست ۽ نابود ڄاڻي ۽ مولِي کي هست اثبات. تان جو پاڻ تحقيق نيست ۽ نابود ٿي وڃي ۽ حق تعاليٰ هست ۽ اثبات. يهدالله لنوره من يشاء. عشق جي ميدان ۾ چڙو پاڻ کان پاسي ٿيڻ ٿو کپي جو طالب پنهنجو پردو پاڻ آهي. جڏهن پاڻ کان پاسي ٿيو ته طالب ۽ مطلوب جي وچ ۾ پردو ئي ڪونهي. جيئن مشنوي: تومباش اصلا وصال اين است وبس. رودرو گم شو ڪمال اين است وبس. جيڪو وڃي محبت جي ميدان ۾ پيو ته اوهو سواءِ عشق جي ٻيو ڪجهه به نه رهيو. سو هميشه بي خوش ۽ دل ريش پر جوش ۽ خاموش ٿو رهي. مگر ڪنڌي وارو جوش ۽ خروش ۾ آهي ۽ ٻڌل خاموش. پر جنهن جي دل ڊيگه وانگي جوش ۽ خروش ۾ ناهي ته اوهو اڃا عشق جي ميدان کان اوري آهي نه پهتل. ڇو جو درد ۽ ٻڙ کي جو غماز دانه ۽ پاڻ آهي يعني ڄاڻي درد ۽ ٻڙ ڪو هوندو ته اتي ضرور دانه ۽ پاڻ به هوندي ۽ ڄاڻي نه درد هوندو ن ٻڙ ڪو ته اتي نه دانه هوندي نه پاڻ دل هڪڙو اسرار الهي ۽ گنج بادشاهي آهي.

مگر سواء رنج جي انهي گنج کي ايئن ڪو به لهي نه ٿو سگهي . جنهن
رنج کي ٿڌو نه ڄاڻ جو انهي گنج کي ٿڌو . جيئن بيت:

درد جنهن جي دل ۾ هوت تنهن جي هنجهر .
سعيو انهي سور جو تن کي صبح سنجهر .
کوٽسي منجهن کان سي لوچي لهن گنج .
رانگو سندن رنج فيصل تنهن راه ۾ .

غزل:

- آفتابي دم بدم مي تابداز ايوان ما ،
مشرق از خورشيد معني گشت بامر جان ما .
۱ . چون غمار غير رفته شمس معني شد پريد ،
ساير کي باقي نماند پيش خور تابان ما .
۲ . دل چو دريا نيست يا خود گويشمش بحري محيط ،
مخزني اسرار يا خود مطلعي مانان ما .
۳ . جامه تن رادريده گشت چانر جلوه گر ،
رفت درگون و مکان اين زمزمه افغان ما .
۴ . چون حجاب کفر هباشد آب گشته آشکار ،
دردو عالم رخ نمود اين بحري پايان ما .
۵ . نگهت گل هر زمان از گلبنم سر ميزند ،
کو مشامي تا شمد بوء خوش از بو بوستان ما .
۶ . هان مرو يا آيههاالمشتاق حيران در بدر ،
نخن اقرب درنگزين نکتہ برهان ما .
۷ . از فروغ لاله اسرار الا الله به بين ،
کاین کلید روشن است از روضه پنهان ما .
نام نبي فيصل بهانه رمزر وحي گفتنت ،
اين معمارا بايقان بشنواز قرآن ما .

مولي ماڻهو کان پري ناهي مگر ماڻهو انهي کي ڏسي نٿو سگهي -
 جيئن قوله وفي انفسكم اقلاً تبصرون - ۽ وَهُوَ مَعَكُمْ فَإِنَّمَا تُكَنَّتُمْ - پر
 سواء عشق جي مولي جو پسڻ ۽ ملڻ محال آهي ۽ عشق جو رستو
 سڀن راهن کان علاحدو ۽ عاشقن جو طبيب ۽ حڪيم - درا ۽ دارون -
 استاد ۽ اديب سڀ عشق آهي -
 جڏهن مثنوي -

اهل دل رازوق و فهم ديگر است -
 کان زفهم هر دو عالم برتر است -
 هر گر اجا مه ز عشق چاک شد -
 اوز حرص و عيب کلي پاک شد -
 شاد باش اي عشق خوش سو دار ما -
 اي طيب جمل علت هار ما ،
 اي دوارء نخوت و ناموس ما ،
 اي تو افلاطون و جا لينوس ما .

نقل آهي ته هڪڙي ڏينهن موسيٰ عليه السلام سير ڪندي وڃي
 ڪنهن جهنگ ۾ هڪڙو ڏنار ڏٺا جو ويٺو ٿو چوي ته اي خدا تعاليٰ
 تنهنجي جاءِ ڪاٿي آهي ته مان هر روز اچي بوهاري ڏيانس ۽ تنهنجا
 ڪپڙا ڌوئان ۽ تنهنجون جوان ڳولهيان ۽ توکان صبح سانجهي مکڻ ۽
 ماني ، کير ۽ ڏهي آڻيان وغيره - ائين قسم ڦولن ۾ وهلور ويٺو هو -
 حضرت موسيٰ کي اهڙن گفتن جي ٻڌي ڏاڍو ملو لڳو - تڏهن ڌڙڪي
 سان فرمايائونس ته اي بي خبر اي نادان ائين نه چئ جو پاڻ ته ڪافر
 ٿيو آهين پر ٻين کي به گمراه ٿو ڪرين . پوءِ اوهو ويچارو انهي سخن
 جي ٻڌڻ سان حيران ۽ پريشان ٿي وسامجي ويو - آخر انهي کي شرعي
 طور هدايت ڪيائ جو خدا تعاليٰ کائن ۽ پيشن وغيره اهڙن سڀن ڪمن
 کان بعد پاڪ ۽ مقدس آهي - اڳتي ائين نه چئو - جڏهن موسيٰ عليه

السلام انهي کي سمجھائي اتيون روانو ٿيو اڃا ڏه ويهه وکان نه کيائ
 ته حضرت حق تعاليٰ کان وحي جبرائيل سان عتاب آيس - جو "اي
 موسيٰ مان توکي ماڻهن جي وصل لاءِ مڪو آهي نه فصل کان - ايهو
 بندو مان سان گڏ ويٺو هو تون ڇاڪان ڌار کير آهي" جيئن مشوري
 مولئي نارومي عليه رحمت - وحي آمد سور - موسيٰ از خدا - سوخته
 جان و روانان ڊيگر اند هرڪي راسير تي پنهنجاهه ايم - هر ڪي را
 اصطلاحه داده ايم - ملت عشق از بهمه دينها جدات - عاشقانه ملت
 مذهب خداهت توز مستان قلا نوزي مجو - جامه چاڪان راچه فرمائي
 رخو - عاشقانهراهر نفس سوزيدنيست - برده ويران خواجه و عشر نيست
 مابرون راننگريم و قال را - مادرون رينگريم و حال را - آتشي از عشق
 در جان بر فروز - فکر و عبادت رابسوز چونڪ موسيٰ اين عتاب از حق
 شيند - در بيان درپي چويان دويد - عاقبت درباقت اوراويديد - گفت
 مرده ده کم دستور رسيد هيچ آدائي و ترتيبه مجو - هرچه ميخواهد دل
 تنگت بگو - مطلب ته مولئي جي صحبت ۽ معرفت کان سواءِ ٻيا علم
 سڀ بي علمي ۽ هنر سڀ بي هنر آهي - فهم سڀ بي فهمي ۽ سمجهه
 سڀ بي سمجهي - جيئن بيت: سغدر هنر رگرير که سر هم هنريت - جز
 عشق خدا هر هنر بي هنرست - علم چڙو هڪڙو نقطو آهي سواءِ ڄاڻ
 انهي نقطي جي ٻيو سڀ جهل ۽ ناداني آهي نه علم ۽ دانائي - جيئن
 حديث: اَلْعِلْمُ نَقْطَةٌ وَ كَثْرَتُهَا الْجَاهِلُوانَ - انهي نقطي کان مراد خاص
 توحيد باري تعاليٰ جي آهي - پوءِ جنهن کي مولئي جي توحيد جو ڄاڻ
 ناهي ته اوهو در حقيقت جاهل ۽ نادان آهي - توڙي جو عالم ۽ فاضل
 هجي ۽ جنهن کي توحيد جو ڄاڻ آهي ته اوهو عالم ۽ فاضل آهي
 توڙي جو جاهل ۽ نادان هجي - پر مولئي جي توحيد جو علم بالڪل
 باريڪ ۽ غامض آهي جو سواءِ زهد ۽ ذکر فڪر جي چڙي ٻڌجي سڏ
 سان انهي کي ڪو به ڪماحقه سمجهي نه ٿو سگهي جو اوهو علم
 حالي ۽ لدني آهي نه مقالي ۽ ڪسبي - غرض ته علم به قسم آهي
 هڪڙو علم حالي ۽ ٻيو مقالي - علم حالي لدني ۽ نور علي نور آهي -

اوهو بي تعليم چڙو زهد ۽ ذڪر فڪر سان پائين ڏاڪر جي دل ۾ پيدا
 ٿو ٿئي - جيئن بيت بدر ديقين پرده هائي خيال - غاند سراپردہ الاجلال -
 ۽ علم مقالي کسبي ۽ سواء معرفت مولئي جي نامنظور آهي يعني
 ايهو علم مقالي سواء معرفت حق تعاليٰ جي ايشن آهي جيئن چوپائي
 تي ڪتابن جو بار - جيئن قوله تعاليٰ ڪُثْمَلِ حِمْءٍ يَحْمِلُ اَسْفَارًا -
 مطلب ته در حقيقت عالم اوهو آهي جو عارف آهي - جنهن کي مولئي
 جي معرفت جو چاڻ ناهي ته اوهو چڙو جاهل ۽ نادان آهي نه عالم ۽
 دانا - والله يختص من يشاء - مرد اوهو آهي جو پنهنجن جهانن جون
 اميدون مرادان سڀ ڇڏي منهن سارو مولئي ڏانهن ڪيائ - جيئن نقل
 آهي ته هڪڙي درويش کي مرڻ کان پوءِ ٻي هڪڙي فقير ڪنهن بلند
 درجي تي خواب ۾ ڏٺو تنهن کان پوءِ پڇيائ جو ايهو درجو توکي
 ڪاٿون حاصل ٿيو - انهي چيو ته فلاڻي فقير کان جو هڪڙي ڏيهن مان
 واٽ سان لنگهيو پئي ويس ته گفتگو پيو ڪندو هو - جو جيڪو مولئي
 ڏانهن ٿورو منهن ٿو ڪري ته مولئي به انهي ڏانهن ٿورو منهن ٿو ڪري ۽
 جيڪو مولئي ڏانهن گهڻو منهن ٿو ته مولئي به انهي ڏانهه گهڻو منهن ٿو
 ڪري ۽ جيڪو انهي ڏانهن سارو منهن ٿو ڪري ته اوهو به انهي ڏانهه
 سارو منهن ٿو ڪري - پوءِ مان به پنهنجن جهانن جون اميدون ۽ مرادان
 سڀ ڇڏي منهن سارو مولئي ڏانهن ڪيو تڏهن ايهو درجو حاصل ٿيم -
 بهدا الله لنوره من يشاء الله بس باقي هوس جاڻي ڪوئي کس آهي ته
 هڪ حرف ٿئي بس آهي نٿو گل به خار خس آهي -

باب ٽيون

دريان توکل ۽ توحيد، ترغيب ۽ ترتيب ذکر و فکر

فصل پھريون

بيان فضيلت توکل

بيت:

توکل سندو سندرو ساھي ٻڌو جن،
وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ قَادرِ کافي تن،
اونھين بحر اويڙ ۾ موران سے نہ منجهن،
کري لوڏ لنگھن فيصل تھين تار مون.

توکل هڪڙو رڳو ٻي راز ۽ نور جو تجلو آهي. سو جنهن جي دل ۾ ٿو چمڪي ته جهٽ ۾ تاب ڏيئي تنهن کي نئين توڙ ٿور ساڻي. توکل جي معنيٰ آهي ته هر شئي حق تعاليٰ جي حوالي ڪرڻ ۽ سبب ڇڏي مُسبب کي وٺڻ. توکل وارن کي پاڻ پروردگار دوست ٿو رکي جيئن ڦوله تعاليٰ اِنْ اَللّٰهُ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ. جيڪو ڪنهن نيڪ ڪم کي توکل ڪري وٺندو ته انشاءِ الله تعاليٰ هرگز انهي کي نئين حاصل ڪندو. ڇو جو متوڪلن جو مددگار خود خدا تعاليٰ آهي. جيئن ڦوله تعاليٰ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ. نصيب نصيب هرڪو ٿو چوي پر نصيب ڏنو ڪنهن به ناهي ڇو جو نصيب زالن وانگي غيبي پردي ۾ هميشه مستور ۽ غائب ٿو رهي ۽ توکل مرد آهي جو سدائين مردن وانگي اظهار ۽ پيدا آهي. پوءِ مرد اوهو آهي جو توکل جو تَر هو ٻنڌي سعيو ۽ ڪوشش ڪري وحدت جي بحر ۾ ڪاهي پوي. جنهن سعيو ۽ ڪوشش کي ٿو توکل ڪري وڌو ته ڄاڻ جو انهي وڃي پنهنجي مطلب کي لڌو. جيئن حديث: مَنْ طَلَبَ شَيْءً جَدَّ جَدَّ. مطلب ته نصيب خود

ڪوشش آهي ۽ ڪوشش توڪل - پوءِ جنهن کي توڪل آهي ته ڪوشش به ڪندو ۽ نصيب به اٿس نه ته نه - تڏهن پاڻ پروردگار مٿوسن کي توڪل جو امر ٿو فرمائي - قوله تعالىٰ عَلَيَّ اَللهُ فَتَوَكَّلْ اِنَّا كُنَّا مٿوسين - يعني خدائِ تعاليٰ تي پوءِ توڪل ڪيو جيڪڏهن آهيو اوهان مٿوسن کان - والله يَخْتَصُصُ مَن يَشَاءُ.

بيان در جات توڪل

توڪل جا ٽي درجا آهن هڪ عام، ٻيو خاص، ٽيون اخص - اول عام درجو ايهو آهي ته بندو پنهنجي سڀن ڪمن ۾ مولِيٰ کي وڪيل ڪري ڄاڻي - پوءِ انهي جي اختيار جيئن به ڪري - ٻيو خاص درجو ائين آهي ته پاڻ کي پنڌڻ جي ٻار وانگي ٻڌل ڄاڻي جي پيءُ ۽ ماءُ ڪجهه ڏين ته چڱو نه ته بس ٽيون اخص درجو ائين آهي ته پاڻ کي ميت وانگي محض مردو ڪري ڄاڻي پوءِ غسل جي مرضي جاڏي به ڦيرائي - پنهنجي خواهش ڪابه نه هجي - پر اياها پوئين توڪل تڏهن وڃي راست ٿي بيهي جڏهن ڪوئي وڃي مروتو قبل جي ميدان ۾ داخل ٿو ٿئي - هي هي هاءِ هاءِ - بندي کي سواءِ وقت جي روزي گهرڻ به نامناسب آهي - ڇو ته روزي جو ضامن پاڻ پروردگار - جڏهن ڪوئي زماني جو ماڻهو ڪنهن جو ضامن ٿو ٿئي ته اوهو ب انهي جي حق ادا ٿي ڪري ٿو سگهي - پوءِ رزاق حقيقي جو رب العالمين ۽ احڪم الحاكمين آهي ته اوهو ڪيئن بندي جي روزي ادا ٿي نه ڪري سگهندو - تڏهن مولِيٰ جي طالب کي لازم آهي ته ٻيا خيال ۽ خطا سڀ ڇڏي ۽ پنهنجو هر ڪم حق تعاليٰ جي حوالي ڪري - رات ڏينهن مولِيٰ جي محبت ۽ ذڪر فڪر ۾ محو ۽ مشغول رهي - جيئن قوله تعالىٰ وَذُكِّرْ سَمَرْ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبَتُّلًا - رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا اِلَهَ اِلَّا هُوَ فَتَّخِذْهُ وَكِيلًا جڏهن پاڻ پروردگار ٿو فرمائي ته پاليندڙ ساري مخلوقات جو مان آهيان پوءِ وٽ سانڪي وڪيل - پوءِ بندي کي روزي جي فڪر ۽ غمخواري جو ڪهڙو ضرور - بيتا:

بدنبال روزي دويدن چه سود - توبنشين که روزرسانه ودود -

۽ مثنوي:

هيئن توکل کن ملرزان پائودست . رزق سوبتو عاشق تربت -

برسر بر لقمہ بنوشته عيان . کر فلان ابن الفلان ابن الفلان -

جڏهن هر هڪ لقمي تي ٽن پيڙهن تاءِ هر هڪ بندي جو نانءُ لکيل آهي پوءِ ڪيئن ملائڪ پلي اوهو لقمون نئين بي ڪنهن کي ڏيندا - هي هي هاءِ ماه - روايت آهي ته هڪڙي ڏينهن پيغمبر صلي الله عليه وسلم توڪل جي باري ۾ ڪجهه بيان پئي فرمايو - جيئن جو بندي کي فڪر ۽ غم چڙو خدا تعاليٰ جو بايد ۽ لازم آهي نه ٻئي ڪنهن ڪم ۽ روزي جو - جو روزي رسان پاڻ پروڊگار آهي - جاتي به ڪوئي هوندو ته انهي کي اتي روزي پيو رسائيندو - تڏهن هڪڙي اصحاب جي دل ۾ اچي خيال پيو ته اڄ انهي حديث جي تصديق ڪيان - پوءِ اتيهون روانو ٿي وڃي هڪڙي جبل جي غار ۾ گهري ويٺو - جڏهن اچي اڃ ۽ بڪ لڳس تڏهن دل ۾ خيال ڪيا ته هاڻي ڏسان جو روزي رسان هتي ڪيئن آئي مانڪي روزي ٿو رسائي - اڃا انهي غار کان نڪري ٻاهر نهاريا ته بلي هڪڙو ساڻ وات کان پلجي سٺ غار تي ڪنيون ٿو اچي - سو موٽي غار ۾ گهري سمهي پيو - آخر اوهي ساڻ وارا سڏو اچي غار جي اڳيون بيٺا - اندر نهاريائون ته اوهو اصحاب نظر آين پوءِ هڪڙو اندر وڃي انهي سان ڳالهائڻ لڳو - ته به ڪيئن ڪجهه - انهي دل ۾ خيال ڪيو ته شايد ته ويچارو اڄ ۽ بڪ کان بي طاقت ٿي پيو تڏهن ڳالهائي نٿو سگهي - پوءِ وڃي پاڻي جو پيالو ڀري آڻي وات تي رکيائينس ته اڃا به اونهي وٺي پنهنجا ڏند پڪيڙيا - تڏهن انهي خيال ڪيو ته شايد ويچاري کي اڄ ۽ بڪ کان ڏند پٺجي ويا - آخر سراني آڻي وات ۾ ڏنائينس تڏهن چاته ته هاڻي تحقيق روزي رسان آڻي روزي ڏنر - پوءِ اتي پاڻي پيٽاه ۽ ماني آڻي ڏنائونس سا به کاڌاه - پوءِ اوهو حال سارو انهن کي بيان ڪري ٻڌايا - تڏهن انهن جو ايرادو به چندان وڌيڪ ۽ زياده زور ٿيو - مطلب ته جاتي به ڪوئي ايرادو ٻڌندو ته انهي کي پاڻ مولِي اتي روزي پيو رسائيندو ۽ جيڪو به نصيب آهي ته انهي کان هڪ

ڌرو به بيش ڪم نه ٿيندو جيئن بيت وروروار مشرق تا مغرب رو - هرچ
 نصيحت ازان ڪم نه شوه جو - مگر بندي کي سبب ۽ پيشو سنت ۽
 لازم آهي - پر نفعو ۽ نقصان محض مولئي کان ڄاڻي - جي انهي ڪم ۽
 سبب کان ڄاڻاء ته ڪفر ۾ داخل ٿي ويندو - جيئن بيت
 ليڪ ڪاريدن است باعث تو سازگاري زڪار ساز بچو - گم شوه خشڪ و
 خس ڪم ميداني - گم برد صاعقه بظغياني - ڏانڪ ڪار ڪئي بجر نندار - ڪ
 زخود بيني است غيرت يار - چون عزازيل ديدگرده خود - رفت دراسفلي
 به پاس ابد -

الغرض سبب جو حڪم ائين آهي ته بندو ڪم ۽ پيشو ڪري
 پر انهي جو سود ۽ زيان خاص خدائ تعاليٰ کان ڄاڻي - درد ۽ مرض کي
 دوا ڪرائي ۽ شفاع محض مولئي کان سمجهي مگر آخرت ۾ سڀ کان
 اعليٰ اوهو آهي جنهن منڍ ۾ جهاز - فال ۽ داغ کي ڇڏيو - پيو ته جاء
 جي در کي ڪُلف هڻي پوءِ ٻاهر وڃي مال کي واڙي يا ڪنهن کي ڀارت
 ڏيئي ڇڏي - پوءِ توڪل محض مولئي تي ڪري نه انهي سبب تي خيال ۽
 آسرو - واللہ يخلص من يشاء - ڪنهن مصيبت جي معذور کان سواءِ ٻي
 ڪنهن کي به تندرستي ۾ روزي ائين بي ڪمون ويئي نه ٿو ملي - جيئن
 نقل آهي ته هڪڙو شخص شڪار لاءِ ڪنهن جهنگ ۾ ويو ته اتي
 هڪڙي لونڙي ٽنڊي ۽ منڊي ڏٺان - انهي جي دل ۾ خيال پيو ته ڏسان
 جو ايهي اڄ ڪاٿيون روزي ٿي ڪاٺي - اڃا جهٽ اتي نه ويلو ڏسي ته
 هڪڙو شينهن پري ڍو رکيون ٿو اچي جڏهن لونڙي جي ڀرسان آيو ته
 حملو ڪري کي انهي کي پڳاء - تنهن کان ٿورو ڪجهه ڪاٺي موٽي هليو
 ويو - پوءِ اوهو لونڙي سڀني ڀر سري اچي انهي کان ڪاٺي ڍرو ڪري
 وري اتي وڃي ويهي رهي - تڏهن انهي شخص دل ۾ خيال ڪيو ته اڳتي
 مان به ائين ويهي رهندس ۽ روزي پاڻهي رب تعاليٰ رسائيندو پوءِ انهن
 روانو ٿي وڃي پنهنجي جاء تي ويهي رهيو تان جو تنهن کي ٽي ڏينهن ۽
 ٽي راتيون لنگهي ويون ته ڪجهه به نه مليس - آخر چوٿين رات آواز نه اچي
 بي خبر ۽ نادان اوهو لونڙي ٽنڊي ۽ منڊي هڻي تڏهن ائين روزي مليس

توڪي هٿ ۽ پير مليا آهن جو شينهن وانگي شڪار ڪري پاڻ ته ڪاءُ ۾ اڃا هيسو ڪو معزور به تنهنجي پس خوردي کان ڪاٺي ڏرو ڪر وڃي. جيڪڏهن ڪوئي درويش دل ريش توڪل ڪري ڪنهن ڪنڊ ۾ ويهي رات ڏينهن مولِي جي محبت ۽ ذڪر فڪر ۾ محو ۽ مشغول ٿو رهي ته انهي کي پاڻ پروردگار پي ڪسب روزي ٿو رسائي. مگر فقير تي قسم آهن هڪڙو تارڪ. ٻيو ڪانع. ٽيون حارص. تارڪ پاڻ به ڪنهن کان ڪجهه نه گهرن جيڪڏهن ڪوئي پاڻ ڪجهه ڏيئي ته به نه وٺن ۽ قانع پاڻ ڪنهن کان ڪجهه نه گهرن. جيڪڏهن ڪوئي پاڻ ڪجهه ڏيئي ته وٺن ۽ حارص قدر ضرورت جي گهري به وٺن. پر اول قسم اول آهي ۽ آخر آخر والله يختص من يشاء. فقير کي فڪر ۽ خيال. تانگهه ۽ طلب. خوف ۽ غم چڙو مولِي جو ٿو جڳائي جو سواءِ حڪم حق تعاليٰ جي ڪوئي ڪم به چري نه ٿو سگهي جيئن قوله تعاليٰ لَا تُحَرِّكْ ذَرَّةَ الْأَرْضِ بِلَا إِذْنِ اللَّهِ. بلڪ بندي کي پنهنجو يار ۽ مددگار. وسيلو ۽ وڪيل هر وقت ۽ هر حال ۾ محض مولِي کي سمجهڻ بايد آهي ۽ هر شئي انهي جي حوالي ڪرڻ لازم آهي. جڏهن پاڻ پروردگار پنهنجي فضل ۽ ڪرم سان ٿو فرمائي نِعْمَ الْمُؤْمِنُ وَ نِعْمَ النَّصِيرُ ۽ نِعْمَ الْمُؤْمِنُ وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ. پوءِ عجب بندي جي بيخبري ۽ ناداني. جي اڃا به انهي مالڪ تي توڪل نه ڪري ۽ وڃي پي ڪنهن لاشئي تي اميد ۽ آسرو رکي. پر سواءِ سمجهه توحيد جي توڪل جو راست بيهڻ محال آهي تڏهن بندي کي اول ڄاڻ توحيد جو واجب آهي بلڪ فرض جيئن حديث طالب العلم فريضة عليٰ كل مسلم. يعني طلب ڪرڻ علم جو پنهنجي قدر آهر سڀ مسلمان تي فرض آهي مگر انهي علم کان مراد خاص حق تعاليٰ جي توحيد جو علم آهي. ڇو ته سواءِ ڄاڻ توحيد حق تعاليٰ جي مسلمان محال آهي يهدالله لنوره من يشاء. الله بس باقي هوس ڄاڻي ڪوئي ڪس آهي ته هڪ حرفني بس آهي.

باب ٽيون
فصل ٻيون

در بيان توحيد باري تعاليٰ

بيت:

توڙون جن توحيد جو سمجهيو سر اسرار،
دوست بنا ڏارين ۾ پيو نه ڏسن هڪ وار،
قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ پُر جهيو وٽس ڀار،
هر طرفين هڪ يار فيضل پس هوبهر.

توحيد جو علم هڪڙو اسرار الٰهي ۽ بحر عميق آهي ۽ بيان انهي جو ٻي نهايت ۽ ٻي ڪنار. مگر مختصر بيان قدر ضرورت جي اشاري لاءِ ايترو آهي ته مسلماني ۽ مولئي جي وصال جو اصول توڪل آهي ۽ توڪل جو اصول توحيد. پوءِ جنهن کي توحيد جو ڄاڻ ناهي ته انهي جي توڪل ۽ ايمان مشڪل آهي. وصال ۽ مسلماني محال. ڇو جو جيڪو سواءِ حق تعاليٰ جي ٻيو ڪجهه به ڄاڻندو ۽ ڏسندو ته ضرور انهي تي ڪا اميد ۽ آسرو به رکندو. پوءِ جنهن کي سواءِ جي ٻي ڪنهن تي اميد ۽ آسرو ٿيو ته انهي کي ڪاڏنهن توڪل ۽ ايمان يا وصال ۽ اسلام پيدا ٿي سگهندو. جيئن قوله تعاليٰ لِكُلِّ وَجْهٍ مَّوْجِبًا يعني هر ڪنهن کي هڪڙو طرف آهي پوءِ اوهو انهي جو قبلو آهي جيئن نفس جو قبلو زيب ۽ زينت. مال ۽ اسباب دنيا جو آهي ۽ دل جو قبلو آخرت آهي ۽ روح جو قبلو قرب ۽ شوق ذوق الٰهي آهي ۽ سر جو قبلو توحيد معرفت رباني ۽ ڪشف حقائق اطلاع برهاني آهي. مثنوي

موليٰ نارومي عليه رحمت قبل شاهان بود تاج و ڪمر.

قبله ارباب دنيا سيم وزر. قبله اصحاب منصب مال و جاه.

قبله اهل سلوک اسباب راه. قبله صورت پرستان آب و گل.

قبلہ معنی شناسان جان و دل - قبلہ حارص بود آزو هوا -
قبلہ قانع توکل بر خدا - قبلہ عاشق وصال بی زوال -

قبلہ عارف جمال ذالجلال

مطلب تہ سواء جان توحید جی وصال محال ۽ مسلمانہی مشکل آہی -
توحید جی معنی آہی حق تعالیٰ کی ہک جائن ۽ ہک ڈسن - پر ایٹن
تہ ہرکو تو چوی جو حق تعالیٰ ہک آہی مگر توحید جو جان اٹین
آہی تہ مولیٰ کی یقین سان ہر جاء تی حاضر ناظر جائی ۽ ہر مظہر ہر
سواء انہی جی پیو ککر بہ ہست ۽ موجود نہ سمجھی جو ہر شئی ہر
عین پاں اوہو آہی جیٹن قولہ تعالیٰ اللہ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۽ قَائِمًا
تُؤَكِّرُ ثُمَّ وَجَّهَ اللہ ۽ حدیث قدسہ لِأَغْبِرِي فِي الدِّينِ أَنَا الْأَوَّلُ وَأَنَا الْآخِرَانَا
الظَّاهِرُ وَأَنَا الْبَاطِنُ ۽ حدیث کُلُّ شَيْءٍ مِنْ نُورِي وَأَنَا مِنْ نُورِ اللہ ۽ قول
غوث الاعظم رحمت اللہ علیہ لاشئی موجود غیر اللہ لقہ ۽ بیت یکے
دان ویکے بین ویکے گو - یکے خوان ویکے خواہ ویکے جو ۽ غزل لعل
شہباز علیہ رحمت -

در نظر اہل دلائل حاضر و ناظر خداست - غیر خدا ہیچ مران حاضر و
ناظر خداست،

۱. روشنی دیدہ اوست - ظاہر و پوشیدہ اوست - غافل و شوریدہ اوست

حاضر و ناظر خداست،

۲. باہم پیچرہ اوست - ازہم بریدہ اوست - مونس و غمدیدہ اوست
حاضر و ناظر خداست،

۳. در بدر کو بکو - پیش پس و درو برو - ظاہر و باطن ہم او -
حاضر و ناظر خداست،

۴. کعبہ و بتخانہ اوست - مسجد و میخانہ اوست - خانگی و خانہ
اوست -

حاضر و ناظر خداست،

۵. طالب و مطلوب اوست - راغب و مرغوب اوست - عاشق و محبوب

اوست .

حاضر و ناظر خداست ،

۶. عابد و معبود اوست . ساجدو مسجود اوست . ماحدو موجود

اوست .

حاضر و ناظر خداست ،

۷. گفتند مردان گزین . پهلوستان تشین ، ظاهر و باطن به بین .

حاضر و ناظر خداست ،

۸. رفت از عثمان نشان . گمر شده از جسر جان . ظاهر و باطن عیان .

حاضر و ناظر خداست .

۹ کلام :

سر سمجھ حقیقی حال و چون . می صاف صبر سپ چال و چون ،
۱. کدان رومی می کدان زنگی می . کدان هر رنگ دی وچ رنگی

کدان صلح بنی کدان جنگی می . کدان خاص یگانی خیال و چون .
می ،

۲. کدان عابد زاهد زهد کهن . کدان رند قلندر جهد کهن ،
کدان بانگ الستنی عهد کهن . کدان غوث قطب ابدال و چون .

۳. کدان میر وزیر امیر کهن . کدان شاه گدائ فقیر کهن ،
کدان بید برهن پیر کهن . کدان پیاسی کیف کلال و چون .

۴. کدان عشوی غمزی ناز کهن . کدان گیسو زلف دراز کهن ،
کدان شائق سوز گزار کهن . کدان جلودار جمال و چون .

۵. کدان بلبل زار نزار کهن . کدان گل لال باغ بهار کهن ،

ڪڏان بَر بحر بازار ڪهون . ڪڏان رڻ پت روھ جبال وچون .

۶. سڀ وحدت دي ڪلمات ڪهون . لک بات وچون هڪ بات ڪهون .
پڻ ڀول صفاتي ذات ڪهون . ايهو نسخا مجرب فال وچون .

۷. ڪيا بحر محيط بيان ڪهون . ڪر خطري وهم زبان ڪهون .
حق پاڪ صمد سبحان ڪهون . نهين فرق فيصل هڪ وال وچون .

بلڪ انهي باب ۾ اڪثر عارفن فرمايو آهي . مارئييت شيئي الاله . پر
سواءِ ڏک بک ۽ ڏڪر فڪر جي ايهو حال پرائڻ محال آهي . مگر عام
بندي کي ايترو لازم آهي ته هر شئي کي حق تعاليٰ جي هستي سان
هست ۽ موجود ڄاڻي ۽ سبب کي ڇڏي ڀرو سو محض مسبب تي رکي
چو ته سبب دراصل پاڻ ڪا شئي ناهي مگر اڻها هستي انهي ۾ محض
موليٰ جي آهي . بلڪ قامي مخلوقات حق تعاليٰ جي هستي سان هست
۽ موجود آهي سواءِ انهي جي سڀ نيسٽ ۽ نابود . تڏهن موليٰ جي
طالب کي واجب آهي ته پاڻ کي اصل ڪا شئي نه ڀان ٿي ۽ يگانگي جو
سرمون اکڻ ۾ پائي . جيئن قوله تعاليٰ فَعَلِمَ أَنَّهُ لَآ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ - يَهْدِيهِ
لنوره مَن يَشَاءُ . الله بس باقي هوس . ڄاڻي ڪوئي ڪس آهي ته هڪ
حرفتي بس آهي .

باب ٽيون
فصل ٽيون
درييان ترغيب ۽ توبه

بيت:

محبوب جي محلات کي لکين دروازا ،
جيڪو جنهن سالين وڃي جهل پل کانهي ڪا ،
جيڪي آيا سي اڳهيا درد دلبر جي ما -
اهڙو بحر عطا فيضل سندس سو پرين ،
پر فيضل سندس سو پرين سونهن سندو سلطان ،
هڪ تجھلي تنهنجي ڪيو عالم پريشان
جن ملائڪ آدمي سڀئي سرگردان -
شمس قمر حوران پريون حيرت ۾ خيران ،
ڪري ڪير بيان فيضل حسن حبيب جو .

جائتي درد آهي ته مرد آهي نه فقط گرد جي گرد آهي پڪو ٿان ؛
توڙي جو پڇي پورا تو ٿئي ته به نڪريون انهي جون قيامت تان قائم
ٿيون رهن ۽ ڪچو ٿان جڏهن پڳو ته جهت ۾ دز جي دز ٿي تو وڃي
جو پتو به ڪنهن کي معلوم نه ٿو ٿئي ته ايهو اتي هيو الاءِ نه - مطلب ته
سواءِ عشق مولِي جي ماڻهو جو وجود مٽي ڪچو آهي ٿان جو نينهن
جي نهائين ۾ پڇي پڪو نه ٿئي - تڏهن مولِي جي طالب کي برهه جي
باهه ۾ جلڻ ۽ ڪامن ٿو ڪهي پر جلڻ ايهو جوهر آهي ۽ سڙڻ ايهو سون
مگر انهي مام کي پيو پروڙي ٿو ڪونه - فقير لاءِ سبيح ۽ پلنگ طول ۽
وهاڻو سڀ پت جا پولا ۽ چهر جون چيون آهن ۽ خوراڪ خون جگر جو
- چو جو وصال جي لعل کي اصل کان نشين سورن جي پانهن ۾
سانڀيائون - پوءِ جيڪو ڏک جي ڏونگر ۾ پير ٿي نه پائيندو ته اوهو

وصال جي لعل کي ڪينءَ لهي سگهندو - تڏهن طالب لاءِ نيش نوش آهي ۽ مٺائي زهر - بک رحم آهي ۽ دوراني قهر - هڪڙي فقير جو نقل آهي ته پاڻ فرمائيندو هو اوها رات مان بکيو نه ٿيس جو هڪڙو ننڍو نور جو ظهورو مانتي جلوه گر نه ٿيو - هي هي هاءِ هاءِ - جڏهن ڪوئي عاشق مهجور معشوق جي درد ۽ فراق ۾ دانهون ۽ ڪوڪان ٿو ڪري ته اوهي انهي جون داهان ناهن بلڪه اوهو خود معشوق جو تعالٰ تعالٰ آهي يعني اڄ اڄ - جيڪڏهن معشوق پاڻ نه گهري ته عاشق جي دل ۾ ڪا ڏنهن درد ۽ فراق پيدا ٿي سگهندو - يهدالله لنوره من يشاءَ .

بيان تمثيل عشق معجزه

درد هڪڙو معجزو آهي ۽ صحت سحر - ڪل هڪڙي زل آهي ۽ گريب مهر - انهي درد کان مراد عشق الله آهي - جو جڏهن ڪنهن بندي جي دل ۾ اچي عشق جو درد ۽ فراق - سوز ۽ گداز ٿو پوي ته جهت ۾ نفس فرعون جي سحر ۽ جادو واري لشڪر کي هٿي تباهه ڪري ٿو ڇڏي - مثال ته روح هر انسان جو موسيٰ آهي ۽ ذڪر عاصو ۽ عشق معجزو ۽ نفس هر ڪنهن جو فرعون آهي ۽ انهيءَ جون اميدون ۽ مرادن - خوشيون ۽ خواهشان سڀ سحر ۽ جادو جو لشڪر پوءِ جڏهن انسان سان ذڪر جو عاصو آهي ته موسيٰ به آهي ۽ معجزو به اٿس جي خواهش واري لشڪر سان وڙهي به سگهندو ته نه - خالي موسيٰ پلا فرعون جي فوج سان ڇا وڙهي سگهندو - تڏهن طالب کي لازم آهي ته انهي اسم ذات جي عاصي کي ڪڏهن به دل جي هٿن چوڙي نه ڇڏي - ڇو ته عشق جو معجزو سارو انهي اسم ذات ۾ ڇپيل آهي - پوءِ جنهن دل ۾ ايهو اسم ذات نه هوندو ته انهي ۾ مولوي جو درد ۽ فراق - سوز ۽ گداز ڪاڏنهن پيدا ٿي سگهندو - هي هي ۽ هاءِ هاءِ - ڪل تڏهن غضب ۽ زل آهي جو جڏهن ڪوئي ماڻهو ٿو کلي ته انهي کي مولوي جو ذڪر ۽ فڪر - خوف ۽ خيال سڀ وسري ٿو وڃي ۽ انهي ۾ حاصل ۽ وصول به سواءِ ڏوهه ۽ گناهه جي پير ڪجهه به ٿي نه ٿو سگهي - پيو ته ڪلڻ

دراصل نفس جي خوشي ۽ خواهش آهي پوءِ جنهن شخص مولِيٰ کي وساري ڇڏو نفس جي عيش ۽ عشرت. خوشي ۽ خواهش ۾ پنهنجي ساري عمر برباد ۽ وانگان زبان ڪئي ته انهي تي ڪين خدائِ تعاليٰ غضبناڪ ۽ ناراض نه رهندو ۽ اهو ڪاڏنهن مولِيٰ جي فضل ۽ ڪرم وار بحر کان بهر نه وندڙي سگهندو هي هي ۽ هاڻ هاءِ.

بيان گويم وآه سود

گريو تڏهن مهر ۽ رحم آهي جو جڏهن ڪوئي بندو مولِيٰ جي درگاه ۾ شرم سار ۽ پشيمان ٿو ٿئي تڏهن ٿو روئي ۽ زاريون ٿو ڪري - پوءِ جنهن وقت جو بندو پشيمان ٿي ٿو روئي ته انهي وقت پرودگار جي رحم ۽ غفاري جو درياه جوش ۽ موج ۾ ٿو اچي ۽ انهي کي پنهنجي فضل ڪرم جي بحر کان حساب بهر مند ٿو ڪري. جيئن ٻيو ڪو به ڪري وِستغْفِرُه اَنه ڪَانَ تَوَاباً - مطلب ته جنهن شخص هن جهان ۾ پشيمان ٿي رهي ته اهو ضرور وڃي پنهنجي مطلب سان پيو. عجب گريئي جو زور جو جڏهن ڪوئي ٻار خوش ۽ چپ آهي ته سندس ماءُ کي خبر پئي ڪانهي. جڏهن اهو ٿو روئي تڏهن ٿو ڪري ته مهر مان مائس جا بيا پاڻهن کي ڪير کان پرڃي پيا ٿمن ۽ هارجن ٿا. جيئن مثنوي مولِيٰ رومي عليه رحمت تانگريدا ٻار کي خند ڇڏي. تانگريدا ٻار کي جوڙيلن. طفل يڪ روزه هميداند طريق. ڪم بگريدا تارسددايه شفيق توغيداني ڪم دايد دانگان. ڪم دهد جز گريدا شيرت دانگان. مطلب ته سوا سڪ ۽ روئڻ آه ۽ دانهن جي پرودگار جي مهر ۽ ڪرم جي درياه جو موج ۾ اچڻ محال آهي. واڌا گريئي جو زور ۽ عجب سرد آه جي تبزي. جو جڏهن ڪنهن درد مند جي دل مان هڪڙي سرد آه اچي ٿي ٻاهر نه ٿي نڪري ته اڳي وڃي عرشِ عظيم ۾ لڪا ٿي ڪري. تڏهن ڄاڻجي ٿو ته روئڻ جهڙو زور ۽ سرد آه جهڙي تبزي ساري جهان ۾ ٻي ڪنهن شئي کي ڪانهي. پوءِ اهڙي قوي همراھ ۽ سپر سنگت کي سڪ جي سفر ۾ ڇڏڻ ڪم ڪمڦڦل ۽ نادانن جو آهي.

عشق جهڙو اوڀر ڪونهي دل جهڙو درياھ
 دمن جهڙو موتي ڪونهي تڪي مثل آھ
 محبت جهڙي مٺي ڪانهي سھڻو پاڻ اللھ
 پسج منجھ پساھ فيضل انھي فھم سان.

جيڪڏھن ڪوئي درويش دلربش منجھه حالت لامبيدي ۽
 لاچارگي جي آسري اڌ رات کي هڪڙي سرد آھ پنهنجي دل ۾ درد کان
 مٽي آئي ته نزديڪ حق تعاليٰ جي اوها هڪ سرد آھ زياده زور آھي
 ڏانھ ڏھن ڏهاڪن ۽ چاليھن چلن جي جيئن بيت:
 پڪ آھ به آڙ چل چل وڌه دھي،
 ڪه ازلا علا جي بر آيد گھي.

موليٰ جي طالب لاءِ جهڙو ڪم جو بي اميدي ۽ بي چارگي -
 سڪ ۽ سرد آھ ٿي ڪري ته نه بڪ ٿي ڪري نه فاقيو - نه چلو ٿو ڪري
 نه ڏهاڪو - نه ورد ٿو ڪري نه وظيفو - نه ڏڪر ٿو ڪري نه فڪر ڪو -
 ڏڪر گھڻو ته ملاڪ ڪروبي ۽ سبحي به ڪن ٿا جو اوهي هميشان
 ڏڪر ۾ آھن ته انھن کي ايهو درجو حاصل ٿي نه ٿو سگھي جيڪو
 عاشقن کي حاصل ٿو ٿئي نقل آھي ته جڏھن با بيزيد بوستامي عليه
 رحمت الله ي باريگاه ۾ وارو لڏو ته پاڻ پرودگار فرمايس جو اي بابيزيد
 رح جڏھن مان وٽ اچين ته اوها شئي پاڻ سان آڻ جيڪا منهنجي
 خدائي خزاني ۾ نه هجي - تڏھن ٿي عرض ڪيا جو اي خدائ تعاليٰ اوها
 ڪهڙي شئي آھي جو تنهنجي خزاني ۾ نه هوندي - مالڪ فرمايو ته اوها
 آھي عجز ۽ نياز - بي چارگي ۽ خست دلي جو ايهي ڇيڙ منهنجي خزاني
 ۾ ناھي - تڏھن ايهي شئي مان وٽ سڀ کان پسند آھي مطلب ته موليٰ
 وٽ سواءِ سوز ۽ گداز - عجز ۽ نياز - نيستي ۽ ناچارگي جي ٻي ڪا
 شئي ڪارگرتي نٿي سگھي - تڏھن فقير کي لازم آھي ته ايهو تحفو
 ڪڏھن به پنهنجي هڙ کان چوڙي نه ڇڏي - جي اڳي ٿورو اٿيس ته اڃا به

وڌيڪ ميڙي پنهنجي هڙ ۾ هڻي - عاشق کي لازم آهي جو جيڪا چيز
معشوق کي وڻي ته پاڻ سان شئي به اوهان کڻي - بيت:

چو در چشمر شاهد نيا يذرت،

زرو خاڪ يڪسان غايد برت.

بيان فضيلت فاقئي ۽ شب خيوني

انسان کي عشق جي ميدان کان پري ٿو سڏي خواب ۽ گهڻو کانئ
- تان جو ڪوئي انهن کي نه گهڻائيندو ته محبوب سان ملي ڪن
سگهندو - جيئن بيت:

خواب و خورت زمير تبش عشق دور ڪرد،

انگه رسيه بيار ڪه بي خواب و خورشوي.

پاڻ پروردگار زبور ۾ فرمايو آهي: مَنْ نَامَ عَنِّي نَامَ عَنْهُ وَصَالِي
- بڪه ۽ بيدرد ۾ هڪڙو الهي فضل ۽ ڪرم جو بهرو آهي - پوءِ جنهن
کي پاڻ پروردگار ٿو گهري ته انهي تي ايهو تحفو امداد ٿو ڪري - مطلب
ته رباني راهه ۾ طالب لاءِ بڪه ۽ بيداري جهڙو يار ۽ مددگار ٻيو ڪوئي
ڪونهي - ڇو جو بڪه سان نفس مغلوب ۽ مطيع ٿو ٿئي ۽ بيداري سان
دل روشن ۽ اچي - انهي بڪه ۽ بيداري جي اهڙي ته خاصيت آهي جو
جڏهن ڪتورات کي پڪيو ۽ بيدار ٿو ٿئي ته انهي جي دل به روشن ٿي
ٿئي جو جيڪي بلاتون ۽ آفتون آسماني رات کي نازل ٿيون ٿين ته انهن
کي ڏسي ٿو تڏهن ايهي ڏانهن ۽ ڪوڪان ٿو ڪري - وهه واپڪه جي
خاصيت ۽ عجب اوجاڳي جو اثر - جڏهن ڪتي جي دل بڪه ۽ بيداري
سان روشن ٿي ٿئي پوءِ جيڪڏهن ڪوئي انسان رات کي پڪيو ۽ بيدار
ٿيندو ته انهي جي دل ڪيئن روشن ۽ اچي نه ٿيندي ۽ اوهو ڪيئن الهي
اسرار ۽ راز ڏسي نه سگهندو هي ۽ هاڻ هاءِ - رات هڪڙو الهي
اسرار ۽ رحمت جو دريا آهي ۽ اسر هڪڙو سخا ۽ ڪرم جو چشم -
تنهن ۾ بيداري هڪڙو فيض ۽ فضل جو بهرو - پوءِ جيڪو اسر جي
وقت سمهين نٿان ڪندو ته اوهو انهي فيض ۽ فضل جي بهري کان
ڪڍڻ بهر وند ٿي سگهندو - جيئن ابيات:

هر که وقت صبح دم درياد حق بيدار نيست
 او محبت راجه اند لائق دسيدار نيست
 خفته بشدهجو حيوان عمر خود ضايع کند
 رخت او دزدی برو چون پاسبان هوشيار نيست.

عاشق جي ننڊ ته انهي پهر ڦٽل آهي مگر طالب کي اڌ رات کان
 پوءِ ننڊ ناروا آهي بلڪ حرام - جيئن حديث: **النوم على المحب حرام** -
 ننڊ هڪڙي غفلت ۽ وسارو آهي پوءِ غفلت ۽ وسارو ڪيئن دوستن تي
 روا ۽ حلال هوندو - مطلب ته جنهن بندي رات جي بيداري ۽ صبح جو
 سڌارو ڇڏيو ته انهي محبت جي ميدان مان ڪجهه به نه وٺيو - جو اڌ
 رات کان بعد صبح تاءِ الله رحمت جا دروازا ٽٽا کليل ۽ واردات نوراني
 نازل ٿا ٿين ۽ صبح کي رحم ۽ غفاري جو دريا موج ۾ ٿو اچي - سخا ۽
 ڪرم جون ننڍيون جاري ۽ روان ٿيون ٿين - جيئن جو پاڻ پروردگار انهي
 وقت سڀ کي سڏ ٿو ڪري ته ڪاٿي آهي اوهو گنهگار معذور جو
 معافي گهري ته ڏوھ گناه سڀ بخشي ڇڏيانس ۽ ڪاٿي آهي اوهو
 بيمار رنجور جو شفاعت گهري ته صيحت ۽ تندرستي ڏيانس ۽ ڪاٿي
 آهي اوهو قيدي مجبور جو خلاصي گهري ته چوڪارو ۽ رهائي ڏيانس
 ۽ ڪاٿي آهي اوهو عاشق مهجور جو وصال گهري ته پنهنجو قرب ۽
 ديدار حاصل ڪيانس - عجب مالڪ جي مهرباني ۽ غفاري جو هر رات
 اسر ۽ صبح کي پاڻ پنهنجي فضل ۽ ڪرم سان هر بندي کي سڏ ڪري
 ٿو ٻڌائي پوءِ حيف ۽ هزار حيف آهي اسان کي جي انهي وقت سمجهين
 ننڊان ڪيون.

غزل:

گر شوي محرم از مقام صبح - نڪني خواب مستدام صبح
 تاسحر گاه از شباب شب - خيز تا ميرسي بکام صبح
 جز غم و رنج شب کي گردي - باگل خویش هم کلام صبح
 بلبلان در بهار مینا لند - بسر سیر سهر انتظام صبح
 تیر آهي که میرسد بحدف - آن یقین دان ز قوس قیام صبح

گر بخواهي که ميرسم به حبيب - بگذراز خویش جام صبح
فیصل این و هب راز رحمانی - عین دیدم ز فیض عام صبح
رات هکڑو النهی راز آهي ۽ تنهن بر بيداري عاشق لاه ني کار ساز -
جيئن بيت:

شب آمد راز داري عشق بازان - شب آمد سازکاري عشق بازان
جيڪو حيوانن وانگي ساري رات ستو ته انهي هن جهان جي ٻني کان
ڪجهه به نه وٺيو تنهنجو سارو انبار دم جي برباد ۽ رانگان زبان تي
وڃي هي ۽ هاءِ هاءِ - انسان جي عمر عزيز آهي چاليهن ورهن تاه
انهي کان پوءِ برهم جي بازار ۾ پڳوڙي ٿانوَ وانگي ڪمقدر ۽ ڪم
قيمت ٿي ٿو پوي - جيئن بيت:

در مطبح رندان جو نڪو را نڪشند - لاغر و ضيف وراثت خورا نڪشند
مگر جائي به جوئي هجي ته انهي پنڌ کان پير ٻاهر نه ڪڍي -
جوان هجي توڙي بدو سست هجي توڙي سهر - مطلب ته انسان جنهن
حال ۾ هجي ته هميشه انهي رباني راه ۾ پيو رهي جو هي جهان جاء
ويهن جي ناهي جنهن هتي حق تعاليٰ کي نه لڌو ته اتي به لهي ڪين
سگهندس - جيئن قوله تعاليٰ مَن هَـذِهِ الاعمى فهُوَ لِاٰخِرَتٍ خَيْرٌ اَعْمٰى
- جيڪڏهن ڪوئي شخص پنهنجي عمر ساري رباني راه ۾ خرچ ڪري
پر تقديرًا مولِي سان ملي نه سگهي تڏهن به ڪوئي فڪر ڪونهي - ڇو
جو اهڙي معشوق کي پنهنجي ايڏي حسن تي ناز ۽ وڌائي لازم ۽ لائق
آهي - پيو ته آخرت ۾ اوهو عاشقن جي ٽولي سان سڏبو - پر افسوس
آهي جو مولِي کي ڏسي ڪو نه ٿو سگهي - جيڪڏهن ڪوئي انهي جي
حسن جو هڪڙو تجلو ڏسي ته پانهين پرواني وانگي جهٽ ۾ پرواز ڪري
وڃي انهي شمع ۾ پڇي پوي انهي ڪري وڃي شمع ۾ پڇي پوي جيئن
مثنوي مولِي نارومي رحمت الله عليه: گر به بيني يڪ زمان حسن ودود -
اندرا آتش افگنه جان وجود

اصل سديو سف جمال آن ذوالجلال - اي ڪم اڙن شو فداي آن جمال
گر ترا از عشق اوبا شد خبر - از تو مشتاق است او مشتاق تر

عجب ته انهي ڳالهه جو آهي جو جيڪڏهن هن جهان ۾ ڪوئي ماڻهو حسين ۽ خوب صورت ٿو ٻجهي ته هر ڪنهن جي دل ۾ خيال ٿو ٿئي ته جيڪر انهي کي وڃي ڏسو بلڪ ويجهي وارا ته ضرور وڃي ڏسندس پر پري وارن کي به ڏسڻ جو خيال باقي هوندو. پوءِ مولِي محبوب حقيقي جو سڀن سهڻن جو سلطان ۽ هم حسيٽن جو اصول آهي. هر ڪنهن کي ويجهو بلڪ ويجهي چوڻ کان به ويجهڙو آهي ته ڪنهن کي ايترو خيال به نٿو ٿئي جو چڙو پنهنجي دل جي آئيني ۾ جهاتي پائي انهي کي ڏسون. ٻيو ته جيڪڏهن ڪنهن حسين ماڻهو جي ڏسڻ لاءِ ڪو مشتاق ٿو وڃي ته اهو پنهنجي حسن جي تاز ۽ وڏائي کان ڪنهن مسڪين ۽ مفلس ماڻهون کي ته پنهنجي منهن پوڻ به نه ٿو ڇڏي ۽ حق تعاليٰ جو احسن الحسين ۽ احڪم الحاكمين آهي ته انهي جي ڏسڻ لاءِ توڙي ڪوئي غريب ۽ يتيم. ضعيف ۽ نهيف. مفلس ۽ مسڪين مطلب ته ڇا اعليٰ ڇا ادنيٰ جيڪو به انهي ڏانهن ٿو وڃي ته اهو پنهنجي ديدار ۽ درگاهه کان ڪنهن کي به محروم ۽ مايوس نه ٿو موٽائي. هي هي ۽ هاءِ هاءِ. جيڪو بندو دنيا جي دوستي ڇڏي ۽ پنهنجي وجود کي وساري مولِي کي ياد ٿو ڪري ۽ دوست ٿو رکي ته پاڻ پروردگار به انهي کي ياد ٿو ڪري ۽ دوست ٿو رکي بلڪ غير ۽ ڪثرت جي ظلمات کان ڪڍي انهي کي پنهنجي يگانگي ۽ وحدت جي نور ۾ داخل ٿو ڪري ۽ جيڪڏهن ڪوئي پاڻ متڪر ٿي مولِي کي ٿو وساري. دنيا ۽ پنهنجي نفسي خواهشن کي دوست ٿو رکي تڏهن پاڻ خدا تعاليٰ انهي کي اسلام ۽ وحدت جي نور کان ڪڍي. ڪفر ۽ ڪثرت جي ظلمات ۾ داخل ٿو ڪري جيئن قوله تعاليٰ اَللّٰهُ وَكِيُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوا يَخْذُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ. وَالَّذِيْنَ كَفَرُوْا اُولِيَاءُ هُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُوْنَ هُمْ مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمَاتِ. مطلب ته وسارو ۽ بي وفائي ساري بندي جي طرفون آهي نه مولِي جي طرفون محض مهر ۽ وفا آهي جيئن ڪلام قدسے غوث اعظم رحمت الله عليه. بي وفائي هم جانب تست اي محي ورنه از ماڪر خدايمر هم مهر و وفاست.

بيان ندامت و توبه

جيڪڏهن ڪوئي بندو مولائي ڏانهه هڪ قدم لڳائي ته پاڻ مالڪ پنهنجي فضل ۽ ڪرم سان انهي ڏانهه ڏهه قدم لڳائي ۽ جيڪڏهن ڪوئي بندو رات ۾ نند کان پاسو چوري يا الله ٿو چوي ته پاڻ پروڊگار ٿو فرمائي جي اي بنڊا منهنجا مان حاضر ناظر آهيان. جيڪڏهن ڪوئي بندو گنهگار پنهنجي بدن کان پشيمان ٿي مولائي جي درگاه ۾ توبه لڳائي ته پاڻ حق تعاليٰ پنهنجي فضل ۽ ڪرم سان انهي جون بنديون ته سڀ بخشي ٿو ڏئي بلڪ بجاءِ گناهه جي اڃا انهي جي عمل نامي ۾ اوترو ثواب لکائي ٿو ڇڏي. جيئن مشوري:

ستيات رامبدل کرده حق - تاهم طاعت شوند آن ما سبق

جيڪڏهن انسان ڏوهه ۽ گناهه اصل نه ڪريها ته پاڻ خدا تعاليٰ انهي قوم کي گم ڪري ٻي هڪڙي قوم پيدا ڪري ها جو اوهي ڏوهه ۽ گناهه ڪري معافي گهرن ها ته مولائي انهن کي بخشه ڇڏي ها. تان جو حق تعاليٰ جي غفاري جو دريا برباد ۽ رانگان نه وڃي ها. آدم زادي کي ڏوهه ۽ توبه ۾ عجب ڪونهي چو جو ايهو ڏاڏو ئي پيشو آهي مگر عجب اونهي ۾ آهي جو ڏوهه ڪري ۽ توبه نه جو ايهو شيطاني پيشو آهي. بندو اوهو چڱو جو خدا تعاليٰ جي درگاه ۾ هميشه عذر تقصير جو گهر ڏڻ هجي. جيئن بيت:

بنده همان به که زتقصير خوش - عذر بدرگاه خدا آورد

مطلب ته مولائي جي درگاه ۾ جيڪو به پشيمان ۽ هيشو ٿو ٿئي ته اوهو عزت ۽ هنر ٿو لهي ۽ جيڪو سرکش ۽ خود پسند ٿو ٿئي ته اوهو محروم ۽ تزلزل ٿي ٿو وڃي. هي هي ۽ ها ها. هڪڙي ڏينهن شيخ شبلي عليه رحمت کان پڇيائون جو ساري ڪلام الله مجيد مان ڪهڙي آيت زياده زور اميد ڏيکاريندڙ آهي. پاڻ فرمايائون ته قُلْ كُلُّ يَعْمَلْ عَمَلًا شَاكِلًا پوءِ عرض ڪيائون ته انهي آيت ۾ اميد جو ڪهڙو نتيجو آهي پاڻ فرمايائون جو مولائي ٿو فرمائي ته هر ڪوئي پنهنجي قدر آهر عمل ڪندو. پوءِ مولائي سڀ کان سهڻو ۽ غفور الرحيم آهي اوهو

پنهنجي قدر آهر ڪم ڪندو ته هر ڪوئي اتي بخشجي ويندو. وه وا
 پروردگار جي ستاري ۽ غفاري ۽ عجب انهي جي نام جي وڏائي ۽
 ڳورائي پر هتي انهي جي نانءَ جي خبر ڪنهن کي ڪانهي مگر قيامت
 جي ڏينهن هر ڪنهن کي انهي اسم جي پاڻهين خبر پوندي جيئن روايت
 آهي ته هڪڙي شخص کي حشر گاهه ۾ آڻيندا جو انهي جي ساري
 عملنامي ۾ چڙاڏوه ۽ گناه لکيل هوندا. ثواب ۽ نيڪي انهي ۾ سواءِ
 سبحان الله والحمد لله والاله الا الله والله اڪبر جي ٻي ڪا شئي نه
 هوندي. آخر پاڻ پروردگار ملاڪن کي امر ڪندو ته انهي جا عمل توريو.
 پوءِ ملاڪ اچي تورن لاءِ بيهندا ته اوهو ويچارو منهن زرد ۽ دل پر درد
 ٿي ملاڪن کي چوندا ته منهنجي نيڪي جو هڪ پرزو آهي ۽ بديشن
 جا آسمانن جيڏا انبار. مان ائين گرفتار آهيان اوهان کي جاڏي به نيشو
 آهي ته مان کي اوڏهين نيو. تڏهن ملاڪ انهي جو ايهو حال ڏسي تورن
 کان بس ڪري بيهندا. موٽي مولا ملاڪن کي فرمائيندو ته ڇو بس
 ڪيو انهي جا عمل توريو. پوءِ ملاڪ ترازو جي هڪ پاسي تي اوهو
 هڪ پرزو نيڪي وارو رکندا ۽ ٻي پاسي تي ساري عمر جي بديشن جا
 انبار. جڏهن ملاڪ ترازو کي وٺي مٿي ڪندا ته اوهو بديشن وارو پاسو
 پر هن کان به مٿي چڙهي ويندو ته نيڪن وارو پاسو اڃا زمين کان به
 مٿي نه اٿندو. تڏهن ملاڪ سڀ حيران ٿي ويندا پوءِ پاڻ پروردگار
 فرمائيندو ته اي ملاڪو اوهان ان ڳالهه ۾ حيران نه ٿيو جو انهي پاسي
 تي جو منهنجو نانءُ آهي ۽ هن پاسي تي چڙيون بديون. پوءِ بديون
 منهنجي نام سان ڇا برابري ڪري سگهنديون مطلب ته پاڻ پروردگار
 اهڙو غفور ۽ رحيم آهي ۽ نانءُ انهي جو اهڙو مڪرم ۽ معظم. پوءِ
 سياڻو ۽ سپاڳو ماڻهو اوهو آهي جو دنياڻي ڏندا سڀ ڇڏي ڪنهن
 ڪنم ۾ ويهي رات ڏينهن مولئي جي محبت ۽ ذڪر فڪر ۾ محو ۽
 مشغول رهي. يهدالله النوره من يشاء. الله بس باقي هوس جاڻي ڪوئي
 ڪس آهي ته هڪ حرفتي بس آهي.

باب ٽيون
فصل چوٿون
دريان ترتيب ذڪر فڪر
بيان فضيلت تلقين پير

مثنوي:

علم باطن بهچو مسڪ علم ظاهر بهچو شير
ڪي شودبي شير مسڪ ڪي شودبي پير پير .

وطن جي حب کان وصل جي بونءَ ٿي اچي ۽ وساري کان فصل جي بانس . جيئن حديث حُبِّ الْوَطَنِ مِنَ الْإِيمَانِ . انسان هڪڙو مرغ لامڪاني ۽ پڪي پرديسي آهي مگر هن ديس ۾ هڪڙي راز ۽ قسمت دان پائي جي آندس پر ايها خبر ئي ڪنهن کي ناهي جو مان ڪير آهيان ۽ ڪاٿئون آيس ۽ هتي ڪهڙي ڪم آيو آهيان ۽ موٽي ڪاٿي ويندس . جنهن کي ايتري خبر به ناهي ته پوءِ اوهو ڪهڙو وڃي اصلي وطن تاءِ پهچي سگهندو . وري به انهي کي ڪوئي مرغ لامڪاني نٿين اوهو ڏيهه ڏيکاري ڇو جو بي جنس، بي جنس جي ٻولي سمجهي نه ٿو سگهي مگر هر جنس، هر جنس جي ٻولي ٿو سمجهي . جيئن طوطي کي اول آئيني ۾ ماڻهو جي ٻولي ٿا سڃاڻن پر طوطي کي ايها خبر ناهي ته آئيني جي پوئتون ڪوئي ماڻهو ٿو ڳالهائي اوهو فقط پنهنجي شڪل کي آئيني ۾ ڏسي ائين ٿو ڄاڻي ته ايهو آواز انهي بي طوطي جو آهي . تڏهن طوطو آدمي جي ٻولي ٿو سکي . پاڻ پروردگار به ائين جڏهن ڪنهن بندي کي پنهنجي دوستي لاءِ ٿو گهري ته انساني لباس ۾ اولي ٿي اچي انهي کي پنهنجو رستو ٿو لائي ۽ پيٽ ٿو بڻائي . جيڪڏهن پاڻ انبيائي ۽ اوليائي لباس ۾ جلوه گر ٿي نه اچي ها ته خلق کي ڪير هدايت ڪرڻا ۽ ڪيئن ڪوئي رباني رستو لهي ها . جيئن

مثنوي:

رومي عليه رحمت - گرنبودي در لباس انبيا - کي خودي خلق را راهِ هدا
ور نمودي در لباس اوليا کي خودي رهنمائي خلق را -
آفتاب آمد دليل آفتاب - گرد ليلت بايد ازوي رخ مهتاب -
بيت اردو:

مرشد ميرا شاه رکيل هے - جس کا جگ سلامي،
جن ملاتک حوران پريان هردو جهان غلامي،
میں مرشد کون سمجھ سجانا کيا جائي خلقت آمي،
صورت صاف صنم ديکھا تھا نام جس کا نامي،
ويک حسن محبوب فيصل هوگيا مست صدامي،

جنهن کي پاڻ پروردگار گمراه ٿو ڪري ته پوءِ انهي کي ولي الله
۽ مرشد ڪامل نه ٿو ملائي جيئن ڪوله تعاليٰ ومن يضلّل فلن تجدّه
ولي مُرشداً - انسان هڪڙو شهزادو بلڪ خود شاه آهي پر انهي سحريل
زال دنيا پنهنجي سحر ۽ جادون سان اڪيون ٻنڌي ۽ شهاني تخت کان
لاهي انهي کي پنهنجي ويران خاني ۾ قيد ڪري جهليو آهي - تڏهن خدا
تعاليٰ دنيا جي انهي شر کان امان گهرڻ جو امر ٿو فرمائي - وَمَنْ شَرَّ
نَفْسٍ فِي الْعَدُوِّ انهي نفست کان نزديڪ محققن جي مراد خاص
زال دنيا جي سحر ۽ جادون جو دم آهي جو پنهنجي سحر ۽ جادون جي
ڳنڍن تي دم ڪري بندي جي دل پاڻ تي پريشان ڪري ڇڏيا - جيئن
ابيات : ازشرافسون و سحرش درقرآن - آمده شر نفست اي جوان -
اين نزول از شان دنيا صادرت - ديده باريڪ زينجا در خورست - مگر
سواء وسيلي ڪنهن فقير جي انهي دنيا جي بند کان خلاصي مشڪل
آهي - جيئن نقل آهي ته ڪنهن بادشاه کي هڪڙو پٽ هيو - جڏهن اوهو
وڏو ٿيس ته هڪڙي امير زادي خوب صورت ۽ خوب خلعت انهي کي
پرتايا - تقديراً نڪاح جي رات ٻي هڪڙي ڪراڙي ۽ ڪوجهي رن زال

سحر ۽ جادو هئي انهي بادشاه زادي جون اکيون ٻڌي پاڻ تي حيران ۽ پريشان ڪري ڇڏيا. آخر اوهو بادشاه زادو انهي تي ايئن حيران ۽ پريشان ٿي ويو جو پنهنجو اوهو شان شهبانو ۽ اوها زال امير زادي ڇڏي وڃي انهي ڪراڙي ۽ ڪوچهي رن جي گهر ۾ ٽڪاڻو ڪيا. پوءِ انهي بادشاه هر چند علاج ۽ حيل + ملا ۽ مورانا ڪيا پر حاصل ڪجهه به نه ٿيس. آخر انهي پريشاني ۽ شرم ساري کان لاچار ۽ دل افگار ٿي هڪڙي ڏينهن ٻاهر نڪري وڃي هڪڙي وڻ جي ڇانوَ ۾ سمهي پيو. اڃا دل مس ننڊ ۾ ويس ته هڪڙو فقير منهنجي شڪل سان اچي چيو جو اي بادشاه مونجهو نه ٿي جو هڪڙو فقير منهنجي شڪل سان اچي تنهنجو ڪم پورو ڪندو. تڏهن بادشاه چرڪ ڏيئي خواب کان اٿيو ڏسي ته برابر هڪڙو فقير اونهي شڪل سان ٿو اچي. آخر اچي چيائينس ته اي شخص جو ايئن مونجهو ويٺو آهين. بادشاه چيو ته بس فقير اونين. انهي چيو جو پنهنجو حال ته ڏس. بادشاه چيو ته ڪيئي فقير تو وانگي پڇي ويا پر منهنجو ڪم ته ڪنهن به نه ڪيو آهي تون به هليو وڃ. فقير چيو جو مان اصل تنهنجي ڪم ڪرڻ لاءِ آيو آهيان. پنهنجو حال مون کي ڏي تڏهن بادشاه پنهنجو احوال سارو بيان ڪري ٻڌايس. پوءِ فقير چيو جو فلان قبرستان جي فلاني پاسي تي هڪڙي قبر آهي انهي جي اندر هڪڙي مائي سحر ۽ جادو جي گنڊن سان ڀريل پوري پئي اٿي انهي کي ڪڍائي اوهي گنڊيون کولائيندي ته تنهنجو پٽ پاڻهي خلاص ٿيندو. بادشاه ته انهي ڪم لاءِ حيران ۽ پريشان هيو. جڏهن اها خبر ٻڌا ته جهٽ ۾ وڃي ماڻهون وٺي نئين اوها قبر کوٽائي ڏنا ته برابر هڪڙي مائي پوري پئي آهي. پوءِ اوها مائي ڪڍائي ڀڳائين ۽ اوهي سحر ۽ جادو جون گنڊيون کولائي موٽي جاءِ تي آيو اڃا ڪچهري ڪري مس وينو ڏسي ته برابر بادشاه زادو اچي ٿو پر ڪجهه اڳيرو آيو ته مدهوش ٿي ڪري پيو جڏهن ماڻهن وڃي ڪجهه مشڪ ۽ عطر مهڻيس تڏهن وري هوش ۾ آيو. آخر اچي ڪچهري ۾ ڪنڌ هيٺ ڪري ويٺو پوءِ بادشاه پڇيس جو اي پٽ خبر ڏي جو ڪيئن انهي رن زال وٽ وٺين ۽

ڪيئن انهنون نڪتين ۽ چو وات تي ڪري پئڻ ۽ چو هاڻي ڪنڌ هيٺ ڪري ويٺو آهيون. چيائو ته اي بادشاهه انهي ڳالهه جي پڇاڻي نه ڪر. جو مان اڳي پئي ڄاتو ته اهڙي حسين زال ساري جهان ۾ ٻي ڪائي ڪانهي اڄ اوچتي اچي دل ۾ خيال پيم ته مان بادشاهه زادن پنهنجو شان شاهانو ڇڏي جو هن ڪراڙي ۽ ڪوچهي رن جي ويرن خاني ۾ ويٺو آهيان ۽ مغلزقات مانڪي ڇا چوندي ۽ بادشاهه جي منهن ڪيئن پونديس تڏهن انهنون اتي روانو ٿيس جڏهن اچي بارگاهه تي نظر پيم ته دل ۾ خيال پيو جو بادشاهه کي ڇا چونديس ۽ ڪچهري ۾ ڪيئن ويهندس انهي فڪر ۽ شرم ساري کان ٻي هوش تي ڪري پيس هاڻي انهي شرم حيا کان مٿو مٿي ڪشي نٿو سگهان. تڏهن بادشاهه چيس ته اي پٽ انهي ڪميني رن سحر ۽ جادو سان تنهنجي دل ۽ اکيون بند ڪيون هيون پوءِ منهنجو ڪو به حيلو هلي نه سگهيو آخر هڪڙي فقير جي وسيلي سان انهي بند کان تنهنجي جند آزاد ٿي آهي هاڻي ڪجهه فڪر نه ڪر. پوءِ بادشاهه پنهنجي ملڪ جا سڀ ماڻهو سڏائي خوشيون ۽ خيرات شڪر ۽ شادمانان ڪيا. انهي بادشاهه کان مراد بادشاهه حقيقي يعني حق تعاليٰ آهي ۽ پٽ کان مراد اولاد آدم عليه السلام جي جو هر انسان پيغمبر زاده ۽ سر الله آهي جيئن حديث قدسي: الانسان سري وانا سره. ۽ انهي ڪراڙي زال کان مراد زال دنيا آهي جو پنهنجي سحر ۽ جادو سان انسان جون اکيون حق بين ٻڌي پاڻ تي حيران ۽ پريشان ڪري ڇڏيا ۽ انهي فقير کان مراد مرشد ڪامل آهي جو انهي جي وسيلي سان انهي زال دنيا جي سحر ۽ جادو جون ڳنڍيون ٽيون ڪلن ۽ بند کان خلاصي ٿي ٿئي جيئن ابيات. کائين زن ساحري دوومڪر. خاطرت بغيرفت همچون آن پسر زين فسون وجادوش بهر رها. آنڪ بادستي ضرورت شدت را. آنچنان کان شاه چون لاچارشد عاقبت دستي فقيرش يا رشد. دست آن دست است ڪر اعجازان. گشت فرعوني بطلمس هازيان تاتواني روبگيرآن دست را. تاکه بردست نهدهد دست خدا. هست آن دنش زدستے ذوالجلال فوق ايدبهر نگر زين حسب حال. جڏهن طالب مولوي جو مرشد جي

مهرباني سان انهي دنيا جي دام کان آزاد ٿو ٿئي تڏهن ٿو چاڻي ته هي دنيا ڪاٿي ۽ هن جر ايهو سفلي ويران خانو ڪاٿي. مان ڪاٿي ۽ منهنجو اوهو علوي شان شهانو ڪاٿي. جو پاڻ پروردگار ٿو فرمائي. وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ. ۽ وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ۽ وَنَفَعْتُمْ فِيهِ مِنَ الرُّجِيِّ ۽ حَدِيثُ قَدْسَةٍ أَنَّ خَلْقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ ۽ خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَى صُورَةِ الرَّحْمَنِ. جڏهن فقير کي ايهو حال حاصل ٿو ٿئي ته پوءِ دنيا ڏانهن چڙو نهادرڻ ۾ به شرم ٿو اچيس. جيئن انهي بادشاهه زادي کي ڪن ڏيهن کان بعد بادشاهه چيو جو پٽ اچ وڃي پنهنجي انهي آشنا کي ته ڏسي اچ. پٽ چيو ته اي بادشاهه ايئن نه چئو جو مان کي هاڻي چڙو انهي ڏانهن خيال ڪرڻ ۾ به شرم ٿو اچي الغرض سواءِ وسيلي مرشد ڪامل جي انهي زال دنيا جي سحر ۽ جادو وار بند کان بندي جي خلاصي محال آهي. تڏهن پاڻ پروردگار پنهنجي فضل ۽ ڪرم سان انهي وسيلي وٺڻ جو سڏ ڪري مومن کي امر ٿو فرمائي. قَوْلُهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَقَوُّا اللَّهَ وَبَسُّوْا إِلَيْهِ الْوَسْلَةَ. انهي وسيلي کان مراد خاص مرشد آهي جو سواءِ وسيلي مرشد جي انهي هستي ۽ دنيا جي دام کان ڪو به خلاص ٿي نٿو سگهي يَهْدِ اللَّهُ لِنُورِهِ مَن يَشَاءُ. جيئن رستي کان سواءِ شهر لهڻو ناهي تيئن سونهن کان سواءِ رستو. پوءِ جنهن سونهن کي نه لڌو ته اوهو وات ۽ شهر کي ڪين لهي سگهندو تڏهن پنڌ جو اول شرط سونهن کان رستو پڇڻ آهي جيئن حديثِ اَوَّلُ تَرْفِيقٍ لَمْ يَطْرُقْ. ۽ بيت.

يا بنه بر خود که مطلب کم کنی - یا منہ یا اندرین ره بی دلیل.

مرشد کان سواءِ طریقت جي پنڌ ۾ پوڻ ايئن آهي جيئن پيڙي کان سواءِ بحر ۾ پوڻ بلڪ محض گمراهي ۽ شيطان جي پيروي ڪرڻ جيئن حديث: مَن يَتَشَيْعَ فِي الطَّرِيقِ بَلَاشَيْخٍ كَمَنْ يَمْشِي فِي الْبَحْرِ بِلَاسَفَتٍ ۽ مَن لَّاشَيْخَ لَهُ فَهَيْخَةُ الشَّيْطَانِ. تڏهن مولیٰ جي طالب کي مرشد جي ڳولها ضروري آهي. پر سواءِ مرشد ڪامل جي هر ڪنهن جو هٿ وٺڻ به جهالت آهي مرشد ڪامل اوهو آهي جو وحدت جي بحر ۾

داخل هجي. جيڪو وحدت جي بحر ۾ داخل ناهي ته انهي کي سواءِ امر مرشد جي طالب رکڻ روا به ناهي. پيو ته مولِي جي طالب کي اول چار پردا ظاهري جا وڏڻ ضروري آهن. جيئن مال ۽ جاهه - تقليد ۽ گناهه - مال انهي واسطي پردو آهي جو دل انهي جي خدمت ۽ خيال سان مشغول رهندي ۽ جاهه انهي واسطي پردو آهي جو دل عزت ۽ آبرو جي خيال سان گرفتار رهندي ۽ تقليد انهي واسطي پردو آهي جو دل ٻين مذهبن جي قصن ۽ پيرون واري خيال سان مشڪوڪ ۽ مشغول رهندي پوءِ اسم ذات انهي دل ۾ ڪيئن هنڌ ڪندو - جنهن دل ۾ اسم ذات هنڌ نه ڪيو ته انهي ۾ مولِي جي محبت ۽ وصال ڪاڏنهن حاصل ۽ وصول ٿيندو ۽ گناهه انهي واسطي پردو آهي جو مولِي جي نافرمانِي آهي پوءِ جيڪو نافرمانِي ڪندو ته انهي کان ڪيئن مولِي خوش ۽ راضي ٿيندو - جنهن کان مولِي خوش ۽ راضي نه ٿيو ته انهي کي ڪاڏنهن قرب ۽ وصال خدا تعاليٰ جو پيدا ٿي سگهندو - تڏهن طالب کي ايهي چار ئي پردا وڏڻ ضروري آهن. جڏهن ايهي پردا وڏي مرشد ڪامل کان تلقين ٿيو ته پوءِ پنهنجي اختيار جي واڳ ساري انهي جي هٿ ۾ ڏيئي ڇڏي جيئن جو پنهنجي سڀن ڪمن ۾ مرشد کي ڪلي مختيار ڄاڻي. پيو ته انهي جي حق ۾ ٻئي ڪنهن به وسواس ۽ خطري کي پنهنجي دل ۾ وات نه ڏيئي. جيئن مثنوي:

رومي عليه رحمت - پير را که پيوانو رهبر است،

گر مريدي امتحان کرد او خراست.

جيڪڏهن مريد کي ڪو رايو مرشد جو پنهنجي فهم ۽ فڪر کان برخلاف نظر اچي ته انهي ۾ محض پنهنجي فهم ۽ ڄاڻ جي ڪوتاهي سمجهي ۽ قصو حضرت موسيٰ ع ۽ خواجه خضر ع جو ياد ڪري جيڪو سورت ڪهف ۾ ثابت آهي. پيو ته جيئن نقل آهي جو جالينوس جي وقت ۾ هڪڙي شخص کي اگر ۾ سخت سور پيو تڏهن پنهنجي گرد نواهي جا سڀ طبيب ۽ حڪيم آڻائي علاج ڪرايائ پر سور کي فرق ئي ڪو نه پيو آخر جالينوس کي گهرايائون جو اوهو انهي وقت جو

رئيس الحُكْمَا هيو انهي ڇا ڪيو جو سور سڄي هٿ جي آڱوٺي ۾ هو
 ته هن اچڻ سיתי پئي جي ڪهي پاسي تي ڏنپ ڪشي ڏٺو تڏهن انهي
 اڳين سڀن طبيبن دل ۾ خيال ڪيو ته سور ڪاٿي ۽ ڏنپ ڪاٿي - پر
 اڃان جهٽ نه لنگهي ته سور بس ٿي ويو - تڏهن اوهي اڳيان طبيب سڀ
 حيرت ۽ عبرت ۾ اچي ويا - نيٺ جالينوس کان پڇيائون جو ايهو سبب
 ڇا - جالينوس چيو ته ايهو سور رڳن جي پاڙ کان اڀريل هيو - سڄي
 پاسي جي رڳن جون پاڙان پئي جي ڪهي پاسي کان اڀريل آهن ۽ ڪهي
 پاسي جي رڳن جون پاڙان پئي جي سڄي پاسي کان پوءِ مان سڃاڻي
 انهي رڳن جي پاڙ ۾ ڏنپ ڏٺو تڏهن خير ٿيس - مطلب ته جالئي جو
 مرشد جي نظر ٿي پهچي نه اٿي مرید جي نظر نه ٿي پهچي سگهي تڏهن
 مرید کي لازم آهي ته پنهنجي مرضي مرشد جي رضا ۾ گم ڪري
 ڇڏي جو مرشد جو رايو سواءِ ڪنهن راز ۽ حڪمت جي خالي ناهي -

جيئن حديث: فَعَلَ الْحَكِيمُ لَمْ يَخْلُوعَيْنِ الْحِكْمَتِ - ۽ بيت:

بِهَمِّي سَجَادَه رَنگِيَن کُن مَرَّت پِير مَغَان گوید،

ڪم سالڪ بي خبر نه بودز راه و رسم منزلها.

پيو ته مرشد کي سڀ کان دوست ۽ مقدمر ڄاڻي بلڪ انهي ۾
 محو ۽ مستغرق ٿي وڃي جو جيڪو فناءُ الشيخ نه ٿيندو ته اوهو
 فناءُ الرسول به ٿي نه سگهندو جيڪو فناءُ الرسول نه ٿيو ته پوءِ
 اوهو فناءُ الله ۽ بقا بالله ڪيئن ٿي سگهندو - تڏهن طالب کي لازم آهي
 ته ايهي آداب ۽ ارڪان سڀ بجا آڻي ۽ پاڻ کي ڪا شئي نه ڄاڻي پوءِ
 ڪم مردانو ٻڌي پنڌ ۾ پوي جيئن جو ڪو دم ۽ لحظو به ذڪر فڪر
 کان سواءِ خالي ۽ واندو نه ٿئي ڇا رات ڇا ڏينهن يڪو مولئي جي
 محبت ۽ يادگيري ۾ محو ۽ مستغرق رهي ته انشاءُ الله تعاليٰ جلد وڃي
 پنهنجي محبوب سان ملندو - جيڪڏهن ڪوئي بندو رستو پڇي پوءِ وري
 ويهي رهي ۽ دل ۾ خيال ڪري ته مان کي سونهون پائينين نئين توڙ
 رسائيندو ته خيال ايهو محض خطا ۽ غلط آهي ڇو ته سونهين تي چڙو
 رستي لائڻ جو حڪم آهي جيئن: قَوْلُهُ تَعَالٰي وَمَا عَلَيَّ الرَّسُولِ

الْإِبْلَاحُ الْمُبِينُ - يعني ناهي مٿي قاصد جي مگر پڄاڻن پيغام روشن -
 پر جيڪو رسم کي ڇڏي رڻ تي ٿو چڙهي ته انهي سان هاڏي هميشا
 همراه ۽ مددگار آهي - جيڪڏهن ڪوئي رستو پڇي پوءِ سمهي پوي ۽
 دل ۾ خيال ڪري ته مولِي غفور رحيم آهي مانڪي پاڻهي ٿورڙ پڄاڻيندو
 ۽ معافي ڏيندو - يا ڪوئي چوي ته واڳ ڏيڻ جي وس آن ڪا پاڻ
 وهيئي - نعوذ بالله من هُر جو ايهي خيال سڀ خطا ۽ زبان آهن ڇو ته
 پنهنجي نقصاني ڪمن ۾ رات ڏينهن مٿو ٿو هڻي ۽ ننڊ ٿو ڦٽائي ته اتي
 ايئن نه ٿو ڄاڻي جو مالڪ غفور الرحيم آهي مانڪي پاڻهي روزي
 ڏيندو ۽ اتي ايئن نه ٿو چوي ته واڳ ڏيڻ جي وس آن ڪا پاڻ وهيئي
 زماني جي ڪمن ۾ مولِي کي غفور الرحيم نٿو ڄاڻي ۽ پاڻ وهيئي ٿي
 ٿو سگهي ڇڙو مولِي جي پنڌ ۾ انهي کي غفور الرحيم ٿو ڄاڻي ۽ پاڻ
 وهيئي ٿي نٿو سگهي هي هي ۽ هاءِ هاءِ - طالب کي رات ڏينهن سعيو
 ۽ ڪوشش - فڪر ۽ خيال ڇڙو انهي پنڌ جو ٿو جڳائي جيئن جو سواءِ
 مولِي جي ٻي ڪنهن به خيال ۽ خطري کي دل ۾ اچڻ نه ڏئي جي ايئن
 نڪندو ته ناگاهه ڪنهن دڦلباز جي ڏکي ۾ ريججي ويندو - مولِي
 پنهنجي مهر سان وڊين کي شل وڍ نه وجهي الله بس باقي هوس .

بيان فضيلت ذکر

بسم الله الرحمن الرحيم - ذکر هڪڙو ربوبي راز ۽ نوراني خزانو
 آهي - پوءِ جنهن کي پاڻ پروردگار پنهنجي دوستي لاءِ ٿو گهري ته انهي
 کي اوهو نوراني خزانو عطا ٿو ڪري - بلڪ بندي لاءِ سڀين ڪمن کان
 بهترين ڪم مولِي جو ذکر آهي تڏهن خدا تعاليٰ ٿو فرمائي فَذْكُرُونِي
 أَذْكُرْ ڪم يعني پوءِ ياد ڪيو مانڪي ته مان ياد ڪيان اوهان کي ۽
 پيغمبر صلي الله عليه وسلم فرمايو آهي ذڪر الله فرض من قبل ڪُل
 فرض ۽ طلب الخير طلب الله ۽ ذڪر الخير ذڪر الله يعني ذڪر مولِي
 جو فرض آهي اڳي سڀين فرضن کان ۽ طلب نيڪ طلب مولِي جي آهي ۽
 ذڪر نيڪ ذڪر مولِي جو آهي . هڪڙي ڏينهن پيغمبر صلي الله عليه
 وسلم اصحابن سڳورن کي فرمايو ته مان اوهان کي سڀين ڪمن کان

چڱي ڪم جي خبر ڏيان جو اوهو خدا تعاليٰ وٽ تمام پسند زور آهي
جنهن ڪري موليٰ وٽ توهان جا مرتبا بلند ٿين ۽ اوهو هر نيڪ ڪم
کان وڌيڪ زور آهي توڙي ڪوئي سون ۽ چاندي خيرات ڪري توڙي
ڪوئي ڪافرن کي قتل ڪري پاڻ شهيد ٿئي. اصحابن چيو ته خبر ڏي
اوهو ڇا آهي. پاڻ فرمايائون ته اوهو ذڪر خدا تعاليٰ جو. حديث: **أَلَا
أُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرِ أَعْمَالِكُمْ وَأَزْيِهَا عَمَلُكُمْ وَأَرْفَعُهَا فِي الدَّرَجَاتِ كُمْ وَ
خَيْرُ لَكُمْ مِنْ انْفَاقِ الذَّهَبِ وَالْوَرَقِ وَ خَيْرُ لَكُمْ مِنْ أَنْ تَلْقُوا أَعْدُوَكُمْ
فَتَقْتُلُوا أَوْ أَعْتَقُوا فَهُمْ وَيَضْرِبُوا أَعْنَاقَكُمْ قَالُوا بَلَى قَالَ ذَكَرَ اللَّهُ تَعَالَى -**
مطلب ته هن جهان ۾ جيڪي به نيڪ ۽ چڱا عمل آهن ته انهي سڀني
کان ذڪر الله چڱو ۽ زياده زور آهي ۽ سڀني ڏڪرن کان بهترين ذڪر
اسم ذات ۽ لا اله الا الله آهي ۽ سڀني ڏاڪرن کان بهترين قلبي ذڪري
ڪندڙ جيئن جو هميشان سک ۽ سوز. عجز ۽ نياز سان دل ۾ اسم
ذات پيو چوي بلڪ خود خدا تعاليٰ انهي قلبي ذڪر جو امر فرمايو
آهي: **قوله تعاليٰ وَ ذَكَرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ بَصَرًا وَ خِيفَتَ وَ ذُرْنِ الْجَهْرِ -**
ترجمه يعني ذڪر ڪر پنهنجي رب جو منجهه وجود پنهنجي زاري ۽
خوف سان مخفي سواءِ آواز جي ۽ ٻي جاءِ تي پاڻ فرمايائون يا
أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا وَ سَبِّحُوهُ بُكْرَتٍ وَ أَصِيلاً - يعني اي
اوهي ماڻهون جو ايمان آندو آتو ته ذڪر ڪيو خدا تعاليٰ جو گهڻو ۽
تسبيح چئو انهي کي صبح ۽ سانجهي ۽ ٻي جاءِ تي فرمايائون وَلَا تَطْعَ
مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا - يعني تابعداري نه ڪيو انهي جي جنهنجي
دل منهنجي ذڪر کان غافل آهي ۽ حديث: **أَفْضَلُ عِبَادَاتٍ ذَكَرَ اللَّهَ فِي
قَلْبٍ خَلَاوَمَلًا فِي لَيْلٍ وَ النَّهَارِ فِي السَّفَرِ وَ الْحَفَرِ قِيَامًا وَ قُعُوءًا سَأَوْ
عَلَيْهِ جُنُوبُهُمْ سِرًا وَ عَلَيَّ أُنَيْتٌ عَلَيَّ كُلِّ حَالٍ -** يعني بهترين عبادت
آهي ذڪر خدا تعاليٰ جو دل ۾ ڪرڻ هيڪلو ۽ جماعت ۾ رات ۽ ڏينهن
۾ سفر ۽ حضر ۾ بيٺل ۽ ويٺل ۽ ستل مخفي ۽ ظاهر سڀ حال تي
سواءِ قلبي ذڪر جي ماڻهون سخت دل ۽ گمراه ٿي ٿو وڃي جيئن قوله
تعالٰي قَوْلِ الْ قَاسِمِ قُلُوا لَهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ أَوْلَسْكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ -

يعني پوءِ ويل آهي انهن لاءِ جنهنون دليون خدا تعاليٰ جي ذڪر نه ڪرڻ ڪري سخت ٿي ويون آهن اوهي ظاهر گمراهه ۾ پيل آهن - جڏهن ماڻهون خدا تعاليٰ جي ذڪر کان غافل ٿي ٿئي ته پاڻ مولِيٰ انهي کي هڪڙو شيطان ٿو بچائي ۽ اوهو انهي سان گڏ ٿو رهي جيئن قوله تعاليٰ مَنِ يَعْمَلْ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ نُفِضْ لَهُ شَيْطَانًا وَهُوَ لَهُ قَرِينٌ - يعني جيڪو غافل ٿو ٿئي منهنجي ذڪر کان ته مُنجا ٿو انهي لاءِ هڪڙو شيطان ۽ اوهو انهي کي ويجهو آهي - خدا تعاليٰ وٽ سڀ کان بهترين بنڊا اوهي آهن جو هر وقت ۽ هر حال ۾ هميشه حق تعاليٰ کي ياد ٿا ڪن - جيئن: قوله تعاليٰ اُولٰٓئِكَ اَلَّذِينَ يَذْكُرْنَ اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُوءًا وَرُكُوعًا جُنُوبًا - يعني صاحب عقل جا اوهي آهن جو بيٺل ۽ ويٺل ۽ سٺل ذڪر ٿا ڪن خدا تعاليٰ جو - حديث اَفْضَلُ الْعِبَادِ عِنْدَ اللّٰهِ الذَّاكِرُونَ اللّٰهَ كَثِيرًا - يعني بهترين بنڊا خدا تعاليٰ وٽ اوهي آهن جو مولِيٰ کي ياد ٿا ڪن گهڻو - ۽ حديث ٻي كَثُرَ ذِكْرُ اللّٰهِ حَتّٰى يَقُولُوْنَ اِنَّهُ مَجْنُونٌ - يعني ائين ذڪر خدا تعاليٰ جو گهڻو ڪيو تان جو ماڻهو چوڻ جو تحقيق ايهو چريو آهي - بلڪ رباني راهه ۾ تان جو ڪوئي پنهنجو هوش ۽ عقل خرچ نه ڪندو ته مولِيٰ جي محبت ۽ ذڪر جو لائق ۽ حقدار ٿي نه سگهندو - جيئن بيت:

اُزخرد بيگانه شوچون جاننش اندر دريڪش،

دختر رز راکه نقد عقل کابين کرده اند.

پر سواءِ هوش ۽ عقل جي به مولِيٰ سان ملي ڪو نه ٿو سگهي - جيڪڏهن چڙي انهي چريائي ۽ مجنوني سان مولِيٰ جو ملڻ ممڪن هجيها ته سڀ چريا ۽ ديوانا اوليا ۽ بزرگ هجن ها مگر انهي هوش ۽ عقل جي ڇڏڻ کان غرض آهي سڀ عقله ڳڻ ۽ نفسي خواهش جو ڇڏڻ جو انهن سان مولِيٰ جو ملڻ محال آهي تڏهن ايهو هوش ۽ عقل نزديڪ سچن عاشقن جي تنگ ۽ ميار آهي جيئن بيت غوث الاعظم رحمت الله عليه -

شراب عشق چندان خور که سراز پانی نشنا سی،
که سرمستان حضرت را زهشیری بسی عار است.

اتنی شراب کان مراد محض مولیٰ جي محبت ۽ ذکر خالص آهي ذکر خالص اوهو آهي جنهن ۾ ذاڪر جو ڪو به مطلب نه هجي بلڪ مولیٰ جو بندو به اوهو آهي جيڪو پنهنجي نفسي مطلب کان سواءِ مالڪ کي ياد ٿو ڪري ڇو ته جيڪڏهن ڪوئي پنهنجي ڪنهن مطلب لاءِ مولیٰ کي ياد ڪندو ته اوهو پنهنجي ان مطلب جو طالب ۽ پانهون هوندو نه مولیٰ جو عاشق ۽ بندو. جيئن قوله تعاليٰ اَقْرَبْتُ مَنْ تَخَذَ النَّهْهُ هَوَاهُ. يعني آيا پوءِ ڏٺوئي ۽ انهي کي جو خدا پنهنجو ورتاءِ پنهنجي نفسي خواهش کي انسان جڏهن هن هستي جي بند کان آزاد ٿو ٿئي تڏهن مولیٰ جو بندو ٿي ٿو سگهي ڇو جو ڄاڪون پاڻ هوندو ته ضرور پنهنجي ڪا اميد ۽ مراد به هوندس جي مولیٰ کي ياد ڪندو ته به پنهنجي انهي اميد ۽ مرادن لاءِ ياد ڪندو نه مالڪ لاءِ پوءِ اوهو مولیٰ جو بندو ڪيئن ٿي سگهندو بلڪ ڄاڻي جو موتي ۽ شهرت يا ڪاٺي ۽ قدرت لاءِ ڏڪر ٿا ڪن ته اتي ڇڙا بت آهن نه مولیٰ جيئن بيت:

آنجا که کار صومورا جلوه ميد هند،

ناقوس و دیر و راهب نام صلیب هست.

تڏهن مولیٰ جي طالب کي لازم ۽ واجب آهي ته پنهنجن جهانن جون اميدون ۽ مرادن سڀ ڇڏي محض محبت ۽ دوستي جي خيال سان مولیٰ کي ياد ڪري جو سواءِ دوستي جي ذکر ۽ عبادت ايئن آهي جيئن سواءِ ساهه جي وجود پوءِ بي ساهو وجود ڪهڙي ڪم ايندو. مثال ته جيئن ڪوئي پانهون هجي ۽ انهي جا عضوا سڀ برحال هجن ڇڙو ساهه نه هجيئن پوءِ انهي جو مالڪ انهي کي ڇا ڪندو. مطلب ته سواءِ سڀ ۽ دوستي جي مولیٰ وٽ عبادت جو قبول پوڻ محال آهي جيئن:

هر کس که ندارد بجهان مهر تو دل،

حقا که بر طاعت او ضایع و باطل.

عشق جي راهه ۾ تان جو ڪوئي عاشق طور ٿي نٿو هلي ته پنهنجي معشوق سان ملي نٿو سگهي. جيئن بيت:

ساقيا جامي دما دم ده ڪر درسر طريق،

هر ڪر عاشق وش نباشد درنفاق افتاده بود.

دنيا جي دوستي ۽ مولا جو عشق ٻئي هڪ ڏل ۾ هنڌ ٿي نٿا سگهن. جيڪڏهن ڪنهن طالب جي ڏل ۾ اسم ذات اثر نٿو ڪري ته ڄاڻ جو انهي جي دل اڃا دنيا جي دوستي کان آزاد نٿي آهي پوءِ انهي جي علاج ائين آهي ته فڪر جي پاڻي سان ڏل جو ٿانءُ ڌوئي صفا ڪري يعني جيڪي به دنياڻي خواهش ڏل ۾ هجن ته اوهي سڀ ڪڍي ٻاهر ڦٽي ڪري پوءِ ذڪر جو ڪڙو خيال سان ڏل ۾ گهٽائي ته انشاءِ الله تعاليٰ جلد اثر ٿي سگهندو. يهدالله لنوره من ايشاء. هن جهان جي سڀني نڪ ڪمن کان چڱو ۽ چونڊيل ڪم مولوي جو ذڪر آهي ۽ سڀني ماڻهن کان ڀلو ۽ بهترين ماڻهو ذڪر پر سواءِ محبت ۽ معرفت مولوي جي ڇڙو ذڪر ائين آهي جيئن گهڻائي جو ڏاند. مگر فاضل ۽ ڪامل اوهو آهي جو عاشق ۽ عارف آهي جنهن کي مولوي جي محبت ۽ معرفت ناهي ته اوهو ڇڙو عابد ۽ زاهد آهي نه فاضل ۽ ڪامل واللہ يختص من ايشاء.

بيان اقسام ذڪر

ذڪر تي قسم آهي هڪڙو ذڪر زوال، ٻيو ذڪر ڪمال، ٽيون ذڪر حال. ذڪر زوال اوهو آهي جو ڪوئي بندو ڇڙو نفس ۽ دنياڻي خيال سان مولوي کي ياد ڪري جيئن موتي ۽ شهرت ڪشف ۽ ڪرامت. ڪاني ۽ قدرت. تعظيم ۽ عزت وغيره ازين قسم. ايهو ذڪر محض زوال آهي جڏهن اهو هن جهان کان لڏيو. ته سڄو ۽ سڪو خالي هٿين وڃي زمين سان گڏيو. جو ايهي ڪم سڀ رڳا آهن ۽ رڳا ڪفر کان به ايترو آهي. ڇو جو مراني مولا کي ڇڏي ۽ پنهنجي نفسي خواهش کي معبود ٿو وٺي. تڏهن پيغمبر صلي الله عليه وسلم فرمايو آهي اَلرِّبَا اَهْدُ مِنَ الْكُفْرِ. يعني رڳا سخت زور آهي ڪفر کان. جنهن بندي جو

ماڻهن جي ڏيکاري لاءِ عبادت ۽ ذڪر ڪيو ته ڄاڻ جو انهي جي عمر جي موتن جو انبار برباد ۽ مفت زبان ٿي ويو. پوءِ واه انهي کان ويل جو جنهن ڪوڙي ڪچن جي ڪنڍي کان پنهنجا لعل شهبانا برباد ۽ رائگان زبان ڪيا آهن. هي هي ۽ هاه هاه. ذڪر ڪمال اهو آهي جو ڪوئي چڙو عمل ۽ آخرت يا سير ۽ زيارت جي خيال سان ذڪر ڪري جيئن جو جن ۽ ملائڪ تابع ٿين. يا زمين ۽ آسمان. عرش ۽ ڪرسي جو سير ٿئي. يا انبيا ۽ اوليا وغيره ارواحن جي زيارت ٿئي. يا موت ۽ سڪرات. قبر ۽ قيامت آسان ٿئي. يا دوزخ جي باه ۽ بلائن کان امان ملي يا بهشت جي عيش ۽ عشرت. حور ۽ قصور ملن. ايهي به سڀ نزديڪ عاشقن جي ناچيز ۽ ڪجهه نه آهن. ڇو جو جنهن مولِي کي نه لڌو ته انهي ڪجهه به نه لڌو ۽ جنهن مولِي کي لڌو ته انهي سڀ ڪجهه لڌو. جيئن حديث شريف. مَنْ لَهُ الْمَوْلِي فَلَهُ الْكُلُّ. ذڪر حال اهو آهي جو ڪوئي پنهنجي جهانن جون اميدون ۽ مرادن سڀ ڇڏي محض محبت ۽ دوستي جي خيال سان مولِي جي ذڪر فڪر ۾ محو ۽ مشغول رهي. جيڪو اهڙي طرح تي ذڪر فڪر سان هميشگي ڪندو ته انشاءِ الله تعاليٰ درجي بدرجي حال حاصل ڪري جلد وڃي وحدت جي بحر ۾ واصل ٿيندو. جيئن قوله تعاليٰ وَتَهَيَّ النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَاِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَوَآي. انهي جنت کان حقيقي مراد محض ڏيندار ۽ وصال آيزد ذوالجلال جو آهي. يَهْدِاَللهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ.

بيانِ بارِ امانت

عشق جي راه توڙي جو سخت ۽ پر آزار آهي. تڏهن به انسان کي سواءِ انهي جي ناگزير ۽ لاچار آهي. ڇو جو ايهو بارِ امانت جو اصل ازل کان پنهنجي سر تي سهايا ۽ جيئن بيت:
 ڪردهءَ بارِ امانت را قبول. از ڪشيدن پس چرا باشي ملول
 جڏهن پاڻ پرودگار کڻ فرمايو ته ساري مخلوقات موجود ٿي تڏهن پنهنجي ذاتي نور جو ظهورو تمامي عالم تي جلوه گر ڪيائون ته انهي جي تاب کان جبل جنيبا ۽ زمين ڏڪي. آسمان ڪنڀيا ۽ عرش لرزيو.

ملائڪ حيران ٿيا ۽ سڀ خلق پريشان. مطلب ته ڪنهن به اوهو بار امانت جو ڪشي نه سگهيو. مگر انسان جو جهل کان ظلم ڪري پنهنجي سر تي سهاياء جيئن ٿوله تعالى: يَحْمِلُهَا الْإِنْسَانُ أَنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا. مگر انهي انسان کان در حقيقت مراد خاص انبيا ۽ اوليا آهن جو انهن سببون مستي محبت مولِي جي جهل کان پاڻ تي ظلم ڪري انهي امانت جي بار کي دل ۾ جاءِ ڏيئي سختي سر تي کيائون. جيئن ڪوئي پکي هاڻي کي دعوت ڪري پنهنجي اکيري ۾ آڻي. يا لونڊڙي شينهن کي. پر اهو ظلم در حقيقت اصل عدلن جو آهي ۽ جهل استاذ علمن جو. ڇو ته توڙي جو سور ۽ سختيون سر تي سهائي پنهنجو وجود ويران ڪيائون تڏهن به پنهنجي محبوب ۽ مالڪ کي دل ۾ جاءِ ڏنائون. جيئن بيت:

آسمان بار امانت نه توانست ڪشيد - ڦرءُ فال بنام مَن ديوانه زدند.
انهي ديواني کان مراد محض ولي الله آهن جو اوهي هميشان مولا جي محبت ۾ مست ۽ مدهوش. محو ۽ مستغرق ٿا رهن. وَاللَّهُ يَخْتَصُّ مَن يَشَاءُ. عشق جي راه ۾ جيڪو به پير پائي ته اول سر ۽ ساه جو سانگو لاهي. ڇو جو عشق جي وات ۾ اول شرط مرڻ آهي. جيڪو انهي راه ۾ سر ۽ ساه نه ڏيندو ته اهو پنهنجي محبوب سان ملي ڪيئن سگهندو. جيئن بيت:

حافظ صبورياش که در راه عاشقي - هر کس که جان نداد بجایان غیر
سد.

مطلب ته سواءِ خرچ ڪرڻ سر ۽ ساه جي مولِي سان ملڻ محال آهي. پر انهي سڪشي سر ۾ لهي ڇا ٿو. ۽ آهي ڇا چيز جو ڪنهن کي محبوب جي ڏيڻ ۾ مهانگو ٿو لڳي. جيڪڏهن انهي سر جي ڏني اهو سر ملي ته هزار بار شڪر گذار ٿيڻ لازم ۽ لائق آهي. ڇو جو هي سر ڇڙو هڏ ۽ چشم آهي ۽ اهو لعل شهانو ۽ دُر بي بها. پوءِ جيڪڏهن ڪنهن کي ڇڙو هڏ ۽ چمر جي ڏني. لعل شهانو ۽ در بي بها ملي ته اهو ڪئن لک ٿورا نه پائيندو ۽ هزار بار شڪر گذاري نه ٿيندو. هي هي

بیان سامان سفر عشق

عشق جي سفر ۾ عاشق لاءِ هي شيون ضروري آهن . جيئن نيٽ
جي صفائي . ڪوشش ۽ ڪمائي . زهد ۽ ذڪر . خوف ۽ فڪر . ترک ۽
توڪل . تواضع ۽ تحمل . عاجز ۽ نیاز . سوز ۽ گداز . اڃ ۽ بڪ . چپ ۽
ذڪر . بي خوابي ۽ بيداري . بيقراري ۽ انتظار . عشق ۽ بدنامي . نا
اميدي ۽ ناڪامي . آه ۽ زاري . روح ۽ موجهاري . نيستي ۽ نابودي .
تنهائي ۽ بي خودي . بيرائي ۽ بيظمني . بي چارگي ۽ شڪسته دلي .
درد ۽ غم . ترس ۽ رحم . خوش خلقي ۽ سچائي . جان بازي ۽
سراندازي . خدمت ۽ شفقت . توبه ۽ ندامت . صبر ۽ قناعت . شڪر ۽
رياضت . يقين ۽ حيرت . گوشو ۽ وحدت . واعدو ۽ وفا . عدل ۽ سخا .
محبت ۽ رضا . مستي ۽ مدهوشي . پر جوشي ۽ سرپوشي . غير کان
پرهيز گاري ۽ سختي ۾ سهنداري بلڪ انهي سفر ۾ گردو بهرام ۽
جيرو شينهن جو لڳو کڻي . جيئن بيت:

جگر شير نداري سفر عشق مڪن . کابن سبز ۽ شمشير از سر ميگر
زد .

مطلب ته جيڪو انهي عشق جي سفر ۾ پير پائي ته اول سر ۽
سامه جو سانگو لاهي . سڀ سور ۽ سختيون سر تي سهائي . بلڪ پاڻ
کي ڪا شئي نه ڄاڻي . ۽ پنهنجو ڪيو حساب ۾ نه آڻي . سڄي دل
سان لوڪ کان لڏي . لاڳاپن ۽ ڳانڍاپن جون واڳان وڍي هڪ دل ٿي پوءِ
چڙو اسم ذات جو هٿيار هٿ ۾ ڪري ۽ حق تعاليٰ کي حاضر ناظر
ڄاڻي پنڌ ۾ پوي . ته انشاءِ الله تعاليٰ جلد وڃي پنهنجي محبوب سان
ملي سگهندو . جيئن بيت:

دريڻ ره حاصلي اجز ڪدلي نيست . دو دل بودن بنجر بي حاصل
نيست .

بيت پيو:
تعلق حجاب است بيحاصلي . چو پيو ندها بگسلي واصل .

مگر هڪڙا سالڪ مجذوب آهن ۽ هڪڙا مجذوب سالڪ -
 سالڪ مجذوب آهي آهن جو پنڌ سان درجي بدرجي - ايهي لاڳاپا ۽
 ڳانڍاپا وڌيندا ٿا وڃن ۽ مجذوب سالڪ آهي آهن جو اول لوڪ جا
 لاڳاپا سڀ لاهي پوءِ پنڌ ۾ ٿا پون - يهدي الله لنوره من يشاء -

بيان اخلاص نيت

رباني راه ۾ سرموڙي آهي اخلاص - تان جو ڪوئي ارادي ۾
 اخلاص نه آڻيندو ته پنهنجي مطلب سان پهچي ڪيئن سگهندو تڏهن
 مولِي جي طالب کي اول ارادي ۾ اخلاص ضروري آهي - يعني نيت ۾
 صفائي - جيئن سواءِ حق تعاليٰ جي ٻيون سڀ خواهشان ڇڏي نيت
 محض مولا جي ملڻ جي ڪري پنڌ ۾ پوي - مثال ته نيت سج آهي ۽
 عمل پوک - پوءِ جيڪو جوئي سج وجهندو ته سوني فصل لهندو - جيئن
 حديث شريف اِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ - ۽ بيت:

زگندم جو زجو گندم نيابد - زردوم خرخره روم نه زايد.

پير ته طالب کي دعا گهرڻ ۽ حضور ٿيڻ جي وقت پنهنجي ڏوه
 ۽ ثواب کي وسارڻ ٿو ڪبي - مولِي جي فضل ۽ ڪرم کي ياد ڪرڻ - ڇو
 جو متان ڪوئي انهي وقت پنهنجا عيب ڪولي ويهي ته موتي مالڪ
 ناراض ۽ ارهوتي نه وڃي - يا ته جيڪڏهن پنهنجي نيسڪي ڏانهه
 بهاريندو ته انهي ۾ هستي ۽ حجت معلوم ٿيندي - تڏهن به مولا ناراض
 ۽ ارهه ٿيندو - ڇو جو خدا تعاليٰ جي نزديڪ سواءِ عجز ۽ تيار نيسي
 ۽ نابودي جي ٻي ڪا شئي نه ٿي گهرجي تڏهن مولِي جي طالب کي
 هستي ۽ حجت يا اميد ۽ آسرو عمل تي محض حرام آهي - جنهن
 پنهنجي عمل تي حجت ۽ آسرو ڪيو ته اهو راه کان ٿي پلجي ويو -
 جيئن حديث: حجتِي لِأُمِّي - مگر پنهنجو مطلب ۽ مقصود - يار ۽
 مددگار وسيلو ۽ وارث هر وقت ۽ هر حال ۾ مولِي کي سمجهڻ لازم ۽
 واجب آهي - جيئن قوله تعاليٰ رَبِّ لَا تُذَقِّرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ -
 رباني راه ۾ عشق جو شرط آهي - طلب ۽ مرڻ - يعني جا ڪون طالب
 جبرو آهي ته انهي طلب ۽ پنڌ کان ڪڏهن به بس نه ڪري تان جو مري

وڃي - جيئن نيت:

ورتيائيد بدوست ره بردن - شرط عشق است در طلب مردن.
جيڪڏهن تقدير آ ڪوئي طالب مولئي جو وات ۾ مري ويو ته به
ڪوئي فڪر ڪونهي ڇو جو آخرت ۾ اهو عاشقن جي سلفي ۾ سڏجي
ويندو - هي هي ۽ ها ها - اٿي اٿي اي دل غمگين - جو ڏوگر جا ڏاڪا
۽ لڪن جا لانگها اڃا اڳتي ٿا پهچن - وقت بيهڪه ٿيو - سچ عمر جو
وڃي ڪوه ۾ پيو ۽ دور زماني جو گذري ويو تون اڃا به اڃ نه سياڻي ٿي
تو چوڻ؟ ايئن اڃ نه سياڻي ڪندي ڪيئي وره گذري ويا ته تنهنجو
اڃا اهو اڃ نه سياڻي ڪٿي نٿو - جيئن مشوي مولانا رومي عليه الرحمٰت

هين هي ناي راه رو بيهڪه شد - آفتاب عمر سوني چاه شد -
هين مڪن فردا ڪه فردا ها گذشت - تابڪلي نگذرد آيا ۾ ڪشت -

بيان ترتيب زهد ۽ ذڪر

مولئي سان ملڻ جو رستو سڀ کان سولو ۽ سڌو اسم ذات ۽
ڪلمر تحليل آهي - يعني الله هو دم سان يا لا اله الا الله نفی اثبات
جي خيال سان - انهي پنهی مون هڪڙي حرف جي تڪرار کان سواءِ
مولئي جو وصال محال آهي - بلڪ پاڻ پروردگار معراج جي رات نبي تا
پيغمبر صلي الله عليه وسلم کي خاص ايهو ذڪر عطا فرمايو آهي -
جيئن غزل شمس تبريزي عليه الرحمٰت مَالِكُ الْمَلِكِ لَا شَرِيكَ لَهُ - وحده
لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ - مصطفىٰ يافت در شب معراج خلعتي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ -

۱. صوفيان کان وصال مڃي طلبند - ذڪر شان لا اله الا هو -

۲. مُرَمِّتًا وانعير شد روزي وصفشان لا اله الا هو -

۳. شمس تبريز گر خدا خواهي خوش بخوان لا اله الا هو -

مطلب ته جنهن کي مولئي سان ملڻ جو شوق آهي ته مرشد
ڪامل کان بيعت ٿي - لوڪ جا لاڳاپا لاهي ۽ سختيون سرتي سهائي
سواءِ حق تعاليٰ جي ٻيون اميدون ۽ مرادن سڀ ڇڏي نيت محض مولئي
سان ملڻ جي ڪري - ڪنهن ڪند ۾ اڪيلو ويهي - هڪ اسم ذات جو

حرف ساه پساه سان هٿين ۾ هاري ڇڏي. جيئن جو ڪو دم ۽ ڪو
لحظو به ذڪر فڪر کان سواءِ غافل ۽ واندو نه ٿئي. ڇا رات ۽ ڇا
ڏينهن يڪو مولِي جي محبت ۽ يادگيري ۾ محو ۽ مشغول رهي. جيئن
قوله تعاليٰ. وَذَكَرْ سِرَ رَبِّكَ وَتَبَيَّنْ اِلَيْهِ تَبَيُّلاً. يعني ياد ڪر نالو
پنهنجي رب جو ۽ ڇن ماسوا کان مولا ڏانهن ڏاڍو. پر ذڪر ۾ شرط
ادب جو نگاه رکڻ ضروري آهي. جو بي ادب ذڪر به بدعت ۾ داخل ٿو
ٿئي. جيئن بيت:

وليڪن ادب درذڪر لازم است. ڪم زهدو ذڪر بي ادب بدعت است.
جيئن استاد ۽ مرشد جي اڳتون ادب سان ويهيو آهي ايئن حق تعاليٰ
کي حاضر ناظر ڄاڻي ادب سان ذڪر ۾ ويهجي. الفرض ڏاڪر کي قدر
ضرورت جي حاجت رواني روا آهي. ڇا سمهن ۽ گهمڻ. ڇا ڪاڻن ۽
ڳالهائڻ وغيره ازين قسم. سمهن جي ترتيب ايئن آهي ته رات ۾
سنجھي کي پهر سوا سمجھي ۽ ڏينهن ۾ منهنجندي ڪي جهت ننڊ ڪري
۽ گهمڻ به قدر حاجت ضرور جي ڪري. نه ڪنهن بيهودي سير ۽
قاشي لاءِ ۽ ڪپڙو به قدر ضرورت جي ڏکي. نه پنهنجي زينب ۽ زينت
لاءِ ۽ سخن به قدر ضرورت جي روا آهي ۽ بيضرورت محض خطا ۽ زبان
جو گهڻي ڳالهائڻ سان دل سخت ۽ سياه ٿي ٿئي. جيئن حديث
شريف: كَثَرَتِ الْكَلَامُ بَغَيْرِ ذِكْرِ اللَّهِ قَسَوَتِ الْقُلُوبُ. ۽ بيت:

دل زيرِ گفتن بميرد در بدن. گرچ گفتارش بود دُرعدن

۽ طعام به قدر ضرورت جي کائي. نه نفس جي ڪنهن عيش ۽
عشرت لاءِ. بلڪ مولا جي طالب کي لذيت خورش کان به پرهيز لازم
آهي ۽ فاقيو واجب. فاقئي جي آسان ترتيب ايئن آهي ته اٺن پهرن ۾
هڪ وقت جي ماني کائي ۽ ٻي وقت جي درجي بدرجي گهٽائي ڇڏي.
جيڪڏهن ڪوئي ڏهاڪا ۽ چاليها ڪري ته به بيشڪ ڪري چڱو آهي
پر اوهو به درجي بدرجي ڪري جيئن اول ڪجهه ڏينهن روزا ۽ فاقيا
ڪري پوءِ ڏهاڪا ڪڍي ۽ تنهن کان پوءِ چلا. ترتيب ڏهاڪي ۽ چلي
جي ايئن آهي ته ڪنهن خلاسي جاءِ ۾ هيڪلو ويهي ڇڙو مولِي جي

ذڪر ۽ فڪر ۾ رات ڏينهن محو ۽ مشغول رهي. نه ٻي ڪنهن سان
 ڳالهائي نه ٻي ڪنهن جي منهن لڳي. مگر سانجهي کي ساري ماني
 جو رڪو ٽڪر کائي. ڏهاڪي ۾ اتي جو هڪ آنو تور وقت تي ۽ چلي
 به آندو ۽ پاڻي روزي چوڙڻ جي وقت هڪ ٻه ڀيرا ڀرتو تي پيئي. ڏهاڪي
 ۾ ڏهه ڏينهن خلاصو ويهي ۽ چلي ۾ چاليهه. پر طالب کي ذڪر ڪرڻ
 ملڪي صفت سان ٿو جڳائي. جيئن جو نه گهڻو ڀرتو هجي نه بڪه. ڇو
 جو جيڪڏهن ڪوئي ماني گهڻي کائيندو ته پاڻي به گهڻو پيئندو. پوءِ
 پيٽ ڳورو ٿي پوندس ويهي ڪيئن سگهندو. جي لاچار اٿي ويهندو ته
 ويٺي به نند ڪشي ويندس ساڳئي ڪري پوندو. مولائي جي يادگيري ٿي نه
 سگهندي يا ڪوئي ماني اصل نه کائيندو ته ٻي طاقت ٿي ڪري پوندو.
 نيٺ ضعيف ۽ زيون ٿي مرندي. يا مدهوش ۽ ديوانو ٿي ويندي. ته به
 پنهنجي محبوب سان ملي ڪيئن سگهندو. تڏهن وجود جي ڍيڳ کي
 درجي بدرجي جوش ڏيڻ ٿو جڳائي. جيئن مثنوي مولانا رومي عليه
 رحمت:

ڍيڳ راتدرجہ مردانہ بجوش. تانیا رد قلعہ دیوانہ جوش.

مگر طالب کي پهرين شروعات ۾ ذڪر ڪرڻ ڏاکڻ ۽ بڪه سان
 لازم آهي. جو روح ذڪر سان سپر ۽ غالب ٿو ٿئي ۽ نفس بڪه سان
 مطيع ۽ مغلوب ڇو جو روح جو خورش ذڪر آهي ۽ نفس جو خورش
 ماني. تڏهن طالب کي واجب آهي ته روح جو خورش وڌائيندو وڃي ۽
 نفس جو گهٽائيندو. تان جو نفس مغلوب ٿي وڃي ۽ روح غالب. جڏهن
 روح غالب ٿيو ته پوءِ پاڻهين پنهنجي اصلي وطن ڏانهه ڪاهه ڪندو.
 پرتان جو نفس حيات هوندو ته طالب پنهنجي مطلوب سان ملي ڪيئن
 سگهندو ۽ نفس سواءِ بند ڪرڻ خواهش جي ٻي ڪنهن به حيلي سان
 نٿو مري. تڏهن طالب کي جنگ ۽ جهيڙو سارو پنهنجي نفسي خواهشن
 سان ٿو جڳائي. جيئن نفس سواءِ مولائي جي جيڪا به خواهش ڪري ته
 ارڏانهه انهي کي روڪي جهلي. جي نه بيهي ته بڪه جو ڪرڙو بچائينس
 پوءِ پاڻهين مطيع ۽ مغلوب ٿي مري ويندي. مطلب ته نشين طالب کي چپ

۽ ڳوشي بکر ۽ تنهائي سان ذکر ڪرڻ لازم آهي جيئن بيت:
 به بندو دست ياد گوش دهن - چو واصل نه گشتي مر طعن زن
 مثال ته هڪڙو ڪوه هجي ۽ انهي ۾ چار واهيون ٻاهر وڃن
 هجن - پوءِ ڪوئي جو چوي جو مان انهي کي ڪوئي جر جو پاڻي ڪڍان
 ته اهو هرگز جر جو پاڻي ڪڍي نه سگهندو - چو ته اهو جيڪا به
 ڪمائي ڪندو ته اهو ٻاهريون پاڻي ڪڍي نه سگهندو - پوءِ جر جو پاڻي
 ڪيئن ظاهر ٿيندو - مگر جيڪڏهن ڪوئي اول انهي ٻاهرين واهن جا
 وات بند ڪري - پوءِ انهي ڪوه کي ڪوٽيندو ته جلد جر جو پاڻي پيدا ٿي
 پوندو - مطلب ت دل مثل ڪوه جي آهي ۽ انهي چار حواس يعني ڪن ۽
 اکيون - وات ۽ نڪ - مثل ٻاهرين چئن واهن جي - پوءِ جيڪو انهي
 حواسن کي بند نه ڪري انهن ذڪر ڪندو ته اهو فقط انهي حواسن جي
 ميرنهن کي به ٻاهر نه ڪري سگهندو - پوءِ اهو دل وارو نور ڪاڌنهن پيدا
 ٿيندو - تڏهن طالب کي بايد آهي ته اول انهي حواسن جي سوراخن کي
 بند ڪر پوءِ ذکر فڪر ۾ مشغول رهي - ته انشاء الله تعاليٰ دل جو نور
 جلد ظاهر ٿي ظهورو ڪندو - مگر ذکر سان فڪر به شامل ڪرڻ
 ضروري آهي - چو جو سواءِ ولوڙي فڪر جي ڇڙو ذکر به ڪارگر ٿي نه
 ٿو سگهي - مثال ته انسان جي وجود ۾ روح ايئن ڇپيل آهي جيئن کير
 ۾ مڪڻ - جڏهن مرشد واري سبائن منجهه ٿي پويس ۽ ڪنهن خلاصي
 ڪند ۾ ٿو ڊڪجي تڏهن ڏهي وانگر جملي گڏ ٿو ٿئي - پوءِ جڏهن فڪر
 جو ولوڙو منجهه ٿو پويس تڏهن مڪڻ وانگي نڪري ظاهر ٿو ٿئي - پر
 اڃا به ڪجهه غير جي بون باقي ٿي رهيس - جڏهن وڃي عشق جي
 ڪشاهي ۾ ٿو ٽڪجي - تڏهن گه وانگي صفا روح ٿي وڃي پنهنجي
 اصلي بحر سان ٿو ملي - يهد الله لنوره من يشاء -

بيان فضيلت ترتيب فڪر

فڪر هڪڙو الهي راز ۽ شاهي شهباز آهي - جو جڏهن ڪنهن
 انسان کي ڪنهن شئي جي طلب ٿي ٿئي ته جهت ۾ جهت ڏيئي انهي
 کي شڪار ڪري آڻي حاضر ٿو ڪري - پاڻ بيغمبر صلي الله عليه وسلم

فرمايو ته هڪ ساعت جو فڪر سو سال جي عبادت کان به بهتر آهي. حديث شريف: اَتَفْكَرُ سَاعَتَ خَيْرٍ مِنْ عِبَادَتِ سَنَةٍ ۽ ٻي جاء تي فرمايائون. اَتَفْكَرُ سَاعَتَ خَيْرٍ مِنْ عِبَادَتِ الثَّقَلَيْنِ. ترتيب فڪر جي ايشن آهي ته طالب کي مولا جو جهٽ صبح ۽ جهٽ سانجهي کي اول ويهي فڪر ڪري. پوءِ ساڳي ذکر سان مشغول رهي. مگر پنهنجي نيسي ۽ خدا تعاليٰ جي اثباتي وارو فڪر هميشه شامل هجي. ڇو جو انسان ڇڙو خيال آهي ۽ فنا به فقط خيال سان ٿو ٿئي. فڪر جو بيان شرح وار درگهر آهي مگر مختصر بيان قدر ضرورت جي اشاري لاءِ ايترو آهي ته عاشق جو فڪر معشوق کان ٻاهر نه نڪري. جيڪڏهن ٻاهر نڪتو ته اهو اڃا ڪڇو آهي نه پڪو. مگر طالب کي چئن ميدانن ۾ فڪر جو گهروڙو ڍڪائڻ ٿو ڪپي. جيئن تن کان پهريون ميدان آهي دنيا جي فنا پذيري ۽ آخرت جي بقاداري جو. ۽ ٻيو ميدان پنهنجي عيب جوئي ۽ عمر جي خبر يابي جو. ٽيون ميدان حق تعاليٰ جي صنعت ۽ حڪمت بيني جو. ۽ چوٿون ميدان پنهنجي نيسي ۽ حق تعاليٰ جي اثباتي جو.

ميدان اول

پهرين ميدان ۾ طالب مولا جو اول ويهي هن دنيا جي فنا پذيري ۽ آخرت جي بقاداري ۾ فڪر سان تھاري. جيئن جو هي جهان پنهنجي سڀ سامان ۽ اسباب سميت فاني ۽ فنا پذير آهي ۽ آخرت بقادار ۽ باقي. ۽ موت جو تغارو روز سر تي ٿو ڪڙڪي نيٺ مانڪي به هڪڙي ڏينهن هن جهان کان لڏڻو آهي. ۽ هن جهان ۾ هميشه رهڻو ۽ بندي جو ڪم ڇا هتي ڇا هتي محض مولا سان آهي. جڏهن اهڙي طرح تي چند روز فڪر سان تھاريندو تڏهن معلوم ٿيندس جو تحقيق هي جهان سارو ساڻ اهل پنهنجي فاني ۽ فناپذير. بي وفا ۽ بيگانو آهي. ڇا خوش قريب. ڇا مال ۽ ميراث. تڏهن انهي سڀني کي دل سان ڇڏي منهن سارو مولا ڏانهن ڪندو. ڇو جو سواءِ حق تعاليٰ جي ٻيو ڪو به پنهنجو مقصود ۽ مطلوب يار ۽ مددگار نه ڄاڻندو واللہ يختص من يشاء

میدان بیو

پی میدان پر اول وبھی پنهنجي عمل ۽ عین پر فکر سان نہاري
 - ڇا ٿولي ڇا فعلی - پوءِ جيڪو به بد عمل نظر پر اچي ته اهو پنهنجي
 وجود کان کڍي ٻاهر ٿئي ڪري - تنهن کانپوءِ پاڻ کي ساري مخلوقات
 کان هيٺ ۽ هيٺو - گندو ۽ گنهگار - بيواه ۽ بيوسيلو - دل سان ڄاڻي -
 ڇو جو پروردگار جي بيچوني راز جو ڪنهن کي به سما ڪونهين -
 جيڪڏهن بندي جو هڪ عيب اڳهاڙجي ته ساري عمر جي ڪمائي انهي
 پر پوري نه پوندس - بيو ته بعضي پيغمبرن کان ڪافر ٿو پيدا ڪري ۽
 ڪافرن کان پيغمبر - بعضي تندرست کي بیمار ٿو ڪري ۽ بیمارن کي
 تندرست - بعضي آسودن کي سڄو ٿو ڪري ۽ سڄن کي آسودو -
 بادشاهن کي گداگر ٿو ڪري ۽ گداگرن کي بادشاه - بعضي نيڪ
 ڪردارن کي ٿو وٺي ۽ بد ڪردارن کي ٿو ڇڏي - ايها خبر ته ڪنهن کي
 ناهي جو تقدير پر الائي ڇا گذريو آهي فقير توڙي فقط دل پر بدخيال ٿو
 ڪري ته به بعضي ونجي ٿو وڃي - تڏهن طالب کي لازم آهي ته هميشان
 پاڻ کي سڀ کان عاجز ۽ عيبدار - بيوس ۽ لاچار ڄاڻي ۽ پنهنجو ڪيو
 حساب پر نه آڻي - محض مولوي جي فضل ۽ ڪرم کي نظر پر رکي -
 بلڪع عين امداد ۽ ثورو خاص خدا تعاليٰ جو پاڻ تي سمجهي جو پاڻ
 پنهنجي لطف ۽ ڪرم سان ايها هدايت ڪيائين ته نه ڪير واٽ لهي
 سگهي ها - جيئن قوله تعاليٰ: **بَلِ اللّٰهُ يَمُنُ عَلَيْكُمْ الِاِيْمَانِ اِنْ كُنْتُمْ**
صٰدِقِيْنَ - جڏهن طالب اهڙي طرح تي فڪر سان نهاري رهندو تڏهن پاڻ کي
 تحقيق ضعیف ۽ زبون سمجهي پنهنجو ڪيو ڪجهه به حساب پر نه آڻيندو
 - بلڪه لک لک احسان ۽ ثورا محض مولا جا پاڻ تي ڄاڻندو - انهي کان
 پوءِ پنهنجي گذريل عمر ڏانهن فڪر سان نهاري - جو ڪيتري عمر ڪيئن
 گذري وئي - جڏهن ائين گذريل عمر ڏانهن فڪر سان نهاري جو ڪيتري
 عمر ڪيئن گذري وئي - جڏهن ائين گذريل عمر ڏانهن فڪر سان نهاري
 خيال ڪندو ته سواءِ خواب ۽ قصي جي ٻيو ڪجهه به نظر نه ايندس - پوءِ

هزار هزار افسوس ۽ ارمان ڪندو جو عزيز وقت عمر جو ائين برباد ۽
رائگان زبان ٿي ويو. تڏهن ڄاڻندو ته گذريل گذري ويو ۽ آئينده ايندو
الائي نه پوءِ ماضي ۽ مستقبل ڇڏي ۽ فرصت کي غنيمت ڄاڻي حال کي
محڪم ڪري وٺندو اٿلہ بس باقي هوس.

ميدان نيون

تنهن ميدان ۾ اول ويهي پنهنجي وجود ۾ خدا تعاليٰ جي صفت
۽ حڪمت ڏانهن فڪر سان نهاري. جو ڪيترا ذرا ۽ جزا. حواس ۽
عضوا. ڪن ترتيب ۽ آميز سان ڳنڍيل بيٺا آهن. جو هڪ ذرو به وڌ
گهٽ ناهي. ڇا ظاهري ڇا باطني. ظاهري جيئن ڪن اکيون. وات ۽
نڪ. هٿ ۽ پير. پيٽ ۽ پٺي. سنڌ ۽ بند. چم ۽ وار وغيره. ۽ باطني
جيئن دل ۽ جيو. لڙڙ ۽ بڪيون. تري ۽ پتو. مٿاڻو ۽ معدو. پنڌيون ۽
رڱان. گوشت ۽ هڏا وغيره. بلڪ اهو هر هڪ عضوو ۽ جزو. ڪيترا
ڪيترا ذرا آهن. جيئن جو ۳۶۰ ٿي سئو ست زرا وجود ۾ ڇڙا هڏن جا
آهن. ۽ ۳۶۰ ذرا رڱن جا. ۽ ٻيو به هر هڪ عضوو ۽ جزو اهڙي طرح
ٿي ڪيترا ڪيترا ذرا آهن. ٻيو ته جيڪڏهن انهي سڀني عضون ۽ جزن
کان ڇڙو هڪڙو گهٽ وڌ هجي ها. يا هڪڙي جي جاءِ تي ٻيو هجي ها.
جيئن جو ڪن جي جاءِ تي نڪ هجي ها يا وات جي جاءِ تي اک. يا
نڪ اصل نه هجي ها يا چپ. يا ٿي ڪن هجن ها يا نه نڪ. مطلب ته
ڪو به عضوو ۽ حواس پنهنجي جاءِ کان مبلل هجي ها يا وڌ گهٽ ته
ڪم زيب نه ڪري ها. بلڪ اڃا سارو ڪارخانو بي ترتيب ٿي پيئي ها.
پر عجب حيرت اها آهي جو انهي هر هڪ حواس ۽ عضوي کي هڪ ٻي
جي ڪم ۾ نه واسطو آهي نه خبر. جيئن جو اک جي ڪم کان ڪن
بيخبر آهي ۽ ڪن جي ڪم کان اک. نڪ جي ڪم کان وات بيخبر
آهي ۽ وات جي ڪم کان نڪ. اهڙي طرح ٿي ايهي سڀ عضوا ۽
حواس هڪ ٻي جي ڪم کان بغير ۷ بيدخل آهن. ٻيو ته انهن سڀ
عضون ۽ حواسن کان هر هڪ جو ٻيو ٻيو رنگ ۽ غوثو ۽ هر هڪ تي
ٻيو ٻيو ڪم ۽ خدمت. ۽ هر هڪ ۾ ٻيو ٻيو راز ۽ حڪمت. جيئن جو

اک جو پيو رنگ ۽ غونو آهي ته ڪن جو پيو رنگ ۽ غونو. ۽ اک تي
 پيو ڪم ۽ خدمت آهي ته ڪن تي پيو ڪم ۽ خدمت. اک ۾ پيو راز ۽
 حڪمت آهي ته ڪن ۾ پيو راز ۽ حڪمت اهڙي طرح تي ايهي سڀئي
 عضوا ۽ حواس. ذرا ۽ جزا ڇا ظاهري ڇا باطني راز ۽ حڪمت کان
 پربل انسان جي ڪم ۽ خدمت ۾ مقرر آهن. شرح وار بيان انهي ۾
 هڪ جو دڳهو آهي مگر مشت غونہ خروار اشاري لاءِ ايترو آهي ته اک
 اک تي ڪم چونڪيداري جو آهي ۽ راز بينائي جو. جيئن جو ڪابل
 ۽ ماري وغيره ڏسي ته دل کي ٻڌائي ته دل انهي کي دفع ڪرائي. پيو
 ته جيڪو به عجائب ۽ غرائب ڏسي ته به دل کي ٻڌائي جو دل انهي کان
 پنهنجو مطلب حقيقي حاصل ڪري. ۽ ڪن تي ڪم جاسوسي جو
 آهي ۽ راز شنوائي جو. جيئن جو ڪوئي بد يا نيڪ قول ۽ فعل ٻڌي ته
 دل کي ٻڌائي ته دل انهي بد کان پاڻ کي بچائي ۽ نيڪ کي پنهنجي عمل
 ۾ آڻي. تان جو انهي کان مولا جي محبت ۽ معرفت حاصل ڪري. جو
 دل کي پاڻ پروردگار محض پنهنجي محبت ۽ معرفت لاءِ پيدا ڪيو آهي.
 مولائي جي معرفت جو حال شرح ۽ بيان جي حد کان ٻاهر آهي. ڇو جو
 اها معرفت علم لدني آهي. لدني علم کي زبان بيان ڪري نٿي سگهي
 . انهي کي چڙو لوڇن ۽ لهڻ ٿو ڪبي نه شر ۽ بيان. الغرض جيئن انسان
 جي وجود ۾ پنج حواس ظاهري آهن. تيئن پنج حواس باطني به آهن
 ظاهري جيئن ڪن ۽ اکيون. وات ۽ نڪ ۽ لس ۽ باطني جيئن ذڪر ۽
 فڪروهم ۽ خيال ۽ حفظ مطلب ته ايهي سڀ حواس ۽ عضوا. ذرا ۽
 جزا ڇا ظاهري ڇا باطني اهڙي طرح تي راز ۽ حڪمت کان پربل انسان
 جي ڪم ۽ خدمت ۾ مقرر ۽ معين آهن. جيڪڏهن انهن سڀني کان
 ڪنهن هڪڙي جزئي کي شڪستي پهچي ته انسان جي سڀ ديني ۽
 دنياوي ڪمن ۾ شڪستي پهچي وڃي. هي هي ۽ هاءِ هاءِ. تنهن کان
 پوءِ پنهنجي اصل پيدائش ڏانهن فڪر سان ناهاري. جيئن جو مٺي جي
 هڪڙي پليد قطري کان پيدا ٿيو آهي. اول اهو قطر و چاليهه ڏينهن پاڻي
 رحم ۾ رهيو آهي. انهي کان پوءِ چاليهه ڏينهن چڙي رت ڄميل. پوءِ

چاليه ڏينهن چڙو گوشت جو پهرو پوءِ انهي گوشت جي ٻيري کان انهي
 عضوا ۽ حواس - رڳان ۽ بنڌيون - هڏا ۽ چمر - سنڌ ۽ وار - ڪيئن
 انڌاري پيٽ ۾ مالڪ پيدا ڪيا آهن - پوءِ ڪيئن انهي کي اتي ساھ
 وڌاءِ - پوءِ ڪيئن انهي کي اتي ڏن جي ڌري کان خورش ٻي پڄاڻيا - پوءِ
 ڪيئن انهي انڌاري پيٽ کان ٻاهر ڪڍيا - پوءِ ڪيئن ڏن جي ڌري بند
 ڪرائي وات جي وات کان کير جو خورش شروع ڪرايا - پوءِ ڪيئن ماءُ
 جي دل ۾ مهر وجهي رات ڏينهن انهي کان خدمت ڪرايا - پوءِ ڪيئن
 ٻين کان بند ڪرائي ماني جو خورش شروع ڪرايا - پوءِ ڪيئن ماءُ پيءُ
 وانگي ڀالي وڏو ڪيا - تنهن کان پوءِ ڪيئن پنهنجي فضل ۽ ڪرم
 سان پاڻ هدايت ڪري پنهنجو رستو لٽا - جيڪڏهن پاڻ هادي نه ٿئي
 ها ته ٻيو ڪير هدايت ڪري سگهي ها - جڏهن ائين پنهنجي دل ۾ فڪر
 سان نهاريون - تڏهن لک لک لطف ۽ احسان محض مولا جو پاڻ تي
 ڄاڻندو - ۽ هزار هزار بار انهي درگاه ۾ شڪر گذار ٿيندو - انهي کان
 بعد حق تعاليٰ جي حڪمت ۽ صنعت جو لقا ساري صفات ۾ به ڪڏهن
 ڪڏهن فڪر سان نهاري - جيئن جو جن ۽ بشر - ملڪ ۽ فلڪ - پکي ۽
 وحشي - مڪڙ ۽ مڇي - ڪُٽ ۽ ڪيولي - نانگ ۽ وچون - بر ۽ بحر -
 جهنگ ۽ جبل - باغ ۽ لوڻا - گل ۽ غنجا - رات ۽ ڏينهن - جهڙ ۽ مينهن
 - برف ۽ ڳڙو - گاج ۽ کوٺ - سج ۽ چنڊ - مطلب ته ڇا جماد ۽ نبات - ڇا
 انسان ۽ حيوان - قامي مخلوقات ۾ عبرت ۽ عبرت جي خيال سان
 نهاري - جو هڪڙا پردار ۽ هڪڙا بي پرا - هڪڙا چوپايا ۽ هڪڙا نه پايا
 - هڪڙا ٻيرن تي هلن ۽ هڪڙا پيٽ تي - هڪڙا پٽ ۾ رهن ۽ هڪڙا پاڻي
 ۾ - ٻيو ته ساري مخلوقات هسده (18) هزار قسم آهي - هر هڪ قسم
 جو ٻيو ٻيو رنگ ۽ ٻيو ٻيو نمونو ۽ هر هڪ شئي ۾ ٻيو ٻيو راز ۽ ٻي
 ٻي حڪمت - جيڪڏهن ڪوئي شخص قامي مخلوقات ۾ گهمي ته به به
 همرنگ ۽ هم نمونو ٺهي نه سگهندو - بلڪ هڪ قسم ۾ به به همرنگ ۽
 هم نمونو ٺهي نه سگهيا - جيئن ساري جبل ۾ توڙي ڪوئي گهمي ته به
 به پاڻ هم رنگ ۽ هم نمونو ٺهي نه سگهندو - راز ۽ حڪمت به اهڙي

طرح تي هر هڪ قسم ۾ ٻي ٻي آهي. جيئن مک کان ماکي پيدا ٿي ٿئي. ۽ کيئن کان پٽ. هرڻ کان مشڪ پيدا ٿو ٿئي ۽ ڪوئي کان ڪٿوري. پانهڻ کان لعل پيدا ٿو ٿئي. ۽ پاڻي کان موتي. اهڙي طرح تي هر ذرو ۽ هر جزو راز ۽ حڪمت کان ڀريل ۽ لبريز آهي. جيئن قوله تعاليٰ اِنَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّلْمُؤْمِنِينَ. طالب جڏهن اهڙي طرح تي هر مظهر ۽ فڪر سان نهاري رهندو ته مولا جا عجائب ۽ غرائب ڏسي ڏسي حيرت ۽ عبرت ۾ حيران ٿي ويندو. تڏهن ڄاڻندو جو تحقيق حق تعاليٰ جي حڪمت ۽ صنعت. وڌائي ۽ وحدت جو بحريبي سر ۽ بي ڪناري نهايت ۽ بي پايان آهي. وَاللَّهُ يَخْتَصُّ مَن يَشَاءُ.

ميدان چوٿون

چوٿين ميدان ۾ طالب اول ويهي پنهنجي نيسي تي ۽ نابودي. حق تعاليٰ جي هستي ۽ اثباتي ۾ فڪر سان نهاري. جيئن جو هي وجود سارو اندر ڇا ٻاهر محض مٽي آهي. جو پيدا به مٽي کان ٿو ٿئي. موتي به مٽي جي مٽي ٿي ٿو وڃي ۽ مٽي پاڻ دراصل ڦوٽي وانگي ڪا شئي ناهي. مگر ذاتي بحر جي هستي سان هست ۽ موجود آهي. سواءِ انهي جي نيسٽ ۽ نابود. مطلب ته طالب پاڻ کي خيال سان اصل نيسٽ ۽ نابود ڄاڻي. حق تعاليٰ کي هست ۽ اثبات. بلڪ پنهنجو ڏسندڙ ۽ ٻڌندڙ. چوريندڙ ۽ ڀوليندڙ يقين سان محض مولِيٰ کي سمجهي. جو انهي کان سواءِ ڪا شئي هست ۽ موجود ڪانهي. جيئن قوله تعاليٰ - فَأَعْلَمَ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. ۽ حديث: لاغيري في الدارين انا لآخر انا لظاهر وآنا لباطن. ۽ بيت:

اي سَنَّا وَر توعين درياني. چون بدين عين در غمي آئي.

پاڻ پاڻ کي ٿو پروڙي ۽ پاڻ پاڻ کي ٿو ڏسي مگر عبد ۽ معبود جي وچ ۾ ڀرڻو ڇڏو پنهنجي هستي آهي. جيڪو انهي هستي جي پردي کي پاسي ڪندو ته خود سونهي معبود آهي. تان جو عاشق خود معشوق ٿو سمائي ته پنهنجي محبوب سان ملي نٿو سگهي. ڇو ته سواءِ انهي جي ٻيو ڪو به انهي کي ڏسي نٿو سگهي. جيئن بيت

حق بنا حق ناملي لوچي لهج حق،
پاڻ پروڙي پاڻ کي شائق پاڻء مر شڪ،
پاڻ ويڃائي پاڻ کي پاڻ سمانج پڪ.

فيضل ڪونهي ڪڪ حاضر بانجهون هوت جي.

پوءِ هر مظهر ۾ به ڪڏهن ڪڏهن هم اوستي جي فڪر سان
نھاري - جو قامي مخلوقات ۾ عين پاڻ اهو جلوه گر ۽ منور آهي - جيئن
قوله تعاليٰ الدُّنُوْرُ السَّلَوْتُ وَالْاَرْضُ ۽ فَايْتَمَّا تُولُوْا فَنَمَّ وَجْهَ اللّٰهِ - ۽
حديث شريف - كُلُّ شَيْءٍ مِنَ النُّوْرِ وَاَنَامِ النُّوْرِ اللّٰهِ - ۽ غوث اعظم
رحمت اللہ عليه - لَاشَيْءٍ مَّوْجُوْدٍ غَيْرُ اللّٰهِ - ۽ ابيات فارسي - نيست
درونيا و عُقبے غير حق - ظاهر و باطن بچشم مرد حق - آنڪ ديدہ غير
حق اواحق الست - مرد حق ديدن حق مطلق است - خلق راهم حق بدان
اي مرد حق - زانڪہ نہ بود در وجودت غير حق - آنڪہ در چشمان عالم
كثرت است - نيك ميبنگرڪہ آن هم وحدت است - مطلب ته ساري
مخلوقات ۾ سواءِ حق تعاليٰ جي ڪا شئي هست ۽ موجود ڪانهي -
جيڪو سواءِ انهي هڪ جي ٻيو به ڪجهه ٿو ڏسي ته اهو اڃا مشرڪ
آهي نہ مسلمان حقيقي - تڏهن طالب کي لازم آهي ته پاڻ کي هميشه
نيست ۽ نابود ڄاڻي ۽ حق تعاليٰ کي هست ۽ اثبات - مگر مولِي جي
ذاتي اوصاف ڏانهن فڪر کي وات ڏيڻ خطا آهي - ڇو جو خدا تعاليٰ
جي حسن ۽ پاڪائي - توحيد ۽ وڏائي جو بحر فهم ۽ فڪر جو لهڻ ۽
پهچڻ جي حد کان بلند ۽ پري آهي - پوءِ سببون ڪوتاهي ۽ نارسِي ڄاڻ
جي مٿان طالب جو فڪر خاسر ۽ زبان ڪار ٿي پوي جيئن مثنوي:
هر چه انديشه پزید است آن خطا است - آنچه در اندیشه ناید آن خدا است

مگر طالب ڇڙو فڪر ۾ پئجي نہ وڃي - ڇو جو سواءِ ذڪر جي
ڇڙو فڪر به ڪارگر ٿي نٿو سگهي - بلڪ ذڪر جي طاقت سان فڪر به
وڃي مولِي کي لوچي ٿو لهي - نہ ته سواءِ ذڪر جي ڇڙو خالي فڪر

ڪاٿي خدا تعاليٰ کي لهي سگهندو؟ جيئن بيت:

چونڪه درجائن ۾ تا بد فڪر - رومده جوئي نمازان از ذڪر
طالب جڏهن اهڙي طرح تي پنهنجي نيسستي ۽ حق تعاليٰ جي
اثباتي ۾ فڪر سان پيو نهاريندو ۽ دل ۾ رات ڏينهن ذڪر سان مشغول
رهندو ته درجي بدرجي وحدت جو ويساه پوندو ويندس - نيٺ دل ۾ يقين
سان جائدو جو تحقيق سواءِ مولئي جي مان به ڪجهه نه آهيان ۽ ٻي به
ڪا شئي ڪانهي - بلڪ انهي هر ڌري ۽ هر جزي ۾ محض پاڻ مولا
آهي جيئن بيت: بدرد يقين پرد هاءِ خيال نمائند سرا پرده الا جلال -
يهدالله لنوره من يشاء -

بيان مشق

طالب کي پهرين شروعات ۾ مشق ۽ تجلن جو شغل به لازم
آهي - مشق جي ترتيب ائين آهي ته طالب مولئي جو اول اسم ذات جو
نقش ڪاغذ جي پرڏي تي لکائي انهي کي ڏسي - جڏهن اهو ذهن نشين
ٿئي ته پوءِ انهي نقش جي تصوير کي اول مٿي جي تارون تي خيال سان
تصور ڪري - پوءِ پيشاني تي - پوءِ پنهنجن اکن تي پوءِ زبان تي - پوءِ پنهنجن
ڪلهن تي - پوءِ سڄي پاسي جي سين پاسرن تي - پوءِ ڪٻي پاسي جي
سين پاسرن تي - پوءِ سيني تي تنهن کان پوءِ دل تي انهي نقش جو
تصور ڪري - موٽي تارون کان وٺي شروع ڪري ساڳي ترتيب سان دل
تاءِ اچي - پر دل ۾ ذڪر ڪري ۽ خيال سان انهي نقشي جي تصوير پيو
پچائي - انهي ترتيب سان مشق جي شغل ۾ مشغول رهي تان جو انهي
تصوير جو تصور پچي پڪو ٿئي - انهي جي پڪائي جو اول درجو ايهو
آهي ته پنهنجي ساري وجود ۾ اسم ذات جو نقشو خيال ڪرڻ سان
نظر ۾ اچي ۽ آخر درجو ائين آهي ته طالب جاڏي به خيال سان نهاري
ته هر رنگ ۽ هر شئي ۾ اهو نقش نظر اچي - ٻيو ته اسم ذات جي هر
حرف جي چوٽي کان نور جو تجلو ظهورو ڪري - مگر مشق جي پچائڻ
جي ضرورت پهرين درجي تائين آهي اڳتي ڪوئي پچائي ته چڱو نه ت
ضرورت ڪانهي - الله بس باقي هوس.

بيان تجليات

تجلن جي ترتيب ايئن آهي ته طالب مولِي جو اول ئي راتيون
فاقير ۽ اوجاڳو پنهنجي اصلي قدرن کان ڪجهه وڌيڪ ڪري - پوءِ ٽي
ڏينهن سج کي پئي ڏيئي تجلن تي ويهي - جيئن جو صبح کي سج اڀرڻ
جي وقت ڪنهن صفا ميدان ۾ وڃي اوله ڏانهن منهن ڪري ويهي - ۽
سانجهي کي سج لهڻ جي وقت اوڀر ڏانهن منهن ڪري ويهي - پر صبح
سانجهي قدر سوا گهڙي سج جي آسمان جي منهن ميدان ۾ اکيون هڪ
هند تي اڙائي ويهي - مگر اکن کي نه ٻوٽي نه چوري - پوءِ رنگا رنگ
انوار نظر ايندا - جيسترو به اتي ديد جهلي سگهي ته ويهي - پوءِ بس -
اهڙي طرح تي هر مهيني ۾ ٽي ڏينهن تجلن جو نظارو لازم آهي -
جيڪڏهن ڪوئي بيش ڪم ڪري ته ڪجهه فڪر ناهي - انهي شغل کي
حد کانهي جيسترو به ڏسي طالب خود اختيار آهي - ٻيا به انهي راه ۾
ڪجهه شغل آهن جيئن هبس ۽ تصور تصوير پير وغيره - پر انهن جي
بيان ڪرڻ جي ضرورت ڪانهي - مگر انهي واٽ ۾ سر موڙي آهي ذڪر
فڪر ۽ صفائي - مولا جي محبت ۽ فاني - جيئن مشوي :

تومباش اضلاً وصال اين است بس .

رود روگر شو ڪمال اين است بس .

والله يختص من يشاء .

بيان مراقب

طالب کي ذڪر فڪر لاءِ مراقب ضروري آهي - مراقبي جي
معني آهي محبوب لاءِ انتظاري ۽ دل جي نگهباني - جيئن جو سواءِ
مولي جي ٻي ڪنهن خواهش ۽ خطري کي دل ۾ اچڻ نه ڏيئي - مراقبي
جا چار درجا آهن - اول درجو ايهو آهي ته طالب مولا جو خلاصو ويهي
مٿو مون تي رکي ۽ اکيون بند ڪري دل ۾ چڙو مولِي جي ذڪر فڪر
سان مشغول رهي ۽ سواءِ حق تعاليٰ جي ٻي ڪنهن خواهش ۽ خطري
کي دل ۾ نه چڙهي ۽ محبوب لاءِ انتظار رهي - ٻيو درجو ايهو آهي ته
ساڳي انهي ترتيب سان خلاصو ويهي دل ۾ دمر دمر سان ذڪر ڪري ۽

فڪر سان پاڻ کي اصل نفي ڄاڻي ۽ حق تعاليٰ کي اثبات - ٿيون درجو
 ايهو آهي ته ساڳي انهي آڳين طرح تي ويهي دل ۾ مولوي جي محبت ۽
 ذڪر سان محو ۽ مشغول رهي ۽ خيال سان هر دم ۾ حق تعاليٰ کي
 حاضر ناظر ۽ روبرو ڏسي ۽ يقين سان هر مظهر ۾ عين انهي کي ڄاڻي -
 چوٿون درجو ايهو آهي ته جڏهن دل ڏانهن نهاري ته قطري وانگي وحدت
 جي بحر ۾ محو ۽ مستغرق ٿي وڃي - اصل مراقبو ايهو پويون آهي جو
 ايهو هميشان برحال ۽ قائم ٿو رهي - توڙي اکيون ٻوٽي - توڙي پٽي -
 توڙي ويهي - توڙي بيهي - توڙي سمهي توڙي گهمي - ڪا شئي انهي
 جي ذڪر ۽ حال کي روڪي نٿي سگهي - جيئن قوله تعاليٰ: رَجُلٌ لَا
 تُلْهِهِمْ تِجَارَتٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ
 يعني مرد آهن جو انهن کي نه روڪيندي آهي خدا تعاليٰ جي ذڪر کان
 سوداگري ۽ ڏين وٺڻ نه ۽ روڪيندي آهي نماز پڙهڻ ۽ زڪوات ڏيڻ - هي
 هي ۽ هاءِ هاءِ - انسان ۽ حق تعاليٰ جي وچ ۾ ستر هزار پردا آهن - پوءِ
 جيڪو طالب مولا جو انهي ملڪن ترتيب سان ذڪر فڪر تي هميشگي
 ڪندو - يعني رات ڏينهن مولوي جي محبت ۽ ذڪر فڪر ۾ محو ۽
 مشغول رهندو ته انشاء الله تعاليٰ اهي پردا سڀ وڍي پارهي يا ڪجهه
 وڌ گهٽ ورهن تاءِ وڃي وحدت جي بحر ۾ داخل ٿي فقيري جي منتها
 مقام کي پهچندو - جيئن ظاهري علم درجي بدرجي اول الف بي ٿا
 پڙهن پوءِ تختي ۽ سڀيارو - تنهن کان پوءِ ڪلام الله مجيد سارو - نيٺ
 چوڏنهي يا ڪجهه وڌ گهٽ سالن تائين سارو علم پڙهي تحصيل ٿا ڪن -
 اهڙي طرح ٽي باطني علم به درجي بدرجي اول چوڏو دل ۾ ذڪر ٿا ڪن
 - نيٺ ڪن ڏينهن کان بعد دل ۾ ذڪر جاري ٿو ٿئي - جيئن جو دل
 تحرڪ ڪري پاڻهن اسم ذات ٿي چري - انهي کان پوءِ رڳن ۾ ذڪر
 جاري ٿو ٿئي - پوءِ هڏن ۾ پوءِ گوشت ۾ پوءِ ڪل ۾ پوءِ وارن ۾ - جڏهن
 وار وار ۾ ذڪر جاري ٿو ٿئي تڏهن ڏاڪر ۽ مذڪور ٻئي هڪ ٿي ٿا
 وڃن - انهي کي سلطان ذڪر ٿا چون - پوءِ انهي ذڪر کان فڪر پيدا ٿو
 ٿئي - پر اهو فڪر هن فڪر وانگي ناهي - مگر اهو فڪر هڪڙي حيرت

۽ علم لدني آهي. جو اهو پاڻهين ذکر کان دل ۾ پيدا ٿو ٿئي اڳ ۾ پيدا ٿو ٿئي. انهي جو حال شرح ۽ بيان کان ٻاهر آهي مگر اشاري لاءِ ايندرو آهي ته انهي فڪر ۾ سواءِ حق تعاليٰ جي ٻي ڪا شئي نه ٿي رهي. پوءِ انهي فڪر کان محويت ۽ مدهوشي پيدا ٿي ٿئي. انهي محويت ۽ مدهوشي کان حال ۽ وصال. يهدالله لنوره من يشاء.

بيان رقيب بو سبيل تمثيل

مثال ته گل ڪوئي بي خار ناهي. ۽ گنج ڪوئي بي مار. دل هڪڙو مخزن اسرار ۽ محلو خاص حقيقي دلدار جو آهي. جيئن قلام قدسي. فِي الْجَسَدِ أَدَمُ مُنْفَعْتُ وَفِي الْمَصْفُوتِ قَلْبٌ وَفِي الْقَلْبِ فِرَاقٌ وَفِي الْفِرَاقِ سِرٌّ وَفِي السِّرِّ خَفَاءٌ وَفِي الْخَفَاءِ أَنَا. ۽ بيت: اي مخزن اسرار الهي دل ما. واي خاندان خاص بادشاهي دل ما.

الغرض انهي خاص محلي جي گرداگرد چار قلعا هڪ ٻي جي اندر آهن. انهي هر هڪ قلعي ۾ غيبي دربان ۽ نگهبان ٿا رهن. پر اهي ايتن ٿا سمجهن جو اسان کان سواءِ انهي محلي ۾ ٻيو ڪوئي ڪونهي بلڪ انهي محلي جا مالڪ به خود اسان آهيون. آخر جڏهن ڪوئي عاشق جان باز ڪنهن سونهين کان رستو واقف ٿي. ساڻ هراوين محنت ۽ مشقت. درد ۽ فاقين جي پنڌ ڪري وڃي اتي ٿو پهچي ته انهي پهرين قلعي جا دربان. انهي کي چور سمجهي ڏسن سان ٿي وٺي اهڙو ڪڪڙو ٿا ڪلين جو هڻي ويڇاري کي ڦيهي ٿا وجهن. اهو عاشق هيڪر ته انهن جي ڏنڻي حيران ۽ پريشان ٿي ٿو وڃي. جو ناديدو بلا سخت مشڪل ٿي لهي. تڏهن ڪا خبر نه ٿي پوئس ته اها الائي ڇا بلا آهي. پوءِ اهو ويڇارو پنهنجي واهري لاءِ معشوق کي آه ۽ زاري. سڏ ۽ واکن سان وس ٿو ڪري. پر انهي وقت معشوق به پنهنجي ناز ۽ راز جي بي پرواهي ۾ ٿو اچي. جو انهي ويڇاري جي ڪا به ڏانهه ۽ ڪوڪ ٺٽو پڌي. ۽ ٻي به تنهنجي نڪا واه نه چارو ۽ معشوق کان سواءِ ساعت به نه سري. تڏهن لاچار ڪمر محڪم ٻڏي ٻيهر وڃي انهي دربانن جي منجهه ڪاهي ٿو پوي جڏهن اهي دربان انهي کي دو ٻاري ٿا ڏسن تڏهن

انهن کي اصل پڪ ٿي ڄمي جو ايهو ڪو پڪو رهڻ آهي. پوءِ سڀ ساڳي حملو ڪري وٺي لٽ ۽ ڪنڊياري لڪڙن سان هڻي ويڇاري کي چڪنا چور ڪري ٿا ڇڏن. تڏهن اوهو عاشق پنهنجي دل ۾ ٿو چوي ته معشوق اهڙو راحم ۽ مهربان ۽ دربان اهڙا بيترس ۽ بيرحما. الاءِ ڇا راز آهي نيٺ جهٽ تائين ساه ساري پوءِ پنهنجي سر ۽ ساه ڪون هٿ ڏوٽي ساڳي تيهڙ وڃي انهن جي وچ ۾ ڪاهي ٿو پوي. اهي دربان نه اڳي ئي انهي تي غضبناڪ وينا ٿا رهن پوءِ ته بتر ڏسڻ سان ئي سڀ هيڪارو حملو ڪري وٺي ويڇاري کي بند ڪمند سان ٻڏي سوڳهو ڪري پوءِ جيئن ٿو وڻين ته ايئن هڻي انهي کي اصل ٻڏائي ڦٽي ٿا ڪن اوهو عاشق ويڇارو اڳيئي ڏڪن ۽ بڪن جو ماريل تڏهن ته انهي ڏڪن سان صفا ٻڏي لري ٿو وڃي. تنهن کان پوءِ انهن کي تنهن تي ڪجهه رحم ۽ ترس ٿو اچي جيئن جو انهي کي ڪابون ۽ بانس آئي ٿا مهڻن تڏهن وري ڪنهن سڌار ۾ ٿو اچي. پوءِ انهي عاشق کي اوهي دربان پنهنجي خدمت ۾ ٿا جهلن تڏهن اهو عاشق انهن جي انهي خدمت کي به محض مهرباني ۽ لطف ٿو ڄاڻي. مگر ٻاهر انهن جي خدمت ۽ دل ۾ معشوق جو داغ ٿو پڄائي. نيٺ ڪن ڏينهن کان پوءِ انهي قلعي کان لنگهي وڃي ٻي ۾ داخل ٿو لشي. تڏهن انهي ٻي قلعي جا دربان به ويڇاري کي انهي طرح تي هزارين غذاب ۽ ايذاء ٿا رسائين ڇا زور ۽ زجر ڇا جور ۽ جفا. ڇا سور ۽ سختي. ڇا دهشت ۽ هيبت. ڇا فريب ۽ طلسم. ڇا بند ۽ ڪمند. غرض ته طالب کي انهي ميدان ۾ پير پنهنجو محڪم ۽ مضبوط رکڻ ٿو کپي. جيڪڏهن پيرين ۾ بيهي نه سگهي ته ڳوڏا زمين تي پڪيڙي. جي اتي به بيهي نه سگهي ته سيني ۾ به پيو سري. يعني انهي پنڌ کي اصل نه ڇڏي جي ڇڏياءِ ته هيڏانهن به ويندو ۽ هوڏانهن به ويندو. جو ڪيئي ڪشتيون انهي بحر جي اوڀر ۾ ڳم ٿي ويون. ۽ ڪي ئي وري اچي خشڪي تي پيون مالڪ پنهنجي مهر سان وڙين کي شل وڌ نه وڃهي. عاشق کي انهي ميدان ۾ سواءِ سوز ۽ گداز خيال ۽ تصور معشوق جي ٻي ڪا شئي ڪارگر ٿي نه ٿي سگهي.

تڏهن عاشق کي اتي چڙو شوق ۽ سوز - خيال ۽ فڪر معشوق جو ٿو
کسي - مگر ذاتي شڪل ۽ تصوير کي گهڻو نظر ۾ نه رکي - چڙو يقين
سان معشوق کي حاضر ناظر ۽ اثبات ڄاڻي - ڇو جو متان انهي تاءِ نه
پهچي سگهي وڃ ۾ ٻيون طلسماتي تصويرون ڏسي ڀلجي نه پوي - بلڪ
پنهنجي سر کي گره وانگي دمر دمر سان وري وري پڙ ۾ پيو سڀني - جي
سو ڏک لڳن ته هڪ قدم به پوئتي نه هڻي - جيئي بيت:

متاب از عشق روثر اي يار جاني - اگر صد بار شنوي لن تراني.

مگر ڄاڻي رقيب مڃا آئي ٻڌن ته اول شروعات ۾ طالب کي
هر ڀرو انهن جي وچ کان لنگهن ٿو گهرجي - ڇو ته متان انهن جو
پهريون تڪ تاب ڏسي دهلجي نه وڃي - جو انهي رقيب جي هر هڪ
بازي جو چڙو پهريون تاب ٽڪو آهي - تنهن ڪري هيڏانهن يا هوڏانهن
مڙئي هڪڙي پاسي کان ڀرينءَ جي پنڌ سان پيو رڙهي - تان جو انهن جو
اهو پهريون تاب تلف ٿي وڃي - پوءِ ڄاڻون به لنگهي ته انهي جو اختيار -
مگر انهي وقت پنڌ ۾ هلڻ وڃڻو ٿو جڳائي - جيئن نه گهڻو ٽڪو نه منو
- عشق جي ميدان ۾ قوي ڄاڻ اٻهر آهي جو عاشق جيڪو راز ۽
حڪمت لهي ته انهي کي ڪجهه نه ڄاڻي - ۽ جيڪا بلا ۽ آفت ڏسي ته
انهي کان خوف نه آئي - بلڪ پنهنجو ڪيو ۽ پاڻ کي به ڪجهه نه ڄاڻي
۽ هر مظهر ۾ خاص خدا تعاليٰ کي سڃاڻي - عاشق جڏهن رقيب ۾ به
محض مولا کي ٿو ڏسي تڏهن انهن جي اها طلسم ساري پڇي ٿي
پوي - ڇو جو در حقيقت اهي پاڻ ڪا شئي نه آهن - مگر عاشق جي
آزمائش لاءِ محض معشوق جو هڪڙو ناز ۽ راز جو طلسماتي ڏيکارو
آهي - جو جيڪڏهن عاشق ڪوڙو ۽ ڪچو آهي ته مر جان انهن جو تاب
ڏسي موٽي پوءِ تي وڃي - جي پڪو ۽ سچو آهي ته مر انهن جي درد ۽
غم جو بار چڪي - ته سزاوار ۽ لائق ديدار جو ٿي وڃي معشوق سان
ملي - مطلب ته ايهي سور ۽ سختيون رنج ۽ بلائون محض مهرباني ۽
وسيلو وصال جو آهن - ڇو جو سواءِ سور ۽ سختي جي ڪو به پنهنجي
مطلوب سان ملي نه ٿو سگهي - مثال ته جيئن جو ڪنهن مائي کي

جڏهن سنڀارن جا سور اچي زور ٿا پرن ته اها ويچاري پئي ڪجي ۽ ڪي
 - جو هي هي هاڻي مران ٿي - دائي پئي ڪلي ۽ خوش ٿئي جو اجهو
 هاڻي ڇڻي ٿي - جيئن سنڀارن جي سورن ريءَ پار چمڻو ناهي - تيئن
 پلڪ پلڪ جي پورن ريءَ وصال ٿيڻو ناهي - جڏهن رنج ۽ بلائون عاشق
 تي اچي زور ٿا پرن تڏهن ڄاڻ ته وقت وصال جو اچي نيڙي لڳو -
 تنهنڪري عاشق کي انهي ميدان ۾ چڙو تحمل ۽ بردباري ٿي ڪجي - نه
 پنهنجي خلاصي لاءِ تڪ ٿاڻ ۽ ڪهرائي - جيئن بيت فارسي:
 ايدل اندر زلف جانان از پريشاني مثال،
 مرغ زير ڪم چون بدام افتد تحمل بايدش.

بيو ته انهي راه ۾ عاشق پنهنجو سر ۽ ساه دل ۽ دين کي
 معشوق جي اڳتون هڪ وار جيترو به نه واري ۽ انهن جو قدر ۽ قيمت
 عيوض ۽ اجرت هڪ تر جيترو به نه ساري - جو انهي ۾ به پنهنجو پاڻ
 - ۽ معشوق تي سهاپ ۽ ٿوري جي معشوق کي ڏيڻ ٿو جڳائي - جيئن
 بيت: حافظ صاحب عليه رحمت .

دل وديتم دل وديتم ببرد است.

برودوشش برودوشش برودوشش.

الغرض عاشق جڏهن انهي هر چارئي قلمن واري دربانن جا
 جهيڙا جهلي ۽ ڪشالا کائي مطلوب جي مهرباني سان لنگهي وڃي
 پار ٿو پوي - تڏهن وڃي معشوق جي انهي خاص محلي کي ٿو پهچي -
 پر انهي جو ڪوٽ چو طرفون قائم ۽ درجو قلف اندرون ڪابو - ۽
 ڪنجي خود معشوق سان محڪم - پيڪي اندر لنگهڻ جي نڪا واٽ نه
 چارو - نڪو علاج نه هيلو - جيئن مشنوي مولوي رومي عليه رحمت:
 اين چنين قفل گران را اي ودود - کي تو اندجز ز فضل تو ڪشود .

تڏهن اهو عاشق ويچارو سڏ ۽ ڪوڪ - آه ۽ دانهن سان وس ٿو
 ڪري - پر انهي وقت پاڻ معشوق پنهنجي ناز ۽ راز جي بيسرواهي ۾
 اچي انهي ويچاري جو ڪجهه به نٿو ٻڌي - نيٺ جڏهن اهو عاشق دانه
 ۽ ڪوڪ - واٽ ۽ وسيلي کان لاچار ۽ لاعلاج ٿي پاڻ کي اصل بيواه ۽

بيوسيلو - بي اميد ۽ بي مراد ٿو ڏسي - تڏهن هڪڙي ڏانهن هڻي ڪري پئي - صفا مري ٿو وڃي - پوءِ پاڻ معشوق پنهنجي مهر ۽ ڪرم سان دروازو کولي ٻاهر نڪري اچي انهي عاشق شهيد لاءِ افسوس ۽ مائتدري ٿو ڪري - انهي وقت اهو عاشق شهيد هزار ٻار شڪر گذار ٿو ٿئي - جيئن مشنوي مولنا رومي عليه الرحمٰت -

شڪر ميڪر ڏان شهيد زرو خد - کان نزور بر جسم و بر معنيٰ نه زد -
 آن عقاب اردفت هر بر جسم رفت - دوست بي آزار سوئي دوست رفت -
 عاشق جڏهن اصل بيواه ۽ بيچارو - بي اميد ۽ بي مراد ٿو ٿئي -
 تڏهن وڃي پنهنجي مراد ۽ معشوق کي ٿو پهچي - جيئن بيت:
 او چاره کار بنده داند -
 چون هيچ و سلس نمائد -

پوءِ پاڻ معشوق باغ ۽ بهشت حور ۽ قصور انهي عاشق شهيد تي جلوہ گر ٿو ڪري - تڏهن اهو عاشق انهن ڏانهن چڪ به نٿو هڻي - جي اهو انهي وقت اوڏانهن ٺهاري ته به ڪڇو ٿي پوي - جو اهو به هڪڙو ناز ۽ راز جو آخرين آزمودو آهي - آخر انهي عاشق شهيد کي پاڻ معشوق پهچي هستي سان هست ۽ حيات ٿو ڪري - تڏهن عاشق ۽ معشوق جي وچ ۾ فرق تر جو به نه ٿو رهي - فقط اسم به ۽ مسميٰ هڪ - پوءِ پاڻ ڪڏهن عاشق ٿو ٿئي ۽ ڪڏهن معشوق - پر جڏهن عاشق ٿو ٿئي ته معشوق نه ٿو ٿئي - ۽ جڏهن معشوق ٿو ٿئي ته عاشق نٿو ٿئي - انهي وقت عاشق اهڙو ته پنهنجي معشوق ۾ محو ٿئي ٿو وڃي جو پاڻ معشوق به انهي کي لهي نه ٿو سگهي - جيئن بيت:

دران دهر درو محو گرددو چنان - که معشوق هر زونيا بد نشان
 آخر اتي انهي بحر ۾ قطري وانگي رمل ٿي سارو سمنڊ ٿو سمائي - تڏهن سواءِ معشوق جي ٻي ڪا شئي نه ٿي رهي - نه ڪو نام نه نشان - نڪو ملڪ نه مڪان - جيئن قوله تعاليٰ: **كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَقَعُ وَجْهٌ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ** - نيٺ اتيهون نزول ڪري وري وڃي ڪين ۾ ٿو پوي اتي سواءِ عشق جي ٻي ڪا شئي نه ٿي رهي - يهدالله

لنوره من يشاء . سوال ته عشق فراق کي ٿو ٿئي . عاشق جڏهن وڃي وصال ٿو ڪري ته پوءِ عشق باقي چو ٿو بچي . جواب ته حقيقي معشوق جي حسن کي حد ۽ نهايت ڪانهي جيئن اڳتي تئين تازو ۽ زياده زور . هر روز عاشق شهيد ٿي نئون نئون نور جو تجلو جلوه گر ٿو ٿئي . پوءِ جيڪو حسن عاشق ٿو ڏسي ته انهي جو واصل آهي ۽ جيڪو باقي آهي ته انهي جو عاشق . پيو ته عشق جو ساه حسن آهي . حق تعاليٰ جو روز بروز جيئن اڳتي تئين تازو ۽ وڌيڪ زور . هميشان باقي ۽ بقا دار . بيحد ۽ بي پايان آهي . جيئن بيت :

درد مارا نيست در مان الفياث . هجر مارا نيست پايان الخياث .

جيئن عاشق بيقرار تئين معشوق درڪنار . جيئن معشوق درڪنار . تئين عاشق پائدار سوال ته عاشق کي فراق ۾ غم وصال جو ٿو ٿئي ۽ وصال ۽ غم فراق جو . پوءِ عاشق جي آرام جو وقت ڪهڙو آهي ؟ جواب ته عاشق جي آرام جو وقت آهي محروبت ۽ استغراق . مگر اهو حال پرائڻ سخت مشڪل ۽ گهڻو محال آهي نه چڙو گفتگو ۽ زباني قيل قال . طالب مولوي جو اول چڙو علم اليقين ٿو ٿئي . پوءِ هزارين محنت ۽ مشقت . درد ۽ فاقين سان وڃي عين اليقين ٿو ٿئي . تنهن کان پوءِ پاڻ اصل نيست ۽ نابود ٿي . حقيقي حاصل ڪري . حق اليقين ٿو ٿئي . علم اليقين آهي . پڌ جي سڌ ۽ عين اليقين اک جي ڌٽ . ۽ حق اليقين منجهه پوڻ . مثال ته جيئن ڪوئي ان ڏٺي بحر جي خبر پڌي پوءِ پنڌ ڪري وڃي انهي کي اکين سان ڏسي . تنهن کان پوءِ انهي جي منجهه پوي . جڏهن غوطو هڻي سارو ٿي انهي ۾ غرق ٿي ويو . تڏهن ڄاڻ ته حق اليقين ٿيو . شريعت ۾ پنڌ کي ڏکڻا چون ۽ طريقت ۾ درود ۽ حقيقت ۾ محبت ۽ معرفت ۾ مشاهدو شريعت ۾ هڪ چوڻ آهي . ۽ طريقت ۾ هڪ سمجهڻ ۽ حقيقت ۾ هڪ ڏسڻ آهي ۽ معرفت ۾ هڪ ٿيڻ ۽ توحيد ۾ آهي هڪ رهڻ . توحيد اهو آهي جو ڪوئي شخص ڪنهن کي مُٺ مهڻ جي ڏيئي ۽ پيو ڪوئي انهي کي مُٺ منهن ۾ هڻي ته ٻنهي کي هڪ ڄاڻي . اهل اسلام تي قسم آهي . هڪ

قسم چڙو وجود ۽ ڪپڙي کي پاڪ ٿا رکڻ ظاهري پيليٽي کان - جيئن
 ڳونهر ۽ مٺ پوءِ ۽ رت وغيره ۽ ٻيو قسم دل کي پاڪ ٿا ڪن بدعات
 کان - جيئن فخر ۽ غرور حرص ۽ حسد - ڪوڙ ۽ ڪاوڙ - ڪوٽ ۽ بغض
 وغيره - ٽيون قسم سر کي پاڪ ٿا ڪن غير کان يعني ماسواله کان -
 جيڪڏهن ڪوئي خيال ٿو ڪري ته بندي کي پيروي پيغمبر صلي الله
 عليه وسلم جي چڙي شريعت بس آهي ته ايهو خيال خطا آهي - ڇو جو
 پيروي چار قسم آهي - هڪڙو شريعت، ٻيو طريقت، ٽيون حقيقت ۽
 چوٿون معرفت - شريعت آهي قول محمدي ۽ طريقت فعل - حقيقت حال
 محمد ۽ معرفت اسرار پوءِ جيڪو چڙي شريعت ۾ بيٺو ته اهو طريقت
 کان ڍڪيل آهي ۽ جيڪو طريقت ۾ بيٺو ته اهو حقيقت کان ڍڪيل
 آهي جيڪو حقيقت ۾ بيٺو ته اهو معرفت کان ڍڪيل آهي - الطريقت
 افغالي الشريعت اقوالي الحقيقت احوالي المعرفة اساري - من سکن في
 الشريعت فهو مجوب عن الطريقت من سکن في الطريقت فهو مجوب
 عن الحقيقت من سکن في الحقيقت فهو مجوب عن المعرفة - تڏهن بندي
 کي ايهي چارئي پرڏا وڌتا ضروري آهن - طالب پهرين پردي ۾ فنا في
 النفس ٿو رهي - ۽ ٻي پردي ۾ فنا في الشيخ ۽ ٽئين پردي ۾ فنا في
 الرسول ٿو ٿئي ۽ چوٿين ۾ فنا في الله - جڏهن پرودگار کي پنهنجي
 ظهوري جو خيال ٿيو ته اُتھون نزول ڪري لاهوت ۾ اچي نالو نور
 سڏاياءِ ۽ جبروت ۾ روح - ملڪوت ۾ قلب ۽ ناسوت ۾ قالب يعني
 جسم ۽ صفات ساري - طالب ناسوت ۾ واقف ٿو ٿئي ۽ ملڪوت ۾
 اصل - جبروت ۾ عارف ٿو ٿئي ۽ لاهوت ۾ عاشق - باهوت ۾ معشوق
 ٿو ٿئي ۽ هاهوت ۾ عاشق - جيئن اڳتي اهو بيان ڪجهه منازل سلوڪ
 ۾ مفصل مرقوم واللہ يخلص من يشاء .

بيان منازل سلوڪ

سلوڪ جي منزلن جو حال شرح ۽ بيان جي حد کان ٻاهر آهي
 مگر ناهيده ملڪ سخت مشڪل ٿو لڳي - تڏهن مختصر بيان قدر
 ضرورت جي اشاري لاءِ مندرج آهي - طالب کي طريقت جي پنڌ ۾ چار

پرده غير جا وڌا ضروري درييش آهن. جيئن ناسوت ۽ ملڪوت. جبروت ۽ لاهوت اڃا اڳتي به پرده پيا به آهن جيئن باهوت ۽ هاهوت پر اهي چٽو عشق سان ٿا وڌجن. پر تي پيا نوراني پرده ته هزارين آهن جو انهن کي نهايت ئي ڪانهي. مگر پنڌ جي حد ايسيتائين طالب تان جو اهي ڇهڻي پرده وڌي ڀار نه پوندو ته انهي کي وچ ۾ ويهڻ حرام آهي. الغرض جڏهن طالب مولِي جو مرشد کان رستو واقف ٿي طريقت جي پنڌ ۾ ٿو پوي ته انهي کي پهرين ناسوتي پردي ۾ سواءِ زهد ذڪر ۽ ظاهري صورت مرشد جي ٻي ڪا خبر نٿي پوي. جڏهن انهن سان رنج ۽ معنت ڏک ۽ بڪر ذڪر ۽ فڪر جي لنگهي وڃي ٻي ملڪوتي پردي ۾ داخل ٿو ٿئي. ته اتي اول وحدت جو ويساه ٿو پوي. جيئن جو يقين سان هر شئي ۾ حق تعاليٰ کي ٿو ڄاڻي. ڇا جماد ۽ نبات. ڇا انسان ۽ حيوان. تڏهن ايهو خيال ٿو پوي ته هر شئي ۾ به پاڻ مولِي آهي ۽ مان ۾ به پاڻ اهو. هاڻي ذڪر فڪر ڪير ڪري. پر انهي خيال کي محض خطا سمجهڻ ٿو ڪبي. جو پنڌ اڃا اڳتي گهڻو آهي ۽ منزل پري. اتي انهي اسم کي به خود جند ٿو سمجهي. پر ايهو اڃا انهي جو نام آهي نه جند. ٻيو ته اتي رنگارنگ انوار ڏسڻ ۾ ٿا اچن. جيئن باهر ۽ کوڻ شمع ۽ چراغ. چنڊ ۽ تارا وغيره. آخر تنهن کان پوءِ اهو ڄاڻ ٿو پوي ته جسم عالم صفات آهي ۽ روح عالم ذات. تڏهن اها هستي ۽ حرڪت ساري انهي جي آهي. اتي شيخي حقيقت جو به ڄاڻ ٿو پوي. نيٺ مرشد جي مهرباني سان جڏهن انهن لنگهي وڃي ٽئين جبروتي پردي ۾ ٿو پهچي ته اتي پنهنجا پير زمين ۽ سر آسمان ٿو سمجهي ۽ صورت حقيقي ٿو وٺي جيئن جو پاڻ کي خود رب ۽ رسول ٿو ڄاڻي ۽ دم منصوري ٿو هڻي. ۽ هر شئي کان به ايهو آواز ٿو ٻڌي. جو هر چيز پاڻ کي اڻات ٿي ڪري. پر ايهو حال ائين ٿو ٿئي ته انهي وقت دل وڃي روح سان ئي رلي ۽ سر حقيقت محمدي جو اهو ذات مطلق آهي. انهي جو ڀرتو روح ئي ٿو پوي. تڏهن طالب پاڻ کي ٿو ائين ڄاڻي. ٻيو ته اتي هر طرف ۽ هر پاسي کان رنگارنگ مشاهد انوراني ڏسڻ ۾ ٿا اچن

- جيئن درياه درياه ۽ موج موج - تن جو تاپ سج کان به تڪو زور - اتي
سر کان به آواز ٻڌڻ ۾ ٿو اچي - جيئن بيت:
کس نداشت که منزلگه معشوق کجا است - اين قدر هست که بانگ
جرمي مي آيد.

الغرض انهي ٽن چئن ڀرڻ ۾ ست شهود آهن - جيئن ۾
ملڪوت ۾ ۽ ۾ جبروت ۾ ۽ هڪڙو جبروت ۽ لاهوت جي وچ ۾ ۽ ۾
لاهور ۾ - طالب جڏهن ٽنهن ڀري جبروتي کان لنگهي وڃي - انهي
جبروت ۽ لاهوت جي وچين شهود ۾ داخل ٿو ٿئي ته اتي قوت به حقي
ٿو وٺي - جيئن جو هر شئي کي پاڻ سان هست ۽ موجود ٿو ڄاڻي ۽
سواء پنهنجي سڀ نيست ۽ نابود - جڏهن دم ٻاهر ٿو ڪڍي ته سڀ
ساه دار جو ساه ٿو سمائي - جي انهي وقت چرندڙ ساهدار کي چوي
بيه ته برابر بيهي رهي - جڏهن دم اندر ٿو ڇڪي ته سڀ حيوان جو ساه
پاڻ ۾ موجود ٿو ڏسي - يعني اتي سڀ سهار جي ساه جو عروج نزول
پاڻ کان ٿو سمجهي ۽ سڀ حيوان جو ڏسندڙ ۽ ٻڌندڙ - چوريندڙ ۽
ٻوليندڙ به پاڻ کي ٿو ڄاڻي - ۽ هر شئي جي موجودي ۽ معرومي به پاڻ
کان ٿو سمجهي - ڪڏهن عرش ۽ ڪرسي ٿو سمائي ڪڏهن زمين ۽
آسمان - ڪڏهن شجر ۽ هجر ٿو ٿئي - ڪڏهن انسان ۽ حيوان - مطلب ته
اتي ساري مخلوقات پاڻ ٿو سمائي ۽ احوال ماضي مستقبل حال جو به
پنهنجي خيال کان ٿو سمجهي تڏهن پاڻ کي خود خالق ۽ قادر ٿو ڄاڻي
- پوءِ انهي وقت ايهو خيال ٿو پوي ته فقيري جو انتها اصل اهو آهي جو
هاڻي حاصل ٿيم - سڀ اولياءَ به ايستاءِ آيا آهن - پر ٿي شايد ڪه پنڌ ٿي
ڪونهي حالانڪ اهو اڃا حقيقي سج جو تڙڪو آهي نه سج - زهار
زهار - مٿان ڪوئي چڙو انهي تڙڪي جي تاب تي رنڊجي پنڌ کان بيهي
رهي - يا دل ۾ خيال ڪري ته مان هاڻي مولا کي چڱي طرح ٿي ڏٺو ۽
لڌو يا ڄاتو ۽ سڃاتو - جو اهي خيال سڀ خطا ۽ زبان آهن - الغرض
نيٺ مرشد جي مهرباني ۽ اسم ذات جي برڪت سان اهو حجاب به
پاسي ٿو ٿئي - تڏهن پاڻ کي اصل نيست ۽ نابود ٿو ڄاڻي ۽ معلوم ٿو

ٿئي ته اهي سڀ محبوب جي صفات هئي نه ذات. مگر اهو حال ايشن ٿو
ٿئي ته اتي طالب جي نظر وڃي عدم تي ٿي پوي. عدم کان مٿي ٻي
ڪاشني ڪانهي صفات ساري انهي کان هيٺ آهي. هر شئي موجود به
انهي عدم کان ٿي ٿئي ۽ موتي معدوم به انهي ۾ ٿي وڃي. عدم دل
۾ آهي ۽ سر عدم ۾. سڀ سهدار جو ساه انهي سر کان عروج نزول
ٿو ڪري. طالب کي اڃا ڪجهه پردو باقي ٿو رهي تڏهن ايشن ٿو ڄاڻي
ته هر شئي موجود به مان کان ٿي ٿئي. ۽ موتي معدوم به مان ۾ ٿي
ٿي وڃي. ۽ سڀ سهدار جو ساه به مان کان عروج نزول ٿو ڪري. ايشن
نه ٿو ڄاڻي ته مان پاڻ خود عدم آهيان ۽ هر شئي موجود به عدم کان
ٿي ٿئي ۽ موتي معدوم به انهي ۾ ٿي ٿي وڃي ۽ سڀ سهدار جو ساه
سر کان عروج نزول ٿو ڪري پر اتي طالب تي ڪوئي حرف ڪونهي. ڇو
جو انهي وقت مولائي جي ذاتي پرتوي ۾ طالب جو سڃاڻي حوصلو گم
ٿو ٿي وڃي. تڏهن پاڻ کي رب ۽ رسول ٿو سمجهي ۽ انا الحق ٿو چوي
بلڪ طريقت جي پنڌ ۾ هر طالب کي انهي ڪفر جي پوڙي تي پير رکڻ
ضروري آهي ڇو جو جيڪو انهي ڪفر جي پوڙي تي پير نه رکندو ته
حقيقي مسلمان ٿي نه سگهندو جيئن رباعي

کفر اليمانند باهم مشترک. هر که کفرش نیست ايمانش کجا.

پائے اول بر کفر نه تارسي بر مقامي مسلماني مصطفیٰ.

مگر طالب جنهن پردي ۾ ٿو اچي ته ايشن ٿو ڄاڻي جو سارو اسرار
الهي ايهو آهي جو هاڻي مان کي حاصل ٿيو. جيئن مثنوي:

هر کسے در پرده مطلوب جواست،

فهر او اين است کو خود عين اواست،

هست اين پندار زير ابر آه،

صد هزاران پرده آمد تا الله.

مطلب ته طالب مولا جو ڄاڻي به پهچي ۽ اتي جيڪو به ڏسي ته

سو سڀ ڪين جي ڪٿا هي ۽ عدم جي اوڙاهه ۾ پوڙي ڇڏي. ڇو جو
خدا تعاليٰ جي يگانگي ۽ جلالي جو بحر بي پايان ۽ بي نهايت آهي ۽

انهي جي ناز ۽ راز جو بارگاه بلند ۽ بيپرواه - تڏهن سڀن انبيائن ۽ اوليائن فرياد ماعرفناڪ حق معرفتناڪ جي پڪاري آهي ۽ سڀن ملائڪن ۽ مقربين دانه - ماعبدناڪ حق عبادتڪ جي تنواري - جڏهن اهڙن مردن به انهي بارگاه ۾ پنهنجي ڪوتاهي ۽ نارسِي عذر پيش پي ڪيو - پوءِ ڪير آهي جو انهي ذوالجلال ۽ بي نياز بارگاه ۾ پير پنهنجو سڌو رکندو ۽ دهر راستي جو هڻي سگهندو - جيئن قول قدسي:

راستي حد تو حافظ نبود صحبت ما،

بس اگر برسيرين کونه ڪني سگباني.

۽ ڪلام قدسي غوثي:

محي باريں زندگاني گر گمان داري که تو،

راه حق رفتي يقين ميدانک فکر باطل است.

الفرض طالب اتي وڃي ڪنهن جي ڪناري تي پهچي پاڻ کي اصل فنا ۽ فاني ٿو ڄاڻي. تڏهن نڪو ايهو سير ۽ قاشو ٿو رهي ۽ نه اها هم اوستي ۽ خود اوستي. اتهون جڏهن فنا جي فڪر سان لنگهي وڃي چوٿين لاهوتي پردي ۾ داخل ٿو ٿئي ته اتي پاڻ کان اصل آزاد ٿي عين عاشق ٿو سمائي. تڏهن وڃي درد جي درياه ۽ عدم جي اوڙاه ۾ ٿو پوي. اتي انهي عدم ۾ هر شئي عدم ٿي ٿي وڃي. ڇا جماد ۽ نبات. ڇا انسان ۽ حيوان اتي هر طرف کان آواز به عدم جو ٿو ٻڌي. انهي ميدان ۾ جڏهن اڪيو ٻوٽي مغلفات کي عدم ۾ ٿو هڻي ته تمامي عالم عدم ٿي ٿو وڃي. اڪيون ٿو پتي ته هر شئي پنهنجي جاء تي برحال بيٺي آهي. پر اهو عدم هن عدم وانگي ناهي. جيئن جو زمين ۽ آسمان جو وچ به عدم آهي. جي اڪيون ٻوٽ به عدم آهي وغيره ازين قسم جو ايهي عدم سڀ مثل پزير ۽ فاني آهن ۽ اهو عدم بيرنگ ۽ بي مثل نه فاني آهي نه باقي. ڇو جو انهي جي هستي کي هستي ڪانهي. اهو عدم محض عدم آهي مگر انهي جي عدميت هميشان باقي آهي. عالم سارو پيدا به انهي عدم کان ٿو ٿئي ۽ مولوي معدوم به انهي ۾ ٿي ٿو وڃي. انهي عدم کي سنڌي زبان ۾ ڪن ٿا چون -

اهو عدم سو آهي جو ڪُنَ فَيَكُونُ کان به اڳي هيو. جي اهو عدم دل
 جي ميدان کي چئجي ته به آهي. اتي نڪا رات آهي نه ڏينهن. نه واڃ
 آهي نه مينهن. پيو ته اتي هر طرف کان مشاهدو روهي عالم جو
 مڪشوف ٿو ٿئي. جيئن جو ڪي ننڍا ڪي وڏا. ڪي عابد ڪي زاهد.
 ڪي عالم ڪي جاهل وغيره ڏسڻ ۾ ٿا اچن. انهن کي نه کائڻ نه پيئڻ
 نه نند نه سمهڻ. اتي ڳونا ڳون وڻ ۽ گل سواءِ بيخ ۽ شاخ جي بيٺل.
 تن جي صورت سڄ کان به زياده ۽ روشن زور. هر هڪ گل ۾ هر شئي
 موجود. انهن جو گذارو چڙو انهي گلن جي بونءِ تي. جيڪڏهن ڪوئي
 سياڻو ماڻهو انهن کي ڏسي ته پريشان ۽ ديوانو ٿي وڃي. اڃا اڃا
 انهن آساني سان ٿو لنگهي. اهو عاشق اتي پي ڪنهن شئي ڏانهن
 چڪ به نٿو هڻي. جي اتي بيهي رهي ته پنهن پاسن کان رندجي پوي
 مالڪ پنهنجي مهر سان وڃين ڪي شل وڃ نه وجهي آخر اتي پاڻ مولا
 انهي جي آزمائش لاءِ نفس ملهم کي مجبوري صفت سان تنهن تي جلوه
 گر ٿو ڪري. جيئن جو انهي کان هر وصف مجبوري موجود ٿي ٿئي.
 جو عاشق انهي کي ڪڏهن معشوقي صفت سان روبرو ٿو ڏسي ۽
 ڪڏهن اهو خود پاڻ ٿو سمائجڏهن عاشق اهو پاڻ ٿو سمائي ته انهي
 وقت هر شئي ان کي خود خالق ۽ رازق ڪري ٿي مڃي جي انهي وقت
 ڪنهن موٽي سهدار کي چوي جيرو ٿي ته به برابر جيئرو ٿي پوي. پر
 انهي کي بقا نه نيٺ اسم ذات جي برڪت سان معلوم ٿو ٿئي ته ايهو
 نفس ملهم آهي تڏهن اهو حال به عدم ٿي ٿو وڃي مطلب ته عاشق
 انهي عدم ۾ اول هر شئي کي عدم ٿو ڏسي ۽ آخر اهو عدم به عدم
 ٿي ٿو وڃي. ڇو جو اهو عدم جي ڏسڻ وارو پاڻ عدم ٿي ٿو وڃي.
 يعني عاشق اتي اصل فنا ٿي مري ٿو وڃي. جيئن حديث: مَوْتُ اَقْبَلُ اَنْ
 تَمُوتَا. تڏهن سواءِ درد ۽ فراق. سوز ۽ گداز جي ٻي ڪا شئي نه ٿي
 رهي. نڪا واھ نه وسيلو نه اميد نه آسرو. نه ڪشتي نه مهاڻو جيئن

بيت:

رسيد من بدرينايے کہ موحش آدمي خوار است.

نه کشتي اندران درياه نه ملاح عجب کا راست.

تڏهن پاڻ معشوق انهي جي آزمائش لاءِ بهشت کي زيب ۽ زينت -
 حور ۽ قصورن سميت تنهن تي جلوه گر ٿو ڪري. اهو عاشق اوڏانهن
 اک به نٿو کڻي. پوءِ عرش عظيم جبريل يعقوت ۽ الماس سان مڪشوف
 ٿو ٿئي. تنهنجي طواف ۾ ملائڪ مقرب ۽ ارواح انبيائن ۽ اوليائن جا
 پسڻ ۾ ٿا اچن. آخر انهن درد ۽ فراق - سوز ۽ گداز ٿو کڻي. بي
 اختيار ڪشش بحري ۽ نهنگ جزبي خود بخود چڪي نئين وحدت جي
 بحر ۾ ٿو هڻي. تڏهن عاشق وڃي آدم جي حد انتها کي ٿو پهچي ۽
 لاحد ۾ داخل ٿي حقيقي مسلمان ٿو ٿئي. انهي وقت سواءِ مذڪوره
 جي ٻي ڪا شئي نه ٿي رهي. نه نفي نه اثبات. نه ذکر نه ڏاڪر. ڇو
 جو اسم آدم تاءِ آهي ۽ آدم اسم تاءِ. ڀرتي نه آدم آهي نه اسم -
 مثال ته رند چند تاءِ آهي ۽ رستو شهر تاءِ چند ۽ شهر کان ڀرتي نه رند
 آهي نه رستو. پهچڻ کان پوءِ رند ڏانهن نهارڻ به شرڪ آهي. جيئن قوله
 تعالىٰ وَاَعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ ۽ ڪلام قدسي. مَنْ ارَادَ الْعِبَادَاتَ
 بَعْدَ الْوُصُولِ فَقَدْ كَفَرَ وَأَشْرَكَ بِاللّٰهِ الْعَظِيمِ. تڏهن اڪيون عين حقيقي
 ٿيون ڪُلن ۽ عين وصال حاصل ٿو ٿئي. انهي وقت عاشق انهي اڳئين
 اثباتي حال کي جنهن ۾ پاڻ کي خود خدا ۽ خالق - رب ۽ رسول پي
 سمجهيو اهو انين ٿو ڄاڻي جيئن پاڻ کان سواءِ يتيم. بلڪ محض ڪفر
 ۽ گمراهي. مگر هن مسلماني کان اهو ڪفر ۽ گمراهي هزار بار بهتر
 آهي. الغرض اهو عاشق انهي وقتلڪه بار شڪر گذار ٿو ٿئي. جو
 مالڪ پنهنجي مهر سان مان کي انهي ڪفر ۽ گمراهي کان ڪڍي هن
 حقيقي مسلماني ۽ عين وصال ۾ داخل ڪيو آهي. پر اهو وصال عين
 فراق آهي ۽ اهو فراق عين وصال جيئن بيت:

بدل گفتم که می بینم وصالش،

چو دیدم او فتادم در فراقش.

جيئن محنت ۽ مشقت زور - تپش محبت ۽ معرفت زور - جيئن

محبت ۽ معرفت - تپش مستي ۽ محروبت زور - جيئن مستي ۽ محروبت

زور ٿيڻ عشق ۽ احديت زور - حق تعاليٰ جي حسن ۽ پاڪائي وحدت ۽
وڌائي جي بحر کي نه حد آهي نه نهايت - نه مثال آهي نه مانند صفت
انهي جي ليس ڪمڻهه ۽ ٿنا لا احصي آهي - سندس ذاتي حسن جو
بيان نه ڪنهن اڳي ظاهر ڪيو آهي نه ڪوئي پوءِ ڪري سگهندو - ڇو
ته جيئرو انهي کي ڏسي نه ٿو سگهي ۽ مونا موٽي ڳالهائي نه ٿا
سگهن - جيئن بيت:

عاشقان گشتگان معشوقند،

برنياد زڪشتگان آواز،

اين مرعيان در طبلش بيبخبر اند،

وان راکه خبر شد خبرش باز نيابد.

مگر جيڪو انهي کي ٿو ڏسي ته هن بيت جو مضمون حالي

سام زبان ٿو چوي - بيت:

بسي حكايت حسنيٽ شنيده امر جانان،

ڪنن ڪم ڏيد مت الحق هزار چندان،

پر اهي اڪيون ٻيون آهن - جيڪي مولا کي ٿيون ڏسن - جو اهي سراسر

نور آهن - هي اڪيون انهي جي ڏسن کان انڌيون ۽ معزور آهن - جيڪي

پاڻ کي به ڏسي نٿيون سگهن پوءِ اهي پرودگار کي ڪيئن ڏسي

سگهنديون - جيڪڏهن انهي اکن سان مولا جو ڏسن حاصل ٿي سگهي

ها ته سڀ حيوان به انهي کي ڏسي اولياءِ ٿين ها - جيئن مثنوي رومي

عليه رحمت:

گر بديدي حس حيوان شاه را،

پس بديدي گاءِ خر الله را.

مطلب ته موليٰ جو ڏسن سواءِ انهي اکن جي آهي - جيئن قوله

تعالٰي لَا تَدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ - وهوبدرک الأبصار - پاڻ پرودگار سڀ ڪنهن

کي ڏسندڙ ۽ ويجهو بلڪ ويجهي چوڻ کان به ويجهڙو آهي - مگر

عناصرن جي انهي چشمن پرن مولا کي معجوب ۽ پري ڪيو آهي پر انهي

چئي پرن جو وڏن سخت مشڪل ۽ گهڻو محال آهي نه چڙو سرسري

گفتگو ۽ زباني قيل قال . جو ايهو هر هڪ پردو ٿن ٿن ۽ چئن چئن سالن ۾ درد ۽ فاقين جي پنڌ سان ٿو وڃي . جڏهن ڪوئي طالب مولا جو آهي چارئي پرڌا وڏي وڃي پار ٿو پوي . تڏهن صفا روح ٿي وڃي پنهنجي اصلي بحر سان ٿو رلي . مگر اول دل وڃي روح سان ٿي رلي تنهن کان پوءِ روح وڃي سر سان ٿو ملي . پر چشمون وڃي بحر ۾ نه ٿو پوي بلڪ خود بحر ميل ڪري اچي چشمي ۾ داخل ٿو ٿئي . هيڏانهن به پاڻ آهي ته هوڏانهن به پاڻ . پاڻ پاڻڪي ٿو ڏسي ۽ پاڻ پاڻ سان ٿو رلي . جيڪڏهن ڪوئي خيال ٿو ڪري ته عاشق جڏهن وڃي وحدت جي بحر ۾ محو ٿو ٿئي ته پوءِ مشاهدي جو مزو به ڪو نه ٿو رهي . ته اهو خيال انهي جو خطا آهي . ڇو ته عاشق تڏهن بهو انهي بحر ۾ محو ۽ مستغرق ٿي ٿو وڃي ته به انهي جو روحي ڌانقو به حال ٿو رهي . مگر عاشق کي اتي پهچڻ کان پوءِ به پاڻ کان پرهيز ۽ خوف ضروري آهي . جي موني پاڻ کي ڪڏهن ڪجهه ڏٺا ته وري وڇوڙي جي وبال ۾ پئجي ويندو .

جيئن بيت:

بوقت گل ومل منازل اي دلا،

مبادا خراڻي ڪند مبتلا.

الغرض عاشق جڏهن وڃي انهي بحر ۾ داخل ٿو ٿئي . يعني فتافي الله ٿو ٿئي ته اول پاڻ کي نه اهو ٿو سمجهي ۽ نه انهي کان سواءِ ٻيو ڪجهه . انهي وقت عاشق انهي بحر ۾ ايشن ته محو ۽ معدوم ٿي ٿو وڃي جو پاڻ معشوق به انهي کي لهي نه ٿو سگهي . جيئن مشنوي مولانا رومي عليه رحمت:

علم حق در علم صوفي گم شود،

اين سخن کي باوري مردم شود.

تڏهن عاشق ۽ معشوق جي وچ ۾ فرق تر جو به نه ٿو رهي . آخر انهي بحر ۾ قطري وانگي رمل ٿي پنهنجي باهوتي پردي ۾ عين معشوق ٿو سمائي نيٺ انهن وري ڪين به نزول ڪري ڇهين هاهوتي پردي ۾ عين عشق ٿو ٿئي . اتي سواءِ عشق جي ٻي ڪا شئي نه ٿي رهي . نڪو

عاشق نه معشوق نڪورند قدم . دم به اتي نا محرم آهي ۽ فقيري ختم . جيئن حديث شريف . اِذَا اَتَمُّ الْفَقْرُ فَهُوَ اللّٰهُ تَعَالٰي . عاشق تڏهن وڃي عين الاهي اخلاق ۾ داخل ٿو ٿئي . جيئن جو بي طمعا ۽ بي ٿوري سڀ خلق سان شفقت ۽ احسان . نيڪي ۽ فيض رساني پيو ڪندو . فقير کي آخر اُتي به حال ٿا رهن هڪڙو محبوبي ۽ ٻيو مڪشوفي .
جيئن بيت:

گهي برطار هي اعليٰ نشينم .

گهي بريشت پائے خود نه بينم .

محبوبي جي وقت سوز ۽ گداز ٿو رهي ۽ مڪشوفي جي وقت احديت ۽ استغراق . جيئن حديث شريف : لِي مَعَ اللّٰهِ وَقَدْ لِمَ سَيَعْنِي فِيهِ مَلِكٌ مُّقْرَبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُّرْسَلٌ . جيڪڏهن ڪوئي خيال ٿو ڪري ته عاشق جڏهن اسرار تي سرپوش به آهن پوءِ اهڙي سر ڪشائي ڇو ٿا ڪن ته انهي جو اهو خيال محض خطا ۽ غلط آهي ڇو جو اهو بيان چڙو عروج ترول جو آهي نه مولا جي ذاتي صفت ۽ بيچوني راز جو . ٻيو ته جيڪڏهن اهو بيان انبياء ۽ اولياء نه ڪرڻ ها ته ڪيئن ڪوئي مولا ڏانهن رغبت ۽ منهن ڪري ها ۽ ڪيئن ڪوئي انهي کي انهي لکن کان لوڇي لهي ها . تڏهن سڀ انبياء ۽ اولياء پنهنجي طريقي ۾ اهو بيان ڪندا آيا آهن . يهدالله لنوره من يشاء . الله بس باقي هوس جاڻي ڪوئي ڪس آهي ته هڪ حرفني بس آهي . نه ته گل خار ۽ خس آهي .

بسم الله الرحمن الرحيم

باب چهارم

در بیان صبر و شکر و رضا و محبت و اقوال متفرقه

فصل پهريون

در بیان صبر

بیت سنتي:

سامي صبر شکر ۾ ڪن وينا پرين پچار،
رضا ۽ محبت جي تن توڙو سمجھ سڌار،
اونهيئن بحر عميق ۾ او بيخودي بي اختيار،
قطري جيئن گهر گار سي فيضل سير سمنڊ ۾.

انسان هڪڙو اسرار الهي ۽ اعلاشان آهي. پاڻ پروردگار آدم زادي کي قامي مخلوقات کان مشرف ۽ مڪرم ڪيو آهي. جيئن قوله تعاليٰ: وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ ۖ وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ۖ حَدِيثِ قَدْسِي. الْإِنْسَانُ سِرِّي وَأَنَا سِرُّهُ. اَنْ اللّٰهُ خَلَقَ آدَمَ عَلَيَّ صُورَتِهِ. مگر انسان آهي انسانيت سان. جنهن کي انسانيت ناهي ته اهو چڙو جانور ۽ حيوان آهي نه آدمي ۽ انسان. انسانيت آهي صبر ۽ شکر. رضا ۽ محبت سان. مثال ته جيئن انسان جو وجود چئن عناصرن سان موجود ۽ ڪمال آهي تيئن انسانيت جو وجود صبر ۽ شکر. رضا ۽ محبت سان معمور ۽ برحال آهي. جيڪڏهن انهن سڀن کان ڪو هڪڙو زوال هوندو ته انسان جي انسانيت جو وجود سارو زوال هوندو نه ثابت ۽ برحال. ڇو ته جيئن بلا تي صبر لو ڪپي تيئن نعمت تي شکر. جيئن نعمت تي شکر لو ڪپي. تيئن قضا تي رضا. جيئن قضا تي رضا ٿي ڪپي تيئن محبت ۾ محويت. جيئن حديث قدسي. الصَّبْرُ عَلَيَّ بَلَاةٍ اَشْكُرُ عَلَيَّ اِنْحَمَانِي الرِّضَا عَلَيَّ اِقْضَائِي مَنْ لَمْ يَصْبِرْ عَلَيَّ بَلَاةٍ وَلَمْ يَشْكُرْ عَلَيَّ نِعْمَانِي وَلَمْ يَرْضَ عَلَيَّ قِضَائِي فَيَطْلُبْ رَبَّ مَا سَوَانِي

فَيُخْرِجُ مِنْ تَحْتِ السَّمَاءِ - مطلب ته جيڪو بلا تي صبر نه ڪندو ۽ نعمت تي شاڪر نه ٿيندو ۽ قضا تي رضا نه ڏيندو ته مسلمانن جي سلڪي کان ئي نڪري ٻاهر پوندو - تڏهن انسان کي انهي سڀن ڪمن جو سمجهڻ ضروري آهي شرح وار بيان انهي هر هڪ جو ڊگهو آهي - مگر مختصر بيان قدر ضرورت جي اشاري لاءِ اڳتي مرقوم آهي الله بس باقي هوس -

بيان فضيلت صبر

صبر هڪڙو الهي رحمت جو درياه آهي پوءِ جنهن کي خود خدا تعاليٰ پنهنجي نزديڪي لاءِ ٿو گهري ته انهي کي انهي رحمت جي درياه کان بهره وٺڻو ڪري - بلڪ پاڻ پروردگار صابرن کي نزديڪي سان ياد ڪيو آهي - قوله تعالى وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ - صبر جي معنيٰ آهي چپ ۽ بس - يعني بلا تي چپ ڪري ۽ فضول کان بس - فضول آهي ضرورت کان زياده جيئن جو سواءِ ضرورت جي سڀ کان بس ڪري - ڇا سمجهڻ ۽ گهڻن - ڇا ڪائڻ ۽ ڳالهائڻ وغيره صبر جا ٽي درجا آهن - هڪ عام ، ٻيو خاص ۽ ٽيون اخص -

بيان درجات صبر

صبر جو اول عام درجو اهو آهي جو جڏهن ڪا بلا نازل ٿئي ته دانه ۽ ڳلا کان چپ ڪري ۽ جي نفس ناروا خواهش ڪري ته انهي کان بس - بلڪ سڀن عضون ۽ حواس جو به صبر آهي جيئن اڪ ناروا نه ڏسي ۽ ڪن ناروا نه ٻڌي - ۽ نڪ ناروا نه سنگهي ۽ زبان ناروا نه ڳالهائي ۽ هٿ ناروا ڏانه نه ڊگهو ٿي پير ناروا ڏانهن نه ڪڇي دل ناروا ڏانه نه ميل ڪري - ٻيو خاص درجو اهو آهي ته بلا تي خوش ٿئي ۽ فضول کان بس ڪري - جيئن اڪ فضول نه ڏسي ۽ ڪن فضول نه ٻڌي ۽ نڪ فضول نه سنگهي ۽ زبان فضول نه ڳالهائي ۽ هٿ فضول ڏانه ڊگهو نه ٿئي - ۽ پير فضول ڏانه نه ڪڇن ۽ دل فضول ڏانه نه ميل ڪري - ٽيون اخص درجو اهو آهي ته بلا تي نه ڏکي نه خوش ٿئي جيئن جو

محويت جي مستي کان بلا جي خبر ئي نه پوي ۽ غير کان بس ڪري -
جيئن جو اڪثر غير نه ڏسي ۽ ڪن غير نه ٻڌي ۽ نڪ غير نه سڻگهي ۽
زبان غير نه ڳالهائي ۽ هٿ غير ڏانهن نه ڊگهو ٿئي ۽ پير غير ڏانهن نه
ڪڍن ۽ دل وحدت جي بحر ۾ محو ۽ مستغرق رهي واللہ يخصص من
يشاء .

طالب مولِي جو تان جو ٽنڊو ۽ منڊو - گنگو ۽ ٻوڙو نه ٿو ٿئي ته
پنهنجي مطلوب سان ملي نه ٿو سگهي - جيڪڏهن ڪوئي شخص ٻي
ڪنهن کي عذاب ۽ ايذاء ٿو رسائي ۽ اهو صبر ٿو ڪري ته اهو ڪيو
وري انهي جي جند کي پيش ٿو اچي - پاڻ پيغمبر صلي الله عليه وسلم
فرمايو آهي من حَقَرُ بِيْرٍ لِّلْأَخِيهِ فَيَدُ خُلُهُ فِيهِ - صبر جو هٿيار ترار کان
به تڪو ۽ وڌيندڙ زور آهي . جيئن روايت آهي ته هڪڙي ڏينهن هڪڙي
اصحاب اچي پيغمبر صلي الله عليه وسلم کي عرض ڪيو جو يا رسول
الله اڄ مان هڪڙو عجب راز ڏٺو آهي پر تنهنجي خبر ڪا نه پير پاڻ
فرمايائون ته خبر ڏي - اصحاب پڇيو جو مان اڄ صحرا ۾ سير ڪندو
پئي ويس ته اتي ٻه شخص ڏٺم - جو هڪڙو چپ ڪري ويٺو هو ۽ ٻي
انهي کي گندو پني ڳالهائيندو هو - تان جو بدران ڳالهائي ڳالهائي آخر انهي
تي هٿيار کڻي حملو ڪيا - تڏهن هڪڙو تجلو ٿيو ڏسان ته بلي اهو بد
ڳالهائيندڙ شخص به اڌ ٿي پيو آهي - پاڻ فرمايائون ته اها صبر جي ترار
هئي جو هتي انهي کي وڏي وڏائي - هي هي ۽ هاه هاه - جيڪو هن
جهان ۾ سختي ۽ سڃاڻي فقر ۽ فاقشي ۾ صبر ڪري مولا جي ذڪر
فڪر سان مشغول ٿو رهي ته اهو حق تعاليٰ جي نزديڪ سڀ کان اعليٰ
شان ۽ بلند مقام آهي - جيڪڏهن هن جهان جا اهي امير ۽ اغنيا
دولت مند ۽ بادشاهه انهي سختي ۽ سڃاڻي - فاقشي ۽ فقيري حال کان
معلوم هجن ها ته هرگز پنهنجو ملڪ ۽ مال - دولت ۽ خزانو سڀ ڇڏي
ڇڙو زهد ۽ ذڪر - فاقشي ۽ فقيري کي اختيار ڪن ها - روايت آهي ته
قيامت جي ڏينهن پاڻ پروردگار سڀ کان اول اهو آواز ڪندو ته اي اولاد
آدم جي سڀ ڪن ڏيئي خيال سان ٻڌو - تڏهن هر ڪو حيران ۽ پريشان

ٽي ويندو جو لائي ڇا حڪم آهي. پوءِ پاڻ فرمائيندا ته اي بني آدم
 مان اوهان مان هڪڙو قانون رکيو هو جو جيڪو اوهان ۾ نيڪي ۽
 پرهيز عبادت ۽ ذڪر فڪر سڀ کان وڌيڪ زور ڪندو ته اهو سڀ کان
 وڌيڪ زور ۽ اعليٰ شان آهي. اوهان اتي منهنجي انهي قانون کي پڇي
 پنهنجو اهو قانون رکيو جو جيڪو حسب ۽ نسب مال ۽ خزاني ۾ سڀ
 کان وڌيڪ زور آهي ته اهو سڀ کان وڌيڪ زور ۽ اعلا شان آهي. مان
 احڪم الحاکمین عادل آميان. جيئن اوهان اتي منهنجي انهي قانون کي
 پڇي پنهنجو قانون رکيو. هاڻي مان به اوهان جو اهو قانون پڇي پنهنجو
 ساڳي قانون رکندس. پوءِ انهي عدالت گاه ۾ ڪيئي مخدوم ڦري خادم
 ٿيندا ۽ ڪيئي خادم مخدوم. ڪيئي غالب مغلوب ٿيندا ۽ ڪيئي
 مغلوب غالب. ڪيئي غني محتاج ٿيندا ۽ ڪيئي محتاج غني. ڪيئي
 بادشاهه گداگر ٿيندا ۽ ڪيئي گداگر بادشاهه. آخر انهي ڏينهن هڪڙي
 شخص کي ڪنهن وڏي عزت ۽ اڪرام سان آڻي حشر گاه ۾ حاضر
 ڪندا. جيئن منهن انهي جو چوڏهين جي چنڊ وانگي روشن ۽ هڪڙي
 جماعت ملائڪن جي پوئٽون ۽ هڪڙو عاصو عجيب هٿ ۾. تڏهن
 قامي عالم حشر گاه جو انهي کي ڏسي حيران ٿي ويندا. نيٺ پڇا
 ڪندا جو اهو ڪير آهي. ۽ ڪهڙو عمل ڪيائين. ملائڪ چوندا ته
 هي اهو شخص آهي جو انهي جهان ۾ نڪو ملڪ ۽ مال هيس نه تن
 جي طلب ۽ طمع. رات ڏينهن ڇڙو ذڪر و فڪر ۽ مولا جي محبت ۾
 محو ۽ مشغول رهندو هو. جڏهن بکيو ٿيندو هو ته لٽ هٿ ۾ ڪري
 وڃي به ٽي گهر پني پيٽ جو گذارو ڪري وري اچي مولا جي محبت ۽
 يادگيري ۾ ويهي رهندو هو. پوءِ قامي دنيا دار ۽ دولتمند. امير ۽
 اغنيا. هزار هزار افسوس ۽ ارمان ڪندا جو اسان به اتي ايئن هجڻ ها
 ته اڄ ڏينهن هن حساب ۽ عذاب کان آزاد ٿي اهڙي درجي ۾ داخل ٿيون
 ها. پر انهي وقت جو ارمان ۽ پشيماني ڪجهه به فائدو نه ڪندو. مگر
 جنهن کي مالڪ هدايت ڪري ته وقت پشيماني ۽ عبادت جو هيءُ آهي.
 هي هي ۽ هاءِ هاءِ. فقير جي هڪ رات جي فاقتي جو صبر دنيا دار جي

لڪ روپن جي خيرات کان زياده زور آهي - جيئن بيت:
 ازبررگان شنيدار بسيار،
 صبر درويش به که بذل غني.

صبر جهڙي بهادري ۽ قنات جهڙي توانگري ساري جهان ۾ ٻي
 ڪنهن شئي کي ڪانهي - تڏهن شيخ سعدي عليه الرحمت ٿو فرمائي
 بيت:

اي قناعت توانگرم گردان،
 که ورائے تو هیچ نعمت نیست.

قناعت آهي نيت ۽ بي فضولي - جنهن فضولي جو پيشو ڪيو ته
 سو وڃي سرف ۾ داخل ٿيو - سرف آهي بد خرچي انهي کان پاڻ
 پروڊگار منع فرمائي آهي - قوله تعالى کُلُوا وَشَرَبُوا وَلَا سُرُفًا - پر
 جيئن سرف ۾ خير ڪونهي تيئن خير ۾ سرف - تڏهن بندي کي بايد
 آهي ته سرف ۽ بخل کي ڇڏي سخا ۽ صبر ۾ ثابت قدم رهي - والله
 يَخْتَصُّ مَن يَشَاءُ - آله بس باقي هوس - جائي ڪوئي ڪس آهي ته هڪ
 حرفتي بس آهي.

باب چهارم
فصل بیون
در بیان شکر
بیان فضیلت شکر

شکر هکڑو الهی نعمت جو خزانو آهي مگر اهو خزانو سواء
ڪن خاصن جي اينس هر ڪنهن کي ملي نه ٿو سگهي جيئن قوله تعاليٰ
قَلِيلًا مِّنْ عِبَادِيَ الْيَشْكُرُونَ - يعني ٿورا آهن ڏانهن بدن منهنجي شکر
ڪندڙ - شکر جي معنيٰ آهي ثنا ۽ ثورو - جيئن جو جيڪا نعمت مولا
ڏيئي ته بندو دل ۾ خوش ٿي انهي جي ثنا ڪري ۽ ثورو مڃي - پر انهي
واسطي خوش نه ٿئي جو اها شئي مان کي گهرج ۾ هئي ته ملي ۽ نه
انهي واسطي خوش ٿئي جو انهي شئي کي خرچي سگهيو رهندس - مگر
محض انهي واسطي خوش ٿئي جو مالڪ پنهنجي مهر سان مان کي ياد
ڪيو آهي ۽ اڳتي به پنهنجي قرب ۽ نزديڪي سان شل ياد ڪندم -
الفرض شکر در حقيقت خوش دلي ۽ مولا جي يادگيري آهي - جيئن
بيت - شکر چيست خوشدل شدن از خدا - دمي هم زيادش نگشن جدا -
۽ ڪفر در حقيقت بيشڪرن ۽ وسارو آهي - تڏهن پاڻ پروڊگار پنهنجي
ذڪر ۽ شکر جو گڏامر فرمائي بندي کي ڪفر کان روڪيو آهي قوله
تعاليٰ فَذَكِّرْهُمْ اذْكَرْهُمْ وَشُكْرُوْلِي وَلَا تَكْفُرُونَ - مطلب ته بندي کي
هر وقت ۽ هر حال ۾ خدا تعاليٰ کان خوش دل ٿيڻ ۽ انهي جي يادگيري
ڪرڻ واجب آهي بلڪ عيّن فرض - مگر شکر جا ٽي درجا آهن هڪ
عام ۽ ٻيو خاص ٽيون اخص .

بیان درجات شکر

شکر جو اول عام درجو اهو آهي ته بندو مولا جي بندگي جو
ڪم سڀ خوش دلي سان بجا ڪري - جيئن نماز ۽ روزو - حج ۽

زڪوات وغيره ۽ بد ڪمن کان پرهيز ڪري. جيئن ڪوڙ ۽ چوري. فحش ۽ زنا. ڪوٽ ۽ ربا وغيره ۽ قامي خلق جو خالق ۽ رازق يقين سان محض مولا کي ڄاڻي ۽ جيڪا نعمت مالڪ ڏيئي ته دل ۾ خوش ٿي مولا جي صفت ۽ ثنا ڪري ۽ انهي کي محض مولا کان ڄاڻي. سندس ثورو ۽ احسان مڃي بلڪ انهي شئي کان به ڪجهه شڪر ادا ٿي ڪري. جيئن عشر ۽ زڪوات. صدقو ۽ خيرات وغيره. پر جنهن هٿ کان شئي ملي ته انهي جي به شڪر ادا ٿي لازم آهي. ٻيو ته اهي عضوا ۽ حواس به سڀ نعمتون آهن تن جي شڪر ادا ٿي به واجب آهي. جيئن اک نڪ ڏسي ۽ ڪن نڪ ٻڌي. ۽ نڪ نڪ سنگهي. زبان نڪ ڳالهائي ۽ هٿ نڪ ڏانهن ڊگهو ٿئي ۽ پير نڪ ڏانهن ڪڍي ۽ دل نڪ ڏانهن ميل ڪري. ٻيو خاص درجو اهو آهي ته هميشان مولا جي محبت ۽ يادگيري ۾ محو ۽ مشغول رهي. جيئن جو دم اندر اچي به مولا جي نانءُ سان ۽ ٻاهر نڪري ته به انهي جي اسم سان جو انهي هر هڪ دم ۾ به نعمتون آهن. پوءِ هر هڪ نعمت تي شڪر واجب آهي. ٻيو ته هر وقت ۽ هر حال ۾ خدا تعاليٰ کان خوشنود رهي ۽ هر شئي کي انهي کان هست ۽ موجود ڄاڻي ۽ جيڪا نعمت مالڪ ڏي ته دل ۾ خوش ٿي انهي کي محض مولائي جي مهرباني سمجهي. بلڪ انهي شئي کان به گهڻو موٽي مولائي جي نانءُ تي ڏيئي ڇڏي ۽ ثورو پاڻ کان جهلي ۽ اهي عضوا ۽ حواس به گهڻو مالڪ جي راه ۾ خرچ ڪري ڇڏي ۽ ثورو پنهنجي ڪم ۾ لائي ۽ دل هميشان مولا جي محبت ۽ ذڪر فڪر ۾ محو ۽ مشغول رهي. ٽيون اخص درجو اهو آهي ته رات ڏينهن مولا جي محبت ۽ وحدت جي بحر ۾ محو ۽ مستغرق رهي ۽ سواءِ حق تعاليٰ جي ٻي ڪا شئي هست ۽ موجود نه ڄاڻي ۽ جيڪا نعمت مالڪ ڏيئي ته اها سڀ موٽي مولا جي نانءُ تي خرچ ڪري ڇڏي ۽ پنهنجي لاءِ محض مولا کي ڪافي ڄاڻي ۽ ايهي عضوا ۽ حواس به سڀ خاص خدا تعاليٰ جي راه ۾ خرچ ڪري ڇڏي بلڪ دل ۽ روح سر ۽ ساه مولا جي وات ۾ فدا ڪري ڇڏي. جيئن قوله تعاليٰ وَأَقْرَضَ اللَّهُ قَرْضًا حَسَنًا. انهي قرض

حسنا کان مراد خاص سر ۽ ساه آهي - چو جو سر ۽ ساه جهڙي چڱي
چيز انسان لاءِ پي ڪا شني ڪانهي - مگر سر ۽ ساه جي ڏيڻ کان
غرض آهي سڀ نفسي عيش ۽ عشرت - خورش ۽ فرحت - خوشي ۽
خواهش جو ڇڏڻ - مطلب ته سواءِ حق تعاليٰ جي ٻيون اميدون ۽ مرادن
- خوشيون ۽ خواهشان سڀ ڇڏي رات ڏينهن ڇڙو ڌڪر فڪر ۽ مولا
جي محبت ۾ مغو ۽ مستغرق رهي - يهدالله لنوره من يشاء - خدا تعاليٰ
جي شڪر ادائي ڪما حقه ڪو به ڪري نه ٿو سگهي - جيئن بيت :
ازد ست زبان که برآيد،
کز عهده شکرش بدر آيد.

مگر بندي کي ايترو بايد ۽ واجب آهي جو جيڪا نعمت مالڪ
ڏيئي ته انهي ۾ گنهگار ۽ ڏوه دار نه ٿئي - اهي عضوا ۽ حواس در
حقيقت پاڻ پروردگار انسان کي انهي واسطي ڏنا آهن جو انهن سان
محض مالڪ لاءِ نيڪي شڪار ڪري - پر مولا کي بندي جي نيڪي ۽
عبادت جي نه ڪاڻي پرواه ڪانهي - بلڪ جيڪو به عمل ڪري ٿو ته
سو سڀ پاڻ کان ٿو ڪر - مگر انهي ۾ هڪڙو راز ۽ آزمائش آهي.
مثال ته جيئن ڪوئي بادشاه پنهنجي ڪنهن ٻانهي کي بندوق بازگير
ڏيئي جو انهي سان وڃي ماڪان شڪار ڪري آڻ - پوءِ اهو ٻانهو وڃي
جيڪو به شڪار ڪري ته سو سڀ پنهنجي پيٽ گوانِي ڇڏي - نيٺ
ڪن ڏينهن کان اهو بادشاه جائدو ته انهي بندي بيوقوف ۽ بي فرمان
مان کي اصل وساري ڇڏيو آهي. تڏهن تنهن کي ناراز ۽ غضبناڪ ٿي
پنهنجي درگاه کان به تڙائي ڇڏيندس پوءِ جيڪڏهن اهو بادشاه ٻي
هڪڙي ٻانهي کي ساڳي طور بندوق بازگير ڏيئي پوءِ اهو وڃي جيڪو
به شڪار ڪري ته انهي مان ڪجهه پاڻ ڪاڻي ڇڏي ۽ ڪجهه نئين
بادشاه کي به ڏيئي ته انهي کان جي بادشاه رنج ۽ ناراض نه ٿيندو ته به
تنهن کي دل سان دوست نه رکندو - جي اهو بادشاه ساڳي نئين هڪڙي
ٻانهي کي بندوق بازگير ڏيئي جو وڃي مان کان شڪار ڪري آڻ پوءِ
اهو وڃي جيڪو به شڪار ڪري ته سو سڀ آڻي بادشاه کي ڏيئي -

انهي بادشاه کي ته بندي جي شڪار جي ضرورت ڪانهي تڏهن اهو شڪار ته سارو ئي انهي کي موٽائي ڏيندو. پر اڃا پاڻ کان به هزارين اصداق ۽ الطاف ڪري ڇڏيندس ۽ دل ۾ به انهي کي سڀ کان دوست رکندو. بلڪ پنڌگي جي بند کان به آزاد ڪري پنهنجو هميشگي جي قرب ۽ ديدار ۾ مسرور ۽ معمور رکندس، واللہ يختص من يشاء.

جيڪڏهن ڪوئي بندو پنهنجي اولاد ۽ مال يا نيڪ چالي ۽ نيڪ حال کي ڏسي. مولا جي درگاه ۾ شڪر ٿو ڪري. يا ٻي ڪنهن شئي جي اچڻ ۽ ملڻ ۾ مالڪ کان خوش ٿي شڪر گذارو ٿو ٿئي ته پاڻ پروڻگار به انهي کان خوش ۽ راضي ٿو رهي مگر جيڪا شئي جو رباني راد ۾ رنڊو وجهي ته انهي جي اچ ۾ اندوه ۽ وڃڻ ۾ شڪر ڪرڻ ٿو جهڳائي. ڇو ته انهي جو وڃڻ محض نعمت آهي. بندي کي شڪر ٿن قسمن جو ڪي. هڪ علمي پيو حالي ۽ تيون علمي. ڇو جو علم کان حال پيدا ٿو ٿئي ۽ حال کان عمل. شڪر علمي آهي هر شئي کي محض مولا جي طرفون هٿ ۽ موجود ڄاڻڻ. شڪر حالي آهي هر وقت ۽ هر حال ۾ حق تعاليٰ کان خوش ٿيڻ ۽ انهي کي ياد ڪرڻ. جيڪڏهن ڪوئي بندو ڪنهن سختي ۽ سيعاني يا بلا ۽ بيماري ۾ خدا تعاليٰ کان خوش حال ٿي نه ٿو سگهي ته پاڻ کان ٻي ڪنهن سخت رنجور کي ياد ڪري ته انشاء الله تعاليٰ پاڻهن خوش حال ٿي سگهندو. شڪر علمي آهي طاعت ۽ عبادت. خيرات ۽ سخاوت. مطلب ته جيڪو به جهان ۾ نيڪ ڪم آهي ته سو سڀ شڪر علمي ۾ داخل آهي. جنهن بندي شڪر جو پيشو ڪيو ته سو وڃي مدامي نعمت ۽ فرحت ۾ پيو. جڏهن ڪوئي بندو ماني يا ٻي ڪا شئي کائي پوءِ مولا کان خوش ٿي. الحمدالله ٿو چوي ته انهي درجي ۾ وڃي داخل ٿو ٿئي جو ڪوئي بندو بلا ۽ مصيبت ۾ صبر ٿو ڪري ته اهو وڃي پيغمبر ايوب عليه السلام جي درجي ۾ داخل ٿو ٿئي. جيڪڏهن ڪوئي بندو پنهنجي مال ۽ نعمت مون ڪجهه خيرات ۽ شڪر ادا ٿي ٿو ڪري ته انهي جو مال هن جهان ۾ به چندان وڌيڪ ۽ زياده ٿو ٿئي. آخرت جا درجا ته اڃا اڳتي

ليا ۽ جيڪو پنهنجي مال ۽ نعمت ۾ بخل ۽ بيشڪري ٿو ته انهي جو مالي اتي ئي بي برڪت ۽ نقصان ٿي ٿو وڃي. آخرت جا عذاب ته اڃا اڳتي رهيا. تڏهن بندي کي بايد آهي ته بخل ۽ بي شڪري جو پيشو ڇڏي هميشان سخا ۽ شڪر ادائي جي شغل ۾ شامل ۽ راغب رهي مطلب ته هن جهان ۾ سياڻا ۽ صاحب عقل جا ماڻهو آهي آهن جو هر رنگ ۽ شئي ۾ خاص خدا تعاليٰ کي ٿا ڄاڻن. هر وقت ۽ هر حال ۾ بيٺل ويٺل ستل يڪو مولا کي ياد ٿا ڪن. جيئن قوله تعاليٰ اَن فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ. رَوَايَتٌ آهي ته هڪڙي ڏينهن عطا نالي اصحاب رضي الله عنه وڃي بي بي عائشه صديقہ رضي الله تعاليٰ عنها کي عرض ڪيو جو اي بيبي صاحبہ مهرباني ڪري اڄ مان کي پيغمبر صلي الله عليه وسلم جي حديثن کان ڪا عجيب حديث پڌايو. بي بي صاحبہ چيس ته اها ڪهڙي حديث آهي جو عجيب نه هوند. نيٺ پاڻ فرمايائون جو هڪڙي رات سندم نوبت جي پيغمبر صلي الله عليه وسلم اچي منهنجي گهر آرام ڪيو. جڏهن مان سان ملڻ لڳو ته پاڻ فرمايائون ته جي مرضي سان موڪل ڏيندء ته مان اتي عبادت ڪندس. مان چيو ته منهنجي ڪهڙي مرضي آهي جيڪا اوهان جي رضا. تڏهن پاڻ اتي ڪجهه طهارت ڪري عبادت ۾ بيهي رهيا. تان جو ساري رات روئيندي عبادت ۾ لنگهيائون. آخر صبح کي مان وڃي عرض ڪيو جو يا رسول الله اوهان کي گناهن کان ته مالڪ پاڪ ڪيو آهي. اڄ ايترو ڇو ٿا روئو. پاڻ فرمايائون ته اها آيت نازل ٿي آهي جو اُولَی الْأَلْبَابِ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ. تڏهن ٿو روئان جو مٿان مان جملي شاڪرن کان ٿي نه سگهان مگر اهو روئڻ سندن محض شڪر جو هيو. نه خوف جو جيئن نقل آهي ته هڪڙي ڏينهن هڪڙو ولي الله سير سان گهمندو وڃي هڪڙي پاهڻ کان پاڻي گهشو وهندڙ ڏٺائين آخر انهن کان پڇاء جو ايترو ڇو ٿو روئين پاهڻ چيو ته مالڪ فرمايو آهي وَثُودَهَا النَّاسُ وَالْجَعَارَت. يعني باه ٻارڻي

دوڙخ جي ماڻهون ۽ پاڻ آهن . مان تڏهن ٿو روئان جو مان مان به
 دوڙخ ۾ وڃي سڙي پوان . پوءِ انهي فقير دعا گهري سان قبول پئي ۽
 معافي مليس . وري ڪن ڏينهن کان بعد اهو ساڳي فقير گهمندو وڃي
 انهنون لنگهيو . ڏٺا ته ساڳي انهي پاڻ کان پاڻي جاري آهي . تنهن
 کان پڇيائين جو هاڻي ڇو ٿو روئين . پاڻ چيو ته اڳي خوف کان پئي
 رنم . هاڻي شڪر کان ٿو روئان . هي هي ۽ هاءِ هاءِ . الله بس باقي
 هوس جاتي ڪوئي ڪس آهي ته هڪ حرفتي بس آهي .

فصل ٽيون

دربيان رضا

بيان فضيلت رضا

قادر جي قضا هڪڙو اعلاشان ۽ سڀ کان بلند مڪان آهي پوءِ جنهن کي پاڻ پروڊگار پنهنجي رضا مندي ۽ خورسندي لاءِ گهري ته انهي کي پنهنجي قضا تي خوشنود ۽ راضي ٿو ڪري. تڏهن پيغمبر صلي الله عليه وسلم فرمايو: الرضا بالقضا باب الله العظيم. تقدير کي تدبير ڪانهي ۽ قضا جي تير کي ڪوٽ قضا آهي حڪم الهي جيڪو ازل جي ڏينهن ارادي ۾ گذريو. پوءِ سو سڀ لوح محفوظ تي لکجي ويو اهو لکيو موٽي هر گز نه ڦرندو. جيئن حديث شريف: جُفُ الْقَلَمُ وَمَا هُوَ كَاتِبٌ. پوءِ جيڪو انهي قضا تي راضي نه رهندو ته هيڏانهن به ويندو ۽ هوڏانهن به. يعني اهو ڪم به ضرور ائين ٿيندو جيئن ارادي ۾ گذريو ۽ مولا جي پاسي کان به مفت رتبجي پوندو. تڏهن بندي کي قضائي رضا ڏيڻ ضروري آهي بلڪ جيڪو قضا تي رضا نه ڏيندو ته ڪفر ۾ داخل ٿي ويندو. جيئن حديث قدسي: مَنْ لَمْ يَرْضَ عَلَيَّ قِضَائِي فَيُطْلَبَ رَبًّا مَا سَوَانِي. فيخرج من تحت السماني. سوال ته ڪفر به قضا آهي ۽ ڪفر تي رضا ڏيڻ به ڪفر آهي. جيئن حديث شريف: الرضا بالكفر كفر. ۽ قضا تي رضا نه ڏيڻ به موجب ملين حديث جي ڪفر آهي پوءِ ڪئن ڪجي. جواب ته قضا جي طرفون ڪفر تي رضا ڏجي ۽ نه طرفون برخلافي دين ۽ ڪفر جي. جيئن مشنوي مولوي جلال الدين رومي عليه رحمت.

راضيم از ڪفر زان روڪه قضا است،

نه ازان روڪه نذاع ڪفر ما است.

جيڪڏهن ڪوئي بندو خيال ڪري ٿو ته بدي به قضا آهي تڏهن

انهي تي به رضا ڏجي ته انهي جو اهو خيال محض خطا ۽ زبان آهي ڇو ته خير ۽ شر توڙي جو ٻئي قضا آهن ته به بدي ۾ مولا جي مرضي ناهي بلڪ نه ٿي آهي جيڪڏهن ڪوئي شخص ٻي ڪنهن جي بدي ۾ فقط راضي ٿو رهي. توڙي هزار ڪوه پري هجي ته به انهي جي گناه ۾ شريڪ ٿي پوي. جيڪڏهن ڪوئي اهو خيال ٿو ڪري ته جڏهن گناه ۾ مولائي جي مرضي به ناهي پوءِ پيدا ڇا ڪان ڪيائ ته اهو اڃا خدا تعاليٰ جي راز ۾ حڪمت کان محض بي خبر ۽ نادان آهي. مطلب ته بندي کي ڇڏو مولا جي رضا تي راضي رهڻ ٿو کپي. نه انهي جي ڪمن ۾ وهه ۽ وسواسن کي واٽ ڏيڻ. مگر رضا جا ٽي درجا آهن. هڪ عام پيو خاص ٽيون اخص.

بيان درجات رضا

رضا جو اول عام درجو اهو آهي ته جيڪو به بندي کي سوڙ ۽ سختي يا هرج ۽ نقصان پهچي ته انهي ۾ مولا کان ناراض ۽ ارهو نه رهي. بلڪ انهي ۾ اڃا انهي جو فائدو آهي. ٻيو ته جيڪا به مالڪ جي جوڙ آهي ڇا جماد ۽ نبات. ڇا انسان ۽ حيوان ته انهي سڀن کان ڪنهن هڪڙي کي به قضا جي طرفون بد نه ڄاڻي. جيڪڏهن ساري مخلوقات کان ڪنهن هڪڙي کي چوي جو انهي کي ڇو مالڪ پيدا ڪيو آهي ته به ڪفر ۾ داخل ٿي ويندو. ڇو ته سواءِ راز ۽ حڪمت جي ڪا شئي موجود ڪانهي. مگر جيڪڏهن ڪوئي عشق جي تاب يا آخره جي خوف کان چوي جو مان کي مالڪ پيدا نه ڪري ها ته ائين چوڻ روا آهي جو پاڻ پيغمبر صلي الله عليه وسلم به فرمايو ته يا رب محمد لم يخلو محمد. بعض ڀارن ۽ اصحابن به فرمايو آهي جو اسان ڪوئي پکي يا پيو ڪوئي حيوان هجئون ها ته آخرت جي حساب ۽ عذاب کان ڇڻي پئون ها. هي هي ۽ ها ها. ٻيو خاص درجو اهو آهي ته جيڪا به بلا ۽ آفت يا تڪليف ۽ تهمت نازل ٿئي. ته انهي ۾ خدا تعاليٰ کان خوش ۽ راضي ٿئي ۽ هر شئي کي راز ۽ حڪمت کان ڀريل

ڄاڻي ۽ پنهنجي مرضي ڇڏي رب تعاليٰ جي رضا تي ثابت قدم رهي .
 ٽيون اخص درجو اهو آهي ته جيڪو به درد ۽ غم يا نقص ۽ الم رسي
 ته سببون محويت رضا ۽ محبت مولا جي انهي جي خبر ئي ڪا نه پوي
 . پيو ته سواءِ رضا حق تعاليٰ جي ٻي ڪا به پنهنجي مرضي ۽ مراد
 خوشي ۽ خواهش ڪا نه هجي . رات ڏينهن مولا جي رضا ۽ وحدت جي
 بحر ۾ محو ۽ مستغرق رهي . پر ايها پوئين رضا تڏهن وڃي راست ٿي
 بيهي . جڏهن ڪوئي موقوف بل جي مام ۾ داخل ٿي سارو ئي وحدت
 جي بحر ۾ غرق ٿي ٿو وڃي . پوءِ انهي کان گرمي ۽ سردي . گلا ۽ صفت
 . دوست ۽ دشمن . ڏک ۽ سک . نقص ۽ نفعو سڀ يڪسان آهي .
 جيئن انس اصحابي رضي الله تعاليٰ عنه ٿو فرمائي ته مان ويهه سال
 پيغمبر صلي الله عليه وسلم جي خدمت ۾ رهيس . پوءِ جيڪو به ڪم
 مان کان وٺي گهٽ پي ٿيو ته پاڻ ڪڏهن به مان کي نه چيائون جو هي
 ڪم توڻو ڇو وٺي ڪيو يا گهٽ . يعني جيڪو ڪم انهي کان بيش ڪم
 پئي ٿيو ته پاڻ انهي ۾ محض مولا جي مرضي پي ڏنائون . تڏهن پاڻ
 فقط رب جي رضا تي راضي پئي رهيا . جيئن نقل آهي ته هڪڙي ڏينهن
 حضرت غوث الاعظم رحمت الله عليه پاڻ محفل گاه ۾ ويٺا هئا ته
 هڪڙي شخص اچي عرض ڪيو جو ڌڻي اسان هزار روپيا اوهان لاءِ
 خيرات پي آندا سي سڀ اڌ وٺي اسان کان درياءَ ۾ گهرائي ويا . پاڻ
 فرمايائون الحمد الله . اڃا جهٽ نه لنگهي ته ٻي هڪڙي شخص اچي
 عرض ڪيو جو قبلا اسان هزار روپيا اوهان لاءِ خيرات آندا آهن ته به
 پاڻ فرمايائون ته الحمد الله . تڏهن هڪڙي شخص اهل مجلس کان عرض
 ڪيو جو قبلا هو ويا به شڪر گذار ٿيو ۽ هي آيا به الحمد پڙهيو اهو
 سبب ڇا . پاڻ فرمايائون ته جيڪڏهن اهي ويا به مالڪ جي مرضي
 سان ۽ جي هي آيا تب مالڪ جي مرضي سان . اسان فقط مولا جي
 رضا تي شڪر گذار ٿيا آهيون نه پنهنجن جي اچڻ وڃڻ ۾ . هي هي ۽
 ها ها . جيڪو به پنهنجي نفسي خوشي ۽ خواهش . مراد ۽ مرضي کي
 ڇڏي محض مولا جي رضا تي ٿو هلي ته انهي کي پاڻ پروردگار پنهنجي

قرب ۽ نزدیکی لاءِ ٿو سڏي جيئن ڪوله تعاليٰ يَٰ أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّتُ
 أَرْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكَ رَاضِيَةً مُّرْضِيَةً . مطلب ته جيڪو به مولا جي رضا تي
 خوشي ۽ رضي آهي ته پاڻ مالڪ انهي کان خوش ۽ راضي آهي . مگر
 جيڪو پاڻ انهي کان رنج ۽ ناراض ٿو رهي ته اهو به انهي کان رنج ۽
 ناراض ٿو رهي جيئن روايت آهي ته هڪڙي فقير حضرت موسيٰ عليه
 السلام کي عرض ڪيو جو جڏهن ڪوھ طور تي وڃي ته مولائي ڪا پڇا
 ڪر جو مان کان خوش ۽ راضي آهي يا نه . جڏهن حضرت موسيٰ ڪوھ
 طور تي ويو ته ڪجهه ڦيل ڦال کان پوءِ انهي فقير جو عرض پيش ڪيا .
 - تڏهن پاڻ مالڪ فرمايو جو انهي فقير کي وڃي چڻو جي تون مان کان
 خوش ۽ راضي آهين ته مان به توکان خوش ۽ راضي آهيان ۽ جي تون
 مان کان رنج آهين مان به توکان رنج ۽ ناراض آهيان . تڏهن بندي کي
 بايد آهي ته هر وقت ۽ هر حال ۾ مولا کان خوش ۽ راضي رهي . جي
 خوش ۽ راضي نه رهندو ته رهندو وبال ۾ پئجي ويندو . ٻيو انهي ۾
 حاصل ۽ وصال ڪجهه به ٿيڻو ناهي ڇو ته جيڪو به تقدير ۾ لکجي ويو
 سو ڪڏهن تبديل نه ٿيندو . جيئن روايت آهي ته هڪڙو پيغمبر عليه
 السلام سخت سڄو ۽ بيمار ٿيو . سو هيٺان پنهنجي خلاصي لاءِ دعا
 گهرندو هو . تان جو انهي حال ۾ ويهه سال گذري وڃس . آخر هڪڙي
 سخت سوال ۽ مناجات ڪيا . تڏهن پاڻ پروردگار وحي جبرائيل سان
 فرمايس جو اي پيغمبر عليه اسلام تقدير ۾ تنهنجو نصيب ائين لکجي
 ويو . هاڻي تنهنجي مرضي آهي ته مان پنهنجي رضا ڇڏي لوح محفوظ
 جو لکيو سڀ ڦيرايان ته مرجان تنهنجي مرضي پوري ٿئي . خبردار جي
 اڳتي ائين عرض ڪيئي ته پيغمبرن جي سلڪي کان ئي ٻاهر سڄيو
 ويندين . جڏهن پيغمبرن کي ڇڙو ايتري کان ايڏو عتاب ٿيو . ته پوءِ ٻيو
 ڪير آهي جو تقدير جي ڪمن کي تبديل ڪري سگهندو . اگر ڇه
 اوليائن کي الهي سگهه آهي ته به محبوب جي مرضي کان ٻاهر نڪري
 نه سگهندا . مگر معذور کي پنهنجي ڪنهن گذاري يا بيماري لاءِ ڊڪ
 ڏور ۽ دواڌارون ڪرڻ روا آهي . پر جائلي وبا جو مرض پوي ته انهن

پڄڻ روا نه آهي. الغرض جيڪو به مولائي جي مرضي کي ڇڏي پنهنجي رضا تي هلي ته پنهجي پاسن کان رندجي ٿو پوي. تڏهن مولا جي طالب کي لازم آهي ته پنهنجي مراد ۽ مرضي سڀ ڇڏي رات ڏينهن محض مالڪ جي رضا ۽ ذڪر فڪر ۾ محو ۽ مستغرق رهي. واللہ بختص من پيشاء. الله بس باقي هوس. ڄاڻي ڪوئي ڪس آهي هڪ ته حرفني بس آهي.

فصل چوٿون

دربيان محبت

بيان فضيلت محبت

محبت هڪڙو اسرار الله ۽ وصف ذاتي آهي. جڏهن خود خدا تعاليٰ ڪنهن بندي کي خاص پنهنجي دوستي ۽ وصال لاءِ ٿو گهري ته انهي جي دل ۾ پنهنجو عشق ۽ محبت داخل ٿو ڪري. پوءِ جيڪو به حق تعاليٰ کي دوست ۽ پيارو ٿو رکي ته پاڻ مولا به انهي کي دوست ۽ پيارو ٿو رکي جيئن قوله تعاليٰ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ. مطلب ته مسلمانن جو منڍ ۽ انسانيت جو اصول محض مولا جي محبت ۽ توحيد آهي. پوءِ جنهن جي دل ۾ مولا جي محبت ۽ دوستي نه آهي ته انهي جي مسلمانن ۾ مشڪل ۽ انساني محال آهي. ڇو جو سواءِ بيخ جي ڪوئي وڻ ڌاڻر ٿي نه ٿو سگهي. تڏهن هر انسان کي مولا جي محبت جو نهال پنهنجي دل ۾ ويهارڻ ضروري آهي بلڪ هن دفتر ۾ جيڪو به بيان ٿيو آهي سو سڀ محض مولا جي محبت جي پيدا ڪرڻ لاءِ ٿيو آهي. محبت ڄاڻي درجا آهن. هڪ عام ٻيو خاص ٽيون اخص.

بيان درجات صحبت

محبت جو اول عام درجو اهو آهي ته ٻندو حق تعاليٰ جي امر ۽
 نهئي جو ڪم سڀ بجا ڪري. امر جو ڪم جيئن نماز ۽ روزو. حج ۽
 زڪوات وغيره ۽ نهئي جو ڪم جيئن شرڪ ۽ ربا. ڪفر ۽ نفاق.
 فحش ۽ زنا. ڪوڙ ۽ ربا وغيره. جيڪڏهن امر جو ڪوئي ڪم پورو ٿي
 نه سگهي يا نهئي جي ڪا خطا پوي ته دل ۾ پشيمان ٿي انهي تقصير
 جي معافي گهري. ڇو ته اهو نتيجو اصل دوستي جو آهي جو جيڪو
 شخص ڪنهن کي دوست رکندو ته انهي جو امر ۽ نهئي به ضرور بجا
 ڪندو. جيڪڏهن انهي جي امر ۽ نهئي ۾ ڪوئي ڪم پورو ٿي نه
 سگهندو ته ضرور وڃي انهي کان عذر تقصير جو گهرندو. جي ائين نه
 ڪندو ته دوستي هلي نه سگهندي. ٻيو ته حق تعاليٰ کي دل ۾ سڀ
 کان وڌيڪ زور رکي پر ائين هر ڪو ٿو چڄو مولا مان کي سڀ کان
 وڌيڪ زور دوست آهي مگر انهي جي آزمائش ڪرڻ پاڻ کان بايد آهي.
 جيئن جو ٻه ڪم هڪ وقت درپيش اچن. هڪ ديني ٻيو دنيوي. پوءِ
 جي ديني ڪم اڳي ڪيا ته ڇاڻ جو مولا وڌيڪ زور دوست آهي ۽ جي
 دنيوي ڪم اڳي ڪيا ته دنيا. جيئن نقل آهي ته هڪڙي شخص کي
 پاڻي جو وارو به آيو ۽ اُٺ به گهر ٿيس ۽ جمعي جي نماز جو وقت به
 آيس آخر اهي دنيائي پني ڪم ڇڏي اول وڃي جماعت سان نماز پڙهيا.
 جڏهن موٽي گهر آيو ڏسي ته اُٺ پائين گهر ۾ بيٺو آهي. گهر واري
 کان پڇيا جو اُٺ ڪنهن آندو. زال چيس ته مان گهر ۾ ويئي هيس
 اوچتي ڏسان ته اُٺ پچندو ٿو اچي. پوءِ اٿي ٻاهر نهاريم ته هڪڙو ناهر
 اُٺ کي لوڏي آئي گهر پچاءِ موٽيو ٿو وڃي. تنهن کان پوءِ وڃي پوک کي
 ڏٺا ته اها به پائين پاڻي سان ڀريل هئي. تڏهن ته ويچارو پنهنجي دل
 ۾ ڏاڍو خوش ٿي وري گهر اچي مولا جي درگاه ۾ شڪر گذار ٿي ويو.
 مطلب ته جيڪو به دنيائي ڌنڌا ڇڏي مولا ڏانهن منهن ڪندو ته انهي
 جو ڪم سڀ پائين مالڪ پورو ڪندو. ٻيو ته هي دنيا مثل پاڇا جي
 آهي پوءِ جيڪو تنهن جي پوئتون پوندو به پهچي نه سگهندس ۽ جيڪو

پئي ڏيندس ته پانهين انهي جي پوئتون پچندي ايندي - والده بختص من
 يشاء - ٻيو خاص درجو ائين آهي ته دنياڻي ڏنڌا سڀ ڇڏي ڪنهن ڪنڊ
 ۾ ويهي رات ڏينهن ڇڙو مولاجي محبت ۽ ذڪر فڪر ۾ محو ۽ مشغول
 رهي ۽ دل ۾ سواءِ مولا جي ٻي ڪنهن به شئي کي دوست نه رکي - ڇا
 مال ۽ مڏي - ڇا خريش ۽ قريب مگر شيخي حقيقت ۾ غير نه آهي رب
 تعاليٰ ۽ رسول جي دوستي کي هڪ ڄاڻي - جيئن آيت شريف - فَاَوْحِي
 اِلَيَّ عَبْدَهُ مَا اَوْحِي ۽ حديث شريف مَن رَاَنِي فَقَدْ رَاَنِيَ اللّٰهُ تَعَالٰي - بلڪ
 مولا جي طرفون ساري مخلوقات کي دوست رکڻ مناسب آهي - ڇو جو
 تمامي عالم انهي جي ذات جو ظهورو آهي جيئن قوله تعاليٰ اَللّٰهُ
 نُورُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ - ۽ حديث شريف كُلُّ شَيْءٍ مِّنَ النُّوْرِ وَاَنَا مِنَ
 النُّوْرِ اَلله - يَهْدِي اللّٰهُ لِنُورِهِ مَن يَشَاءُ - تيون اخص درجو ائين آهي ته پنهي
 جهانن جون اميدون ۽ مرادن سڀ ڇڏي پنهنجي هوند ۽ هستي کي
 وڃائي - هميشان حق تعاليٰ جي محبت ۽ وحدت جي بحر ۾ محو ۽
 مستغرق رهي - سواءِ مولا جي ٻي ڪا شئي نه ڏسي نه ٻڌي نه گهري نه
 ڄاڻي - مگر انهي ميدان ۾ وڃي ڪي رند ٿا رسن نه هر ڪوئي - جيئن
 حديث شريف طَالِبٌ دُنْيَا كَثِيرًا - وَطَالِبُ الْعُقْبَىٰ قَلِيلٌ - وَطَالِبُ الْمَوْلَىٰ اَوْ
 قُلُ وَالله بختص من يشاء - عشق جي پڪائي جو اول نتيجو آهو اهي ته
 عاشق کي پنهنجي هوند ۽ هستي ننگ ۽ ناموس جي خبر ڪانه پوي -
 جيئن بيت:

عشق تا خامر است عاشق بست ناموس ننگ

پخته مغزان جنون را کي حا زنجير پا است

ٻيو ته موت منو لڳي - عاشق کي تان جو موت منو ٿو لڳي ته
 ڄاڻ جو اڃا اوري ۽ ڪچو آهي نه پهتل ۽ پڪو - ڇو ته دوست کي
 دوست ڏانهه وڃڻ ڪيئن منو لڳندو - روايت آهي ته هڪڙو طالب مولا
 جو پيغمبر صلي الله عليه وسلم وٽ ويو - آخر پاڻ انهي کان پڇيائون
 جو موت کي ڪيئن ٿو ڄاڻي - انهي ڪجهه نه ڪچو تڏهن پاڻ فرمايائون
 ته جي پهتل هجي ها ته موت کي منو ڄاڻي ها - اڃا وڃي محنت

رياضت ۾ شاغل ره. هي هي ۽ هاء هاء. محبت جي پڪاني جو آخر
نتيجو اهو آهي ته جيڪڏهن محبت جي وقت ڪو عضوو وڌيو وڃي ته
به خبر ڪانه پوي. جيئن مصر جي زالن يوسف عليه السلام جي ڏني
پنهنجا هٿ وڌيا ته خبر ئي ڪانه پئي. جڏهن من جيٽ ۽ مدهوي پيدا
ٿئي ٿي پوءِ جيڪڏهن حقيقي حسن جي ڏني اهڙو حال حاصل ٿئي ته
انهي ۾ ڪهڙو عجب. واللہ يخلص من يشاء. - بندي کي مولا جو عشق
وڃي تڏهن ٿو لڳي جڏهن پنهنجي نفسي خواهشن کي ٿو ڇڏي نفسي
خواهشان تڏهن ٿيون ڇڏجن جڏهن ڏک بک سان ڏڪر فڪر ۾ ٿو پوي
جڏهن سر ۽ ساه جو سانگو ٿو ڇڏي. پوءِ جنهن پنهنجو سر ۽ ساه
رياني راه ۾ ڏنو ته ڄاڻ جو اهو وڃي پنهنجي محبوب سان پئو. مطلب
ته محبت جي ميدان ۾ تان جو ڪوئي سر ۽ ساه خرچ نه ڪندو ته مولائي
سان ملي ڪيئن سگهندو. جيئن قوله تعاليٰ لَنَتَّالُوا الْبِرَّ حَتَّىٰ تُنْفِقُوا مِمَّا
تُحِبُّونَ. ۽ مثنوي:

مشتري يٰ من خدا هست مرا. ميڪشد بالاڪ الله شتر،
خون بهار من جمال ذوالجلال. خون بهائي خود خورم کسب حلال.
الله بس باقي هوس. جاڻي ڪوئي ڪس آهي ته هڪ حرفتي بس
نه ته گل به خار ۽ خس آهي.

اقوال متفرقه

عاشقن جي نزديڪ سواءِ سڪ ۽ سوز فڪر ۽ خيال جي ڇڙو
ذڪر ڪرڻ محض غفلت ۽ بيڪاري آهي. نه عبادت آهي نه بندگي.
جيئن بيت:

بر زبان تسبيح دردل گناه خر،
اين چنين تسبيح کي دارد اثر.

جيڪڏهن ڪوئي بندو ڇڙي ماڻهن جي منوٽي ۽ ظهوري لاءِ زهد
۽ عبادت ٿو ڪري ته ڄاڻ جو اهو اڃا مولا کي رنج ۽ ناراض ٿو ڪري
نه خوش ۽ راضي. جيئن نقل آهي ته هڪڙو پوڙو شخص ڪنهن امير
جو همسايو هو تقديرن اهو امير هڪڙي پيري سخت بيمار ٿي پيو تڏهن

ٻيا ماڻهو به انهي جي پڇڻ جي لاءِ پئي ويا ۽ انهي ٻوڙي به وڃي پڇيس
 جو مير صاحب جوڙ آهي؟ ته انهي چيو جو مران تو - ٻوڙي چيو
 الحمدالله پوءِ پڇيائينس ته ڪجهه ڪاڏو اٿي امير چيو ته زهر ڪاڏو اٿم
 ٻوڙي چيو نوش جان - پوءِ پڇاءِ جو ڪجهه گهر ۾ گهميون آهي؟ امير
 چيو ته ملڪ الموت گهر ۾ گهميو آهي - ٻوڙي چيو ”پير مبارڪ“ آخر
 ٻوڙو وري گهر ۾ وڃي خوش ٿي ويهي رهيو - جو مان هاڻي امير
 صاحب کي ڏاڍو خوش ڪري پرچائي آيس - پر حالانڪ اڃا انهي کي
 رهندو رنج ڪري ۽ رسائي آيو - هي هي ۽ هاءِ هاءِ - جيڪڏهن ڪوئي
 ڇڙو مولا جي ديدار لاءِ زهد ۽ ذڪر فڪر ٿو ڪري ته اهو به اڃا طالب
 ديدار جو آهي نه عاشق يار جو - بلڪ عاشق صادق اهو آهي جو سواءِ
 پنهنجي مطلب جي مولا کي ياد ڪري - جيئن نقل آهي ته سلفن کان
 هڪڙو فقير هيو آخر انهي وقت جي پيغمبر کي خدا تعاليٰ فرمايو ته
 وڃي انهي فقير کي چئو جو اڃا تو زهد ۽ عبادت ٿو ڪرين تنهنجي ڪا
 شئي قبول ناهي - ڇو جو تقدير ۾ تنهنجي جاءِ دوزخ ۾ بڻجي وئي - پوءِ
 انهي پيغمبر وڃي فقير کي اهو پيغام پهچايو - جڏهن فقير اهو حال
 ٻڌو ته دل ۾ ڏاڍو خوش ٿي گل وانگي کليو - تڏهن اهو پيغمبر عبرت ۾
 اچي انهي کان پڇاءِ جو اي فقير جڏهن پاڻ پروردگار توکي ايئن فرمايو
 تون اڃا به خوش ٿو ٿئين - اهو سبب ڇا آهي؟ فقير چيو ته اي پيغمبر
 مان پنهنجي دل ۾ ايئن سمجهندو هئ ڇو مان کي خدا تعاليٰ جي
 ساري خدائي ۾ جاءِ ڪا نه هوندي - بهشت به انهي جو آهي ۽ دوزخ به
 انهي جو هي ته پنهنجو وڏو فضل ۽ ڪرم ڪيائون جو پاڻ مان کي ياد
 ڪري پنهنجي خدائي جي ڪنهن ڪند ۾ جاءِ ڏنائون اڃا به مان خوش نه
 ٿيان؟ تڏهن اهو پيغمبر حيرت ۾ حيران ٿي ويو - آخر آواز آيس ته اي
 پيغمبر عاشق مولا ڇا آهي آهن - جو سواءِ پنهنجي مطلب جي مالڪ
 کي ياد ٿا ڪن - مولا ڇا عاشق اهڙا به ٿيا آهن جو توڙي سو بار ٽن
 ترڪي پي ٻڌائون ته هڪ قدم به پوئتي نه هڻيا - بلڪ انهي کان به اڃا
 اڳتي قدم وڌيڪ زور پئي وڌائون - هي هي ۽ هاءِ هاءِ - عاشق ڪامل

اهو آهي جو سختي ۾ يار کي نه وساري - جيئن بيت:

حديث عشق زان بطل منيوش.

که در سختي کند يار فراموش.

فقير عارف اهو آهي جو جيڪا بلا ۽ آفت نازل ٿئي ته انهي کان
به ڊڄي نه ڀڄي - جي ڏنو ۽ ڀڳو ته اڃا عامي آهي نه عارف - جيئن
بيت:

اگرز کوه فرو غلظد آسيا سنگي.

نه عارف است که از راه سنگ برخيزد.

مگر هاسڪار بلا جي وات ۾ هٿ وجهڻ نا مناسب آهي - پر
عام جنهن کان ٿو ڀڄي خاص تنهن کي ٿو سڏي - جيڪڏهن ڪوئي
ڪنهن کي قحط ۽ مرض يا ڪنهن ٻي بلا جي اچڻ ۾ شڪ ۽ ناراض
ٿو ٿئي ته انهي جي اڃا ايمان ۾ شڪ آهي - فقير مڪمل اهو آهي جنهن
جي دل حيات آهي ۽ نفس موندل - پوءِ جيڪڏهن انهي کي ويس ۽ خرقو
- پئي ۽ لنگر ناهي ته چو جو نه هجي - جيئن بيت:

درويش نيڪ سيرت فروخته روه راه.

نان رباط و لقمه درپوزه گو مباح.

فقير تارڪ اهو آهي جو ڪجهه نه هجيس ته به ڪنهن کان ڪجهه
نه گهري - بيت:

گرمهي خواهي تو ديدار الاه.

هيچ گه از هيچ کس چيزي مخواه.

فقير حڪيم اهو آهي جو سواءِ حڪمت جي ڪوئي ڪم نه
ڪري - ڇا ڦولي ڇا فعلي - جيئن ابیات:

سخت آنکه کند حڪيم آغاز.

ياسر انگشت سوتر لقمه دراز.

که زنا گفتش خلل زايد.

يا زنا خور نش بجان آيد.

فقير صوفي سو آهي جو بشر صفت کان صفا هجي - تصوف

آهي دل مولا سان گڏ ڪرڻ ۽ وجود ويران - پر وجود جو ويران ڪرڻ
 سواءِ درد ۽ غم جي - رنج ۽ محنت جي محال آهي بلڪ آدم زادي کي
 هن جهان ۾ پروردگار محض درد ۽ غم لاءِ پيدا ڪيو آهي - پوءِ جنهن
 کي مولا جو درد ۽ غم نه آهي ته اهو چڙو جانور ۽ حيوان آهي نه آدمي
 نه انسان - جيئن بيت:

دريڻ دنيا ڪسے بيغم نہ باشد،

اگر باشد بني آدم نہ باشد.

جيڪو ماڻهو جو ماري آهي - سو فقير جو سچڻ - سور ۽
 سختي جهڙي چڱي ڇيڙ ۾ مددگار فقير لاءِ ساري جهان ۾ ٻي ڪا
 شئي ڪانهي. نقل آهي ته هڪڙي فقير جڏهن الهي بارگاه ۾ وقت لڌو
 ته عرض ڪيا جو اي پروردگار تنهنجي انهي خلاف چالي جو سبب ڇا
 جو هر ڪو پنهنجي دوست کي پالي ۽ دشمن کي ٿو ماري ۽ تون
 پنهنجي دشمن کي پالين ۽ دوست کي ٿو ماري - پاڻ فرمايائون ته اي
 فقير ادب نگاه رک مان جڏهن ڪنهن بندي کي ٿو ماريان ته انهي جو
 خون بها خود پاڻ ٿو ٿيان - پاڻ پروردگار حديث قدسي ۾ فرمايو آهي ته
 جڏهن مان ڪنهن کي دوست ٿو وٺان ته اول انهي کي ڏڪن ۽ بکن سان
 ٿو ڳاريان - جڏهن ڳري ٿو ته انهي کي پنهنجي سوز ۽ فراق ۾ ٿو ماريان
 - جڏهن مري ٿو ته پوءِ انهي جو خون بها مان پاڻ ٿو ٿيان. هي هي ۽
 هاڻ هاڻ - سواءِ درد ۽ غم - عشق ۽ محبت مولا جي ٻي سڀ حيواني ۽
 مماتي آهي نه انساني نه حياتي - بلڪ جنهن جي دل مولا جي عشق
 سان جيئري ٿي ته اهو هميشان حيات ۽ باقي آهي - جيئن قوله تعاليٰ
 ۽ حديث قدسي ان اولياء الله لا يموتون بل يتقللون من الدار الى الدار
 - ۽ بيت:

هرگز نغیرد آنکه دلش زنده شد بعشق،

ثبت است بر جریده عالم دوار ما.

عشق ۽ دوستي محض مولا جي يادگيري آهي - پوءِ جنهن کي
 يادگيري آهي ته ڄاڻ جو انهي کي مولائي جو عشق به آهي ۽ دوستي به -

نه ته نه - جيئن روايت آهي ته پاڻ پروردگار موسيٰ کي فرمايو ته موسيٰ حق تعاليٰ عرض ڪيو جو اي خدا تعاليٰ تنهنجا دوست ۽ دشمن مان ڪيئن سڃاڻان. پاڻ فرمايائون ته ذاڪر منهنجا دوست آهن ۽ غافل دشمن. ۽ نبينا پيغمبر صلي الله عليه وسلم فرمايو آهي ته جيڪو صبح صادق کان وٺي سج اُڀرندي تاءِ ڪنهن ڪنڊ مر ويهي مولا جي ذڪر فڪر سان مشغول رهندو ته جيڪي به جهان مر چڱا ڪم آهن ته انهي سڀني کان اهو چڱو ڏاڍو ۽ بهتر آهي. واللہ يختص من يشاء. - جيئن مولا جي دوستي ذڪر ۽ يادگيري مر آهي تيئن انهي جو پسڻ ۽ ملڻ بي اميدي ۽ بي چارگي مر. - جيئن روايت آهي ته حضرت يعقوب عليه السلام جڏهن وڃي حضرت يوسف عليه السلام سان مليو ته بي بي زليخان جي دل مر اچي خيال پيو جو يعقوب عليه السلام نيڪ ۽ پيغمبر هيو ۽ عشق انهي جو حقيقي مان ضعيف زال ۽ بدهيم ۽ عشق منهنجو مجازي. - تڏهن اهو وڃي پنهنجي معشوق سان مليو ۽ مان محروم رهيس. - اڳتي به مان کي ملڻ جي اميد ڪانهي ڇو جو يوسف عليه السلام پيغمبر ۽ بادشاهه آهي. مان ڪراڙي ۽ ڪوجهي. - انڌي ۽ ضعيف. - هاڻي اهو مان ڏانهن ڪيئن نهاريندو. هي هي منهنجو ملڻ هاڻي اصل رهيو. - آخر جڏهن پاڻ کي دل مر ايشن گندي ۽ منڍي لا اميد ۽ لاچار ڏٺا تڏهن پروردگار جي غفاري جو درياهه سوج مر آيو. - پاڻ وڃي جبرائيل کي فرمايائون ته جلد وڃي حضرت يوسف عليه السلام کي چئو جو سگهو وڃي پنهنجي انهي لا اميد ۽ لاچار عاشق جو حال لهه ۽ انهي جو چارو ۽ علاج ڪر. - پوءِ جبرائيل عليه السلام جهت مر اچي انهي کي پيغام پهچايو. - تڏهن يوسف عليه السلام بروقت وڃي بي بي زليخان جي سڀ مراد ۽ مطلب پورو ڪيو. - مطلب ته مولا جو طالب ۽ جڏهن ايشن پاڻ کي اصل لا اميد ۽ لاچار. - نيست ۽ نابود ٿو ڏسي تڏهن وڃي پنهنجي مراد ۽ مطلب کي ٿو پهچي. - يهدالله لتوره من يشاء. - فقير لاهه بي ڪنهن تي تڪليف ۽ حڪم جي ٻون به روا نه آهي. - جيئن روايت آهي ته هڪڙي ڏينهن پيغمبر صلي الله عليه وسلم پنهنجن

يارن ۽ اصحابن سان ٻاهر پئي ويا ته اوچتي لُڪڙ هٿ مبارڪ مان
ڪري پيا. پوءِ پاڻ وٽ کان لهي پنهنجو لڪڙ ڪيائون. تڏهن يارن ۽
اصحابن عرض ڪيو ته اي سرور ڪائنات اسان کي امر جو نه فرمايو.
پاڻ فرمايائون جو هڪ ته اوهان کي تڪليف ٿئي ها. ٻيو ته حڪم
ڪيان ها. اهي ٻئي ڪم مان کي ناپسند نظر آيا. تڏهن اوهان کي نه
چيم. هي هي ۽ ها ها.

بيان رحم ۽ خيرخواهي

جيڪڏهن رحم ۽ ترس ڪنهن کان وڌيڪ نه پهچي ته پنهنجي
ٻارن جيئرو ته هر ڪنهن تي بايد ۽ لازم آهي ته اتي مولا کي به انهي
تي رحم ڪين ايندو. جنهن تي مولا کي اتي رحم نه آيو. جنهن کي
هتي رحم ۽ ترس به ڪنهن تي نه آيو ته انهي جو چئن محال آهي. جو
ته خدا تعاليٰ جي عدالت گاهه ۾ سواءِ فضل ۽ ڪرم انهي جي. چڙو
پنهنجي عملن جي مدار تي ڪو به چئي نه ٿو سگهي. بلڪ اتي رحم ۽
احسان به هر ڪنهن تي پنهنجي رحم ۽ ترس جي مدار تي ٿيندو. جيئن
بيت:

چو فردا که اعمال نيکان نهند،

منازل بمقدار احسان دهند.

نقل آهي ته هڪڙي فقير کي ان جا داڻا ڪاٺيون خيرات مليا.
اهي بدڪري پنهنجي گهر ڪڍي آيو. جڏهن بد ڪولياءِ ته ان ۾ هڪڙي
ڪيولي نظر آيس. ساڪشي وڃي جا ٿئون ان ڪيو هواءِ اتي نيشن ڇڏيا.
چو جو مٿان ويچاري پنهنجي سنگت کان ڌار ٿي ماندي ۽ ارمي رهي.
فقير کي سڀ سهدار تي به اهڙو رحم ۽ ترس ٿو ڪبي. واللہ يختص من
يشاء. نيڪ نيتي ۽ خير خواهي به جيڪڏهن ڪنهن کان وڌيڪ نه
پهچي ته پاڻ جيئرو ته سڀ ڪنهن سزا وار سان لائق ۽ لازم آهي.
جيڪڏهن پنهنجن جهانن جي بادشاهي ڪنهن گداگر کي ڏين ته فقير
پنهنجي دل ۾ چوي جو اڃا ٻيو به ڪجهه هجي ها ته انهي مسڪين کي
ملي ها هي هي ۽ ها ها. ٻين جي عيبن کان

چشم پوشي ٿي ڪپي ۽ پنهنجن ۾ نهارڻ - فقير توڙي ٻي ڪنهن کي
ڪنهن بد ڪم ۾ ٿو ڏسي ته به پنهنجي ۾ پئجي ٿو وڃي - جو مٿان
انهي جي اها پوئين بدي آهي ۽ منهنجي پوئين نيڪي - طالب جيئن گناه
کان ٿو ڊڄي عارف تيئن ڪفر کان چو جو اها خبر ته ڪنهن کي ناهي
جو تقدير ۾ الائي ڇا گذريو ته مرڻ جي وقت شل ڪافر نه ٿي مران -
ماڻهون جي دل ۾ مڙني چار سڏ ٿا ٿين - هڪ نفساني - ٻيو شيطاني -
ٽيون ملڪاني ۽ چوٿون رحماني - نفساني سڏ آهي جيئن عيش عشرت
- خوشي ۽ لذت - صحت ۽ فرحت - زيب ۽ زينت نام ۽ عزت وغيره ازين
قسم - شيطاني سڏ آهي جيئن مڪر ۽ حيلو - فريب ۽ فتنو - فخر ۽
ڪينو وغيره ازين قسم - ملڪاني سڏ آهي - جيئن ذڪر ۽ فڪر - زهد
۽ تقوا - طاعت ۽ عبادت وغيره ازين قسم - رحماني سڏ آهي جيئن
شوق ۽ ذوق - سوز ۽ فراق - حب ۽ اشتياق وغيره ازين قسم - فقير کي
انهي سڀن سڏن جو سڃاڻڻ ضروري آهي ڇو جو نفساني ۽ شيطاني
سڏ کي ڇڏڻ ٿو ڪپي ۽ رحماني کي وٺڻ - يهدالله لنوره من يشاء - هن
جهان ۾ سواءِ ٽولي انبيائن ۽ اوليائن جي ٻي سڀ ناداني ۽ حيواني
آهي نه سياڻپ ۽ انساني - بلڪ انبيائن ۽ اوليائن جي ڪم کي پنهنجي
قياس تي وٺڻ يا تن جي ڪنهن خصلت کي خراب سمجهڻ - خاص خطا
۽ زبان آهي - ڇو جو بعض ڪم عامن لاءِ نيڪ آهن ۽ خاص لاءِ بد
بعض ڪم خاص لاءِ نيڪ آهن ۽ عامن لاءِ بد تڏهن عام کي خاص تي
خطا وٺڻ محض خطا آهي جيئن مثنوي رومي عليه الرحمت:

ڪار پاڪان راقياس از خود مگير - گرچه باشد در نوشتن شير شير،
اين نباشدو دبود اي مرغ خاک - بحس قلم را زمرداري چه پاڪ،
ڪو بدل گشت و بدل شرڪار او - لطف گشتو نور شد مرئار او،
او اگر زهري خورد شهدي شود - تو اگر شهدي خوري زهري بود،
در حق او مدح و در حق تو ذم - در حق او شهد و در حق تو سم،
در حق او نيڪ در حق تو بد - در حق او خوب در حق تو رد،
هان هان ترک حسد کن با مهان - ورنه و ابليسے شور اندر جهان،

صبر ڪن تا باز گرد دير تو سر - ورنه چون موسیٰ شوي دور از خضر،
 هيچ قومسي را خدا ويران نکرد - تا دل مسرد خدا ماند ببرد.
 مولا جي طالب کي ايڏو خوف مست شينهن ۽ نرازدهان کان به
 تڻو ڪپي جيڏو خوف خويشن ۽ دنيائي دوستن کان - ڇو جو اهي بلائون
 ڇڙو جسم کي جدا ٿيون ڪن ساه ڪون ۽ اهي قريب مولا کي ڌار ٿا
 ڪن ارواح ڪون - جيئن مثنوي مولوي عليه رحمت:

ڪم بترس از شيرو ازرهانتر - زاشنايان و زخوريشان کن حذر.

جيڪڏهن ڪوئي دانشمند انهي قول کي خلافِ ذالفرقي جي ٿو سمجهي
 تر اهو اڃا فَلَا تَطْعَمُهَا ۽ وَتَبْتَ إِلَى تَبْتِيلَا - جي راز کان محض بي خبر
 آهي - الغرض جيئن فقير کي خویش ۽ قريب کان خوف ۽ پنو ٿو جهڳائي
 تيسن ڪاوڙ ۽ حرام کان پرهيز ۽ دوري لازم آهي - ڇو جو ڪاوڙ جي
 هڪ ذري جي وقت به اڪيون حق بين بند ٿيون ٿين ۽ حرام جي هڪ
 لقمي جي کاڌي به چاليهن ڏينهن تاءِ قلب ڪارو ٿو رهي - ڪوڙ ۽ گلا
 چوري ۽ بدڪاري کان به بدتر آهن تڏهن پاڻ پروڊگار ڪوڙن تي لعنت
 فرمائي آهي ۽ گلا کي گوشت موندل پاڻ ماڻهو جو قوله تعاليٰ لَعْنَتَ اللّٰهُ
 عَلَيَّ الْكَافِرِينَ - وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضًا يُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ
 أَخِيهِ مَيْتًا - چفلي ۽ فتني انگيزي جهڙو بد ڪم ساري جهان ۾ پيو
 ڪوئي ڪونهي - فريب ۽ دغا بازي اڃا انهي کان به ابتري آهي - رواج ۽
 رشوت کان بون ڪفر جي ٿي اچي - حسد ۽ فخر کان بون شيطان جي
 - ظلم ۽ نفاق هڪڙو انهي قهر ۽ غضب آهي پوءِ جنهن بندي تي پاڻ
 پروڊگار قهر ۽ غضب ٿو اچي ته انهي کان اهو پيشو ٿو ڪرائي - مراني
 کان مشرڪ به چڱو آهي ڇو جو شرڪ ڪندڙ ڪافر ٿو ٿئي ۽ ربا
 ڪندڙ انهي کان به ابتري - جيئن حديث شريف: اَلرِّبَا اَشَدُّ مِنَ الْكُفْرِ -
 بخیل ۽ شوم کان پاڻ مالڪ به بيزار آهي - جيئن روايت آهي ته هڪڙي
 ڏينهن پيغمبر صلي الله عليه وسلم ڪعبي شريف ۾ تشریف فرما ٿيو ته
 اتي هڪڙو شخص ڏاڍي دانهه ۽ زاري ۾ ڏٺاءُ - پاڻ فرمايائون ته اي
 شخص ڇو اهڙيون داهتا ۽ زاريون ٿو ڪرين - انهي چيو ته منهنجو گناه

وڏو آهي تڏهن زاديون ٿو ڪيان. پاڻ فرمايائون ته زمين کان به وڏو آهي
انهي چيو ته وڏو. پاڻ فرمايائون ته آسمانن کان به وڏو آهي. انهي چيو
ته مولا جي غفاري جو درياه وڏو آهي. پاڻ فرمايائون ته ڪهڙو گناهه آهي
انهي چيو ته جڏهن ڪوئي سوالي يا مهمان منهنجي گهر ڏانهن ٿو اچي
ته منهنجي دل ۾ جر ۽ باهر تي لڳي. تڏهن پاڻ فرمايائون جو ڀڄي مان
کان پاسي ٿي ته تنهنجون چڻگان مان تي نه پون هي هي ۽ هاءِ هاءِ.
فقير تي جيڪو به ڏک ۽ بڪ يا بلا ۽ آفت نازل ٿئي ته انهي کي محض
مولا ڏانهن جاتي. جيڪڏهن ٻي ڪنهن پاسي کان ڄاڻاء ته محبت جي
ميدان کان ئي ٻاهر سڻيو ويندو. جيئن نقل آهي ته هڪڙو شخص وڃي
ڪنهن بادشاه جو نوڪر بيٺو. آخر ڪن ڏينهن کان بعد ڪنهن ڏوه
جي سببون پاڻ بادشاه انهي جي تنخواه گهٽ ڪرائي ڇڏي. تڏهن انهي
سپاهي دل ۾ خيال ڪيو ته ٻين سپاهن. دشمني ڪري منهنجي تنخواه
گهٽ ڪرائي آهي. نيٺ جمعدار کان بددل ٿي وڃي انهي کي چيائين ته
منهنجي تنخواه ڇو گهٽ ڪرايئي. انهي چيو ته تنهنجي تنخواه نائب گهٽ
ڪرائي آهي پوء نائب کان بددل ٿي وڃي انهي کي چيائين ته منهنجي
تنخواه ڇو گهٽ ڪرائي انهي چيو ته تنهنجي تنخواه وزير گهٽ ڪرائي آهي
تڏهن وزير کان بددل ٿي انهي کي چيائين ته منهنجي تنخواه ڇو گهٽ
ڪرائي وزير چيس ته تنهنجي تنخواه پاڻ بادشاه گهٽ ڪرائي آهي. آخر
لاچار ٿي وڃي بادشاه کي عرض ڪيائين جو اي ڏئي منهنجي تنخواه ڇو
گهٽ ڪرايئي. بادشاه چيس ته تنهنجي هٿون فلاڻو ڏوهه پيو تڏهن
تنهنجي تنخواه گهٽ ڪرايم پوء ته ڏاڍو پشيمان ٿي وري بادشاه کي عرض
ڪيائين جو اي ڏئي منهنجو ڏوهه معافي ٿئي. تڏهن بادشاه چيس اي بي
خبر ۽ نادان جيڪڏهن اڳي اچي مان کان معافي گهرين ها ته ايهو ڏوهه
ته معاف ڪيائين ها پر اڃا ٻي ڪنهن وڏي درجي ۾ داخل ڪري ڇڏيائين
ها. هاڻي ساري اهل ڪار جي دشمني واري ڏوهن جا بار سر تي
ڇڙهيئي تنهن ڪري هاڻي معافي ٿي نه سگهندو. بلڪ تون لائق بارگاه
جي به ناهين منهنجي سپاه کان ئي نڪري ٻاهر ٿي. مطلب ته اهي درد

۽ غم - رنج ۽ الم محض انسان جي ڏوه ۽ گناهن جي سببون نازل ٿين ٿا. تڏهن بندي کي بايد آهي ته جيڪا به بلا ۽ آفت يا رنج ۽ مصيبت نازل ٿئي ته انهي ۾ خاص پاڻ کي ڏوهدار ۽ سزا وار سمجهي - جيئن هڪڙي فقير جو قصر آهي ته جڏهن ڪا بلا ۽ آفت يا قحط ۽ مصيبت نازل ٿيندي هئي ته پاڻ اصل حيران ۽ پريشان ٿي ويندو هو - ڇو جو متان اها بلا ۽ مصيبت منهنجي ڏوه ۽ گناهن جي سببون نازل ٿي آهي - پيو هڪڙو فقير هر صبح کي اٿي اول ائيني ۾ پنهنجو منهن ڏسندو هو جو متان ڪنهن ڏوه ۽ گناه سببون ڪارو ٿيو ته هجي.

بيان خوف ۽ رجا

بندي کي خوف خدا تعاليٰ جو ايترو بايد آهي جو جيڪڏهن سڄو فرمان ٿئي ته تمامي مخلوقات کان هڪڙو شخص ورتو ويندو ته ائين دل ۾ ڄاڻي جو اهو مان هوندس - ۽ اميد ايتري لازم آهي جو جيڪڏهن امر اچي ته ساري مخلوقات کان هڪڙو شخص ڇڏي ويندو ته به دل ۾ ائين ڄاڻي جو اهو مان هوندس - پر اها اميد محض مولا جي مهر ۽ رحمت مون ٿي جهڳاڻي - جيئن قوله تعاليٰ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَتِ اللَّهِ - ۽ جيڪا اميد هستي ۽ حجت جي آهي ته اها محض خطا ۽ حرام آهي - جنهن پنهنجي حج ۽ هستي جي اميد ۽ آسرو ڪيو ته اهو صفا خالي ۽ محروم ٿي ويو - جيئن روايت آهي ته جڏهن پرودگار آدم عليه السلام جو وجود جي موجود ڪرڻ جو خيال ڪيو ته عرش ڄاتو جو مان سڀ کان معظم ۽ مڪرم آهيان اهو ضرور مان کون ٺهندو ۽ آسمانن ڄاتو ته اسان وڏا آهيون سو اسان کان ٺهندو ۽ جبلن ڄاتو ته اسان وڏا آهيون اسان کان ٺهندو - ۽ زمين ويچاري ڄاتو ته مان سڀ کان هيٺ ۽ هيٺي آهيان مان کان اصل نه ٺهندو - تڏهن پاڻ پرودگار ملائڪن کي فرمايو ته وڃي زمين کان مٺ مٽيءَ جي کڻي آڻيو - ۽ ٻو ته جڏهن سليمان عليه السلام تي منهي لٿي ته آڳوڻي ڄاتو جو مان سڀ کان سهر ۽ ٿلهو آهيان اها مان ۾ پوندي - ۽ ٻن سڀين آڱرين خيال ڪيو ته اسان وڏيون آهيون اسان ۾ پوندي - ۽ ڇيڇ ويچاري نا اميد رهي جو

مان سڀ کان سنهي ۽ ننڍي آهيان مان ۾ اصل نه پوندي - تڏهن موليٰ
 ڏانهن امر صادر ٿيو ته اها منڍي چيچ ۾ وجهه - عجب اسرار الهي جو
 جيڪي حاجتي ۽ بااميد شيون هيون ته اهي وڃي مراد ۽ مطلب کي
 پهتيون تڏهن بندي کي بايد آهي ته پاڻ کي هميشه سڀ کان هيٺ ۽
 هيٺو - گندو ۽ گنهگار ڄاڻي - نقل آهي ته هڪڙي ڏينهن بايزيد
 بوستامي رحمت الله عليه پنهنجي اهل مجلس کان پڇو جو جيڪڏهن
 ڪوئي پڙهو ڏيئي ته ساري مخلوقات کان ڪير گندو آهي - تڏهن ڪنهن
 به ڪين ڪڇو - پاڻ فرمايائون جو مان چونڊس ته مان سڀ کان گندو
 آهيان - هي هي ۽ هاءِ هاءِ - جڏهن ڪوئي پاڻ کي اصل بيقدرد ۽ بيقيمت
 ٿو ڄاڻي تڏهن وڃي مولا وٽ ڪجهه قدر ٿو لهي - نقل آهي ته هڪڙو
 شخص ڪنهن جهنگ ۾ گهمندو ويو ته ڪتي جو آواز ڪنهن پيس -
 اوڏانهه نهاريا ته هڪڙو جهوپڙو نظر آيس - آخر وڃي انهي جي اندر
 نهاريا ته ڇڙو هڪڙو فقير ويٺو هو - اتي جهٽ تاءِ بهي ساڳي پوئتي
 موٽيو - تڏهن انهي فقير چيس ته ڪتي جو آواز ٻڌ آيس انهي چيو ته
 هائو - فقير چيو ته اهو آواز مان ڪير آهي جو فقيرن کان ٻڌم ته تان
 جو ڪوئي پاڻ کي اصل بيقدرد نه ڄاڻندو ته مولا وٽ ڪجهه قدر لهي نه
 سگهندو - پوءِ ڏٺم ته ڪتي جهڙو بيقدرد ٻيو ڪو سهار ڪونهي تڏهن
 ڪتي وانگي اهي ڪوڪان پئي ڪير - هي هي ۽ هاءِ هاءِ - جيڪڏهن
 ڪوئي پنهنجي اندر ۾ فڪر سان نھاري ته اهو وجود ڇڙو ڍونڍ آهي
 سو به گند ۽ بدبو کان پريل - جي مرڻ کان بعد ڪوئي ميت ڇڙا چار
 پهر ٻاهر پوي ته ڀرسان به ڪونه لڳندس - جي لاچار ڪوئي قريب پورڻ
 لاءِ ويندس ته به نڪ تي ڪپڙو رکي پوءِ نيني پوريندس - پوءِ اهڙي ڪني
 شئي تي ناز ۽ وڏائي ڪرڻ محض بندي جي بيقلعي ۽ ناداني آهي نه
 عقل ۽ دانائي - نقل آهي ته هڪڙي ڏينهن ابوالحسن خرقاني عليه رحمت
 پاڻ پنهنجي فقيرن جي ٽولي سان دعوت جي لاءِ ڪنهن شهر ۾ پئي ويا
 ته اوچتي پاءِ خاني جي ڀرسان گذريين - تڏهن سڀ فقير نڪ تي ڪپڙو
 ڏئي لنگهن لڳا - پاڻ اهو بزرگ اتي بيهي رهيو - پوءِ انهي فقيرن عرض

ڪيو ته قبلاني بدبوءِ آهي. ڇو ٿا بيهو. پاڻ فرمايائون ته انهي گند اسان سان ڳالهايو آهي. فقيرن چيو ته ڇا چيائ. پاڻ فرمايائون ته چيائ جو ڪلهه اسان عجيب ميوو ۽ لذيق طعام هو سي. ڇڙا رات جا چار پهر اوهاڻ جي پيٽ ۾ پيا سي ته ائين گند ۽ بدبوءِ ٿي ويا سي. اڃا اوهاڻ اسان کان نڪ ٿا جهليو. تڏهن سڀ فقير دل ۾ ڏاڍو پشيمان ۽ عبرت پذير ٿي روانا ٿيا هي هي ۽ هاءِ هاءِ.

بيان خدمت

فقير جي سرموڙي آهي خدمت ۽ جهڪائي نوڙت ۽ فنائي. پوءِ جنهن خدمت ۾ تواضع ڪيو ته ڄاڻ جو او مقبول ۽ مخدوم ٿيو ۽ جنهن پاڻ کي ڏٺو ته اهو معزول ۽ محروم رهيو جيئن بيت:

هر ڪم خدمت ڪرد او مخدوم شد
هر ڪم خود را ديد او محروم شد.

روايت آهي ته يوسف عليه اسلام جي وقت ۾ هڪري پيري ڏاڍو قحط سالي ۽ ڏڪر پيو. پاڻ پروردگار وحي جبرائيل سان فرمايس جو پنهنجي ملڪ جي سڀن ماڻهن کي سڏائي ماني ڏي. پوءِ يوسف عليه السلام پنهنجي ولايت جا سڀ ماڻهو سڏائي. ماني ڏيڻ شروع ڪئي. تڏهن جبرائيل عيله السلام چيس جو مالڪ ٿو فرمائي ته جيستائين تنهنجي ملڪ جا سڀ ماڻهو نه اچن ته اڳي ڪنهن کي به ماني نه ڏي. يوسف عليه اسلام چيو جو سڀ ماڻهو آيا آهن. جبرائيل چيو ته زليخان اڃا نه آئي آهي. يوسف عليه اسلام دل ۾ خيال ڪيو ته ڪوئي ماڻهو سندس سڏائڻ لاءِ روانو ڪيان. تڏهن مولوي کان ڪتاب آيس ته مان جو رب العالمين ۽ احڪم الحاکمين آهيان ته پاڻ تمامي مخلوقات کي صبح شام سڏائي هميشان پنهنجي قنڌوري تي ماني ٿو ڏيان ته مان کي ڪنهن کان به عار نه ٿو اچي ۽ توکي ڇڙو زليخان تاءِ وڃڻ ۾ ميار ٿي ٿئي. تڏهن پاڻ يوسف عليه السلام انهي جي سڏائڻ لاءِ روانو ٿي ويو. جڏهن اهڙن مردن تي ڇڙو ايتري کان به ايڏو عتاب نازل ٿيو پوءِ ٻيو ڪير آهي جو ڪنهن جي خدمت ۽ نوڙت کان آر ۽ وڌائي ڪري

سگهندو. هي هي ۽ هاه هاء. مولا جي طالب لاء تنهائي ۽ چڙهي جهڙي چڱي چيز ٻي ڪاشتي ڪانهي. جيئن حديث شريف. اَلْأَفِيَتْ عَشْرَتُ أَجْرَاءَ نَبِيعَتٍ مِنْهَا فِي السُّكُوتِ وَوَأَحَدَتُ مِنْ هَافِي الْوَحْدَتِ. نقل آهي ته هڪڙو فقير هميشه هيڪڙو جهنگ ۾ مولا جي ذڪر فڪر سان مشغول رهندو هو. هڪڙي ڏينهن ٽي چا ماڻهن شهر جا گڏ ٿي انهي جي زيارت لاء ويا. آخر وڃي انهيءَ جي ڀرسان ويهي رهيا تان جو چار ٻهر گذري ويا ته تن سان ڪجهه به نه ڳالهايا. نيٺ انهن عرض ڪيو جو فقير صاحب اسان تنهنجي زيارت لاء آيا آهيون مهرباني ڪري ڪجهه اس کي نصيحت فرمايو تڏهن پاڻ فرمايائون ته فلاڻي بزرگ کان وڃي هدايت پڇو مان کي ڳالهائڻ جي واندڪانهي. ٻيو هڪڙو فقير مڙني چونڌو هو ته منهنجو دوست اهو آهي جو جڏهن مان بيمار ٿيان ته منهنجي پڇڻ لاء نه اچي ۽ منهنجي ڀرسان لنگهي ته مان کي سلام نه ڏيئي. والد يختص من يشاء.

مولا جي طالب کي پهرين شروعات ۾ شهرت ۽ ظهوري کان پاسي ٿيڻ ضروري آهي. ڇو جو متان ڪنهن نفسياتي عيش ۽ عشرت ۾ پئجي رباني راه کان رندجي پوي. هڪڙا طالب مولا جي اهڙا به ٿيا آهن جو ڄاڻي مشهوري ۽ ظهورو ٿيندو هيو ته انهن ڇڏي وڃي ٻي ڪنهن ناشناس جاء تي ويهي مولا جي ذڪر فڪر ۾ مشغول رهندا هئا. ٻيو ته جيڪڏهن ڪنهن رهڻ جي جاء سان دل بستگي ٿيندي هيس ته انهي جاء کي ڇڏي وڃي ٻي ڪنهن ڪنڊ ۾ ويهي مولا جي محبت ۽ ذڪر فڪر ۾ عمر گذاريندا هئا. روايت آهي ته عيسيٰ عليه السلام کي هن جهان ۾ رهڻ جي جاء اصل ڪانه هئي تڏهن ڪوئي چونڌو هين جو اوهان کان ڪا جاء جوڙايون ته به پاڻ نه مڃيندا هئا. نيٺ هڪڙي ڏينهن ڪن معتقد ماڻهن سخت ڪري وٺڻ. جو رخصت ڏيو ته اوهان لاء ڪا جاء جوڙايون. تڏهن لاچار ڄاڻي چل جي جاء هئي پاڻ فرمايائون ته اتي وڃي جاء جوڙايو. پوء انهن عرض ڪيو جو اي ڏٺي اتي ته هر سال درياء چل ٿو ڪري. جي اتي جاء جوڙائيندا سي ته اسان جو پورهڻو

برباد ۽ زبان ٿي ويندو. پاڻ فرمايائون ته هي جهان سارو چل جي جاءِ آهي. پوءِ جيڪو به تنهن ۾ جاءِ جوڙائيندو ته انهي جو پورهيوئي سارو برباد زبان آهي. هي هي ۽ هاءِ هاءِ.

بيان مذمت بد دعا

فقيرن کي سڀ سور ۽ سختي. تهمت ۽ تڪليف ۾. صبر ۽ سهنجاري بايد ۽ لازم آهي. نه ٻي ڪنهن کان پائڻ ۽ نه ٻي ڪنهن تي رنج رهڻ. تان جو ڪوئي ٻي ڪنهن تي رنج ۽ ناراض ٿو رهي ته ڄاڻ جو اهو اڃا اوري ۽ ٿورو پائي آهي نه پهتل ۽ بحر محيط. جيئن بيت:

دريا فراوان نشور تيره بسنگ.

عارف کي برنجند تنگ آب است هنوز.

فقير لاءِ ۽ ڀٽ پارائو ائين آهي جيئن حاڪم لاءِ ظلم ۽ زور. روايت آهي ته طوفان کان بعد نوح عليه السلام ڪجهه مٽيءَ جا ٿان ٺاهي پچائڻ لاءِ نئين آويءَ ۾ وڌا. آخر پچڻ کان پوءِ کولي ڏٺا ته سڀ ٿان ڀڳا پيا آهن. پوءِ پاڻ ڏاڍا غمگين ۽ مونجهڙا ٿيا. تڏهن پاڻ پروردگار جبرائيل عليه السلام سان فرمائيس ته اي نوح عليه السلام تنهنجا ڇوڙا ٻي ساها ٺڪر جا ٿان ڀڳا ته تون تن کان ڪيترو غمناڪ ۽ مونجهو ٿيو آهين. منهنجا ڪيترا سهدار يعني انسان ۽ حيوان جهڙ ۾ زبان ٿي ويا ته مان انهن کان مونجهو ۽ غمناڪ نه ٿيس. جڏهن نوح عليه السلام ايهو عتاب ٻڌو ته ڏاڍو پيشمان ۽ پريشان ٿي ويو. تان جو ڪيترن ڏينهن کان بعد عرض مقبول ٿي معافي مليس. جڏهن پيغمبرن تي چڙي ڪافرن ۽ حيوانن لاءِ ايڏو عتاب ٿيو. پوءِ ٻيو ڪير آهي جو بددعا ڪرڻ ۾ مالڪ انهي کان ناراض اهو نه رهندو. ٻيو ته جڏهن طوفان بس ٿيو ته شيطان اچي نوح عليه السلام کي عرض ڪيو جو اڄ جيڪا به ڳالهه مان کان پڇندين ته ڏسيندو سانءِ. پاڻ فرمايائون ته مان کان ڪهڙو ڏوهه پيو جو تون مان تي راضي ۽ خوش ٿيو آهين. شيطان چيو ته تو کان ڏوهه ڪو نه ٿيو آهي. مگر اهي انسان جو طوفان ۾ ٻڏي مونا آهن. جيڪڏهن جيئرا هجن ها ته انهن جي اولاد کان ڪيئي انبيا.

۽ اولياءَ هجن ها - ڪيئي عابد ۽ زاهد ڪيئي عالم ۽ فاضل هجن ها - ڪيئي واصل ۽ ڪامل - هاڻي تون مهرباني ڪري هڪ جهٽ ۾ سڀ منهنجي سنگت ڪري ڏنا آهن - تڏهن پاڻ ڏاڍي غم ۽ اندوه ۾ پئجي ويا - آخر شيطان کان پڇائون جو مسلمان ماڻهو ڪهڙي فعلن جي سببون دوزخ ۾ ٿا وڃن؟ شيطان چيو ته گهڻو ڪري چئن فعلن جي سبب کان هڪ بخل، ٻيو حرص، ٽيون حسد ۽ چوٿون تکبر - ڇو جو بخل هڪڙو اوصاف دوزخي آهي - تڏهن پنهنجي فائنل ڪي به چڪي اوڏاهين ٿو نٿين ۽ حرص جڏهن آدم عليه السلام ڪيو توڙي جو پيغمبر هيو ته به بهشت کان تڙجي ويو - باقي حسد ۽ تکبر مان عزازيل ڪيو ته منهنجا هي حال ٿيا - تڏهن آدم زادي ڪي انهي سڀن فعلن کان پرهيز ۽ دوري بايدءَ ضروري آهي - جاڻي فخر ۽ حسد پيو ته اتي فقيري ۽ مسلماني جو ذرو به نه رهيو - مگر بندي ڪي ڪنهن سان دشمني يا دوستي ڪرڻ خاص خدا تعاليٰ جي طرفون بايد ۽ لازم آهي جيئن ڪوله تعاليٰ اَلْحُبُّ لَهِ - روايت آهي ته حضرت علي ڪرم الله وجهه هڪڙي ڪافر ڪي ڪهن لاءِ مڙني پئي ڳوليندو هو ۽ اهو ڪافر به حضرت جن ڪي - نيٺ هڪڙي ڏينهن ڪنهن ميدان ۾ اچي هڪ پني سان مليا - جڏهن پني پاڻ ۾ مقابل ٿيا ته حضرت جن وٺي انهي ڪي دسيو ۽ خنجر ڪڍي ڪهن لاءِ ڪنڌ تي رکيائينس - ته انهي ڪافر حضرت جن جي منهن مبارڪ ڏانهن ٿڪ هڻين - تڏهن پاڻ انهي ڪي ڇڏي ڏنائون - پوءِ اهو ڪافر حيرت ۽ عبرت ۾ اچي ويو ۽ حضرت جن کان پڇاءِ جو اهو سبب ڇا - پاڻ فرمايائون ته اڳي مان توکي خاص طرفون دشمني خدا تعاليٰ جي ماريڻدو هر - جڏهن ٿڪ هڻيني ته ڪجهه منهنجي دشمني به شريڪ ٿي آهي تڏهن توکي ڇڏي ڏنم - جڏهن اهو حال ٻڌاءِ ته پاڻ توبه تائب ٿي مسلمان ٿيو - يهدالله لنوره من يشاءَ - هدايت به پاڻ ٿو ڪري ته گمراه به پاڻ - پيو ته انهيءَ ميدان ۾ آهي ئي ڪو نه، جيئن ڪوله تعاليٰ مَنِ يَهْدِيَ اللَّهُ فَلَا مُضِلَّ لَهُ وَمَنِ يَضِلْ فَلَا هَادِيَ لَهُ - فقير ڪي جيئن لذيد ۽ شهنشاه ڪي کان دوري بايد آهي تيسن وهم ۽ وسواسي خطري کان

پرهيز لازم - جيئن نقل آهي ته هڪڙي ڏينهن خواجا بايزيد بوستانمي
 رحمت الله عليه سِير لاءِ جهنگ ۾ گهمندو ويو ته اتي ڪجهه گاه ڏٺا -
 دل ۾ خيال پيس ته هن جهان جون غيره شيون سڀ شهنشاهه آهن -
 جيڪر چڙو انهي گاه تي نفس جو گذارو ڪجي ته چڱو آهي. تڏهن
 الاهي بارگاه ڏانهن عتاب آيس ته اهي بايزيد شايد ڪي تو انهي منزل تاءِ
 چڙو انهي گاه جي خورش سان آيو آهن - پوءِ پاڻ دل ۾ ڏاڍو پشيمان ٿي
 پيهر اهڙي خيال ۽ خطري کي دل ۾ رات نه ڏنائون - هي هي ۽ هاءِ هاءِ -
 فقيري نه پرواز ۽ پڙهڻ ۾ آهي - نه سِير ۽ ترڻ ۾ - جيڪڏهن فقيري
 انهي ڪمن ۾ هجي ها ته سڀ سياح ۽ ملاڪ ۽ مچر - ڪڪ ۽ ٻين به
 اوليا هجن ها - ڇو جو ايترو ڪم ته اهي به ڪري ٿا سگهن مگر فقيري
 آهي فقط مرڻ - پر انهي مرڻ کان مراد آهي سڀ نفسي اميد ۽ مراد -
 عيش ۽ عشرت - خوشي ۽ خواهشن جو ڇڏڻ - جو سواءِ ڇڏڻ انهن جي
 توڙي ڪوئي پاڻ کي ماري وجهي - توري ڪوئي پاڻ کي خصي ڪري
 ڇڏي - يا پنهنجي آلت ويڊي ڦٽي ڪري ته به فقير ٿي نه سگهندو - ڇو ته
 فقيري آهي مولا جي محبت ۽ وصال ۽ وصال جي قيمت آهي نفسي
 خواهش ۽ لذت پوءِ جنهن وٽ جو ايها قيمت نه هوندي ته اهو وصال جو
 وڪر ڪڍڻ وهائي سگهندو - پاڻ پيغمبر صلي الله عليه وسلم فرمايو
 آهي - حديث: لَيْسَ مِمَّا مَنَ خَصَّيْ أَوْلَا خَصَّيْ إِنْ اِلْخَصَّاءُ أَمَّتِي الصَّيَّامُ -
 إِنْ سَيَّاحَتِ أَمَّتِي اِجْهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۽ مَشْنُوِي مَوْلُوِي رُوْمِي عَلَيْهِ
 الرَّحْمَتُ:

هان مڪن خود را خصي رهبا مشو،
 زانڪه شهوت هست عيقت را گرو.

مطلب ته فقيري آهي نفس جي مرڻ سان پوءِ جنهن جو نفس مشو
 ته فقير آهي نه ته نه - طالب جي مرڻ جي نشاني آهي ذڪر ۾ گوراني
 آهي ته ڄاڻ جو اڃا نفس انهي جي حيات آهي - نفس جي مرڻ جي
 نشاني آهي ذڪر ۾ لذت - جيئن جو مون مٿون تي رکي ته دل ۾ چوي
 جو قيامت تاءِ مٿو موٽي مٿي نه ڪٿا - پيو ته سواءِ مولا جي ٻي ڪا نه

اميد ۽ خواهش نه رهي - والله يخلص من يشاء.

بيان اثر صحبت

طالب کي جيئن نفسي اميد ۽ خواهش کان دوري ٿي جڳائي
تيئن غير ۽ نا جنس جي صحبت کان پرهيز لازم - جيئن بيت:
نخست موعظانه پير مي فروش اين است.
که از صحبت نا جنس احتراض کيند.

رباني راه ۾ جهڙي خرابي جو غير وغيره ۽ ناجنس جي صحبت
ٿي ڪري ته اهڙي خرابي ۽ تباهي به چٽا ناهر پڪرن جي ڏن سان به
ڪري نه ٿا سگهن - انهي صحبت جو اهڙو ته قوي اثر آهي جو نيڪ به
بد جي صحبت ۾ بد ٿي ٿو وڃي ۽ بد به نيڪ جي صحبت ۾ نيڪ ٿو
ٿئي - جيئن رباعي

گرفت مردم شد بسرنوح با بدان به نشت،
خانداني نبوتش گم شد،
سگ اصحاب ڪهن روزي چنڊي نيڪان.

دانا ماڻهو اهو آهي جو دانش مند جي نصيحت دل جي ڪنن
سان ٻڌي - اگر چه فعل انهي جا قولن تي پورا نه آهن جيئن رباعي -
پند عالم بگوش جان بشو،
ورغماند بگفتش کردار،
مرد بايد که گيرو اندرگوشور،
نبشت است پند بردبار.

يهدالله لنوره من يشاء.

فقيري هڪڙو علم لدني ۽ فيض و هبي آهي - مگر سواءِ ذکر ۽
فکر - رنج ۽ محنت جي ايئن ڪنهن کي به ملي نه ٿي سگهي جيئن
مثنوي:

ابر باران تنبارد بوستان گل کي کند،

رنج ۽ محنت تانه بيند مرد کامل کي شود.

جيڪو مولا سان نه مليو ته اهو سبب آهي جو رنج ۽ محنت جو

بار نه چڪياءَ - جنهن رنج ۽ محنت جو بار نه چڪيو ته اهو سبب آهي جو ڪنهن سونهين کان رستو نه پڇيائءَ - جنهن رستو نه پڇيو ته اهو سبب آهي جو ڪنهن سونهين جو صحبت ۾ نه ويو - تڏهن بندي کي سونهين جي صحبت ضروري آهي - سونهنو آهي اولياءَ الله - بلڪ طالبن جي خواهش ۽ خطرن جي وچائن لاءِ اوليائن جا قول ايئن آهن جيئن فصلات لاءِ صانقيه - يعني ڳڙو ۽ مڪڙ وغيره جو جهٽ ۾ هڻي تنهن کي تباهه ڪري ٿا ڇڏن - تڏهن مولانا ورمي ٿو فرمائي مثنوي :

يڪ زمان صحبت با اولياءَ
 بهتر از صد سال بودن انقا.

وه وا اوليا جي صحبت ۽ عجب اسم ذات جي برڪت پاڻ حق تعاليٰ ٿو فرمائي - وَتَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ - بلڪ اوليا به انهي اسم ذات جي طاقت ۽ برڪت سان وڃي اهو حال حاصل ٿا ڪن - مگر سواءِ ارشاد مرشد جي اهو حال پرائڻ محال ۽ وصال مشڪل آهي - ڇو جو اها امانت معراج جي رات پاڻ پروڊگار پيغمبر صلي الله عليه وسلم کي دست بدستي عطا فرمائي آهي - تڏهن حق تعاليٰ ٿو فرمائي: اِنَّ الَّذِيْنَ يُبَايِعُوْنَكَ اِنَّمَا يُبَايِعُوْنَ اللهَ - يَدُ اللهَ فَوْقَ اَيْدِيهِمْ - يعني تحقيق آهي جو بيعت ڪندا آهن نوسان - سواءِ انهي جي ناهين جو بيعت ڪندا آهن - خدا تعاليٰ سان - هڪ خدا تعاليٰ جو آهي مٿون هٿ انهن جي - پوءِ پيغمبر صلي الله عليه وسلم چئن يارن ۽ ڪن اصحابن کي به دست بدستي اها امانت امداد ڪئي آهي - جيئن روايت آهي ته هڪڙي ڏينهن حضرت علي ڪرم الله وجهه ڪنهن خلاصي وقت ۾ پيغمبر کي عرض ڪيو جو اي سرور ڪائنات جيڪو رستو مولا ڏانهن سڀ کان سولو ۽ سڌو آهي ته اهو مهرباني ڪري مان کي ڏيکاريو - پاڻ فرمايائون ته اهو ذڪر آهي يعني لا اله الا الله ۽ اسم ذات حضرت جن چيو جو اهو ذڪر ته هر ڪو ٿو ڪري - پاڻ فرمايائون جو بس ڪر ته قيامت قائم نه ٿئي جو اهو ذڪر سواءِ ارشاد مرشد جي ائين ٿي نه سگهندو تڏهن حضرت جن عرض ڪيو جو مان ٿي به ارشاد جي عنايت

ٺٺي . پوءِ پاڻ فرمايائون ته اوهان ڇپ ڪري دل جي ڪل سان ٻڌو . پاڻ
 ٽي ڀيرا ظاهر زبان سان اهو ذڪر فرمايائون . موٽي حضرت جي ڪي
 فرمايائون ته توهان به ٽي ڀيرا ائين ظاهر زبان چئو پوءِ حضرت جي به
 ٽي ڀيرا اونئين چيو . پوءِ انهي هڪ حرف جي لقرار جي تنهن کي
 هميشگي جو حڪم ڏيئي ڇڏيائون . اهو گوهر اوشاد جو انهن ترتيب
 سان پاڻ انهن تي فرمايائون ۽ انهي پنهنجي فرزند ۽ مريدن تي به انهي
 دستور سان ڪرم ڪيو آهي . الحمد لله والمه وڪماله ڪرمه . جو اهو
 فيض حقيقي . پاڻ پنهنجي فضل ۽ ڪرم سان قيامت تائين اهڙي طرح
 ٽي دست بدستي روان ۽ جاري ڪري ڇڏيائون . جيڪڏهن هن جهان
 جي اميرن ۽ بادشاهن کي انهي فقيري جي خبر هجي ها ته هرگز
 پنهنجو ملڪ ۽ مال . اميري ۽ بادشاهي کي ترڪ ڏيئي ڏڪر ڏڪر ۽
 فئيري اختيار ڪن ها . روايت آهي ته موسيٰ عليه السلام هميشه حق
 تعاليٰ کي انهي فقيري لاءِ عرض ڪندو هو . آخر هڪڙي ڀيري قائم گهڻو
 عرض ڪيائين تڏهن پاڻ پروردگار فرمايس ته اي موسيٰ اهو فقيري حال
 ختم المرسلين کي ملندو . پوءِ اهو پنهنجي امت ۾ مختيار آهي . جنهن
 کي به ڏيئي انهي کان اڳي پي ڪنهن کي به ملڻو ناهي . تڏهن موسيٰ
 عليه السلام عرض ڪيو جو اي پروردگار مان کي انهي پيغمبر جي امت
 مون ڪيو ته انهي فقيري حال کان بيهه وند ٿيان . پاڻ مالڪ فرمايو ته
 توکي تقدير ۾ اها پيغمبري ملي آهي هاڻي ٻي ڳالهه ڪا نه ٿيندي . هي
 هي ۽ هاڻ هاءِ . جيڪڏهن ڪوئي بندو خيال ٿو ڪري ته هن آخر زماني
 ۾ اولياءُ الله قيامت تاءِ قائم رهندا . جيئن روايت آهي ته جڏهن پيغمبر
 صلي الله عليه واله وسلم جي وصال جو وقت ٿيو ته زمين ڏانهه ڪئي
 جو اي پروردگار نبي آخر زمان ۽ ختم المرسلين اهو هيو . سو به اڄ
 منهنجي پٺي کان تشريف فرما ٿي ٿو وڃي . انهي کان بعد ٻيو ڪو به
 پيغمبر پيدا ٿيڻو ناهي پوءِ مان سواءِ انبيائن جي ائين واهي ۽ ويران ٿي
 ويندس . تڏهن پاڻ خدا تعاليٰ پيغمبر صلي الله عليه وسلم کي جبرائيل
 سان فرمايو جو زمين کي چيو ته تون مونجهي ۽ ماندي نه ٿي .

جيڪڏهن انبياء تنهنجي پٺيءَ کان درخواست ٿي ويا ته انهن جي بجاءِ -
چار هزار اولياءِ قيامت تاءِ قائم رهندا جي هڪڙو انهن کان ويندو ته پيو
انهيءَ جي جاءِ تي پيدا ٿيندو پوءِ تون انهن جي برڪت ۽ وسيلي سان
هميشان آباد ۽ وسر رهندينءَ - مطلب ته هن جهان جي بيهڪ ۽ رونق
انبيائن کان بعد اوليائن جي برڪت سان آهي ۽ اوليائن جو حال حاصل
اسم ذات جي عظمت کان - تڏهن ڄاڻجي ٿو ته هن جهان ۾ مال ۽ مڌي
دولت ۽ خزانو ڇڙو نالو ۽ ذڪر حق تعاليٰ جو آهي - پوءِ جنهن وٽ
ذڪر ۽ نانءُ مولا جو ناهي ته انهي وٽ ڪا شئي ڪانهين - ڇو جو هن
جهان جي هر شئي فاني ۽ فناپذير نيسٽ ۽ ناچيز آهي مگر ذڪر ۽
اسم الاهي جو اهو هميشه باقي ۽ بقا دار - بندي سان يار ۽ مددگار
آهي - انهي اسم ذات جو ايڏو ته درجو آهي جو ٻي سڀ نيڪ ڪم کان
خيرات ۽ سخا وڌيڪ زور آهي - جيڪڏهن ڪوئي شخص ڪنهن گداگر
کي ڇڙو ماني جو ٽڪر خيرات ٿو ڏيئي ته اهو ٽڪر ستر ملائڪ جي
هٿ کان لنگهي انهي سانل کي ٿو ملي - پوءِ تان جو اهو شخص حيات
آهي ته اهي سڀ ملائڪ انهي لاءِ دعا پئي گهرندا - اڳر اهي درياه ۽
نهيرون سڀ کير ۷ ماڪي ٿين ۽ اهي جبل ۽ واري سڀ ڪنڊ ۽ مصري ۽
اهي جهنگل ۽ ٻيلا سڀ باغ ۽ بوستان - سي سڀ ڪنهن شخص کي
ملڪيت ملن - پوءِ اهو شخص انهن سڀني کي محض الله خيرات ڪري
مسڪينن ۽ محتاجن کي ڏيئي ۽ پيو

ڪوئي شخص ڇڙو هڪ ڀيرو مولا جي دوستي سان دل ۾ اسم ذات چوي ته انهن سڀني کان انهي هڪ اسم ذات جو درجو وڌيڪ زور آهي. ٻيو ته جيڪڏهن ڪنهن بندي جي دل ۾ اسم ذات جاري ٿئي. جيئن جو انهي جي دل تحرڪ ڪري پائهن اسم ذات پئي چوي ته پوءِ توڙي اهي درياه سڀ مس ٿين وڻ سڀ قلم ٿين. جن ملائڪ انسان ۽ حيوان سڀ قيامت تاءِ لکن ته به انهي جي درجي کي لکي ڪيئن سگهندا يهدالله لنوره من يشاء. مطلب ته هن جهان ۾ سڀاڻو ۽ سڀاڳو ماڻهو اهو آهي جو سواءِ حق تعاليٰ جي ٻيون اميدون ۽ مرادن. خوشيون ۽ خواهشان. سڀ ڇڏي ڪنهن ڪنڊ ۾ ويهي رات ڏينهن مولا جي محبت ۽ ذڪر فڪر ۾ محو ۽ مشغول رهي. واللہ يختص من يشاء.

بيان نقط عجيب ۽ رقيق لطيف

نڪتو عجيب اهو آهي ته ولا جي طالب کان جيڪو زهد ۽ ذڪر يا غيره ڪا نيڪي حاصل ٿئي ته انهي کي محض مولا جي مهرباني ۽ ٿورو ڄاڻي. ڇو جو جيڪڏهن پاڻ پروردگار اها سگهه نه ڏيئي ها بندي بي زور کان ڪاڏنهن ڪجهه نيڪي حاصل ٿي سگهي ها. جيئن قوله تعاليٰ: بَلِ لِلّٰهِ يَمُنْ عَلَيْكُمْ اَنْ هَدٰىكُمْ الْاِيْمَانَ اَنْ كُنْتُمْ مُشْرِكِينَ. ٻيو ته متان ڪنهن وقت پنهنجي ڪمائي ڏانهن پائون تهاڙي ته پورهيوئي سارو برباد ۽ رانگان ڏيان ٿي نه وڃي. جيئن آيات.

ڪار تخمى ڪم وقت ڪاريدن. سر بسر رفت برفراد غيڻ.
ليڪ ڪاريدن اسست باعث تو. ساز ڪاري زڪار ساز بنجو.
گه شود خشڪ و خس ڪم ميداني. گه برد صاعقه بطغياني.
تاکه ڪارڪني بنجر پندار. ڪه زخود بيني است غيرت يار.
چون عزرايل ديد ڪرده خود رفت اسفلي بياس ابد.
تڏهن بندي کي بايد آهي ته پاڻ کي اصل ڪا شئي نه ڄاڻي ۽ پنهنجو ڪيو حساب ۾ نه آڻي. هر وقت ۽ هر حال ۾ خاص خدا تعاليٰ جي محبت ۽ ذڪر فڪر ۾ محو ۽ مستغرق رهي.

تهديد ۽ تهذيب آناڻي. حق ۽ باطل

زنهار زنهار متان ڪوئي ڇڙو نفس ۽ شيطان جي دلبي تي پاڻ کي خود
 الھ سمجھي رباني راھ کان ئي رد ٿي پوي - جي حقيقي حال پرائڻ ائين
 آسان ھجي ها ته هر ڪوئي انا الحق چئي اوليا ٿئي ها - مگر انهي انا جو
 سمجھڻ سخت مشڪل ۽ گھڻو محال آهي - تڏھن مولا جي طالب کي
 انهي باب ۾ نظر باريڪ ٿي جڳائي - جو انا بہ قسم آهي - ھڪڙو
 نفساني ۽ ٻيو حقاني - نفساني انا ماڻھون کي نشين تحت ٿرا ۽ سجين ۾
 داخل ٿو ڪري ۽ حقاني انا عرش عظيم ۽ اعليٰ عليين تي - مثال ته
 فرعون ۽ خواجہ منصور عليہ الرحمٰت پئي ھڪ جنس ۽ ھڪ آدم عليہ
 السلام جي اولاد ھيا ۽ قول بہ پنھن جو ھڪ جھڙو ھيو - پوءِ آخر ڪار
 فرعون ڪاٿي ويو ۽ خواجہ منصور ڪاٿي - مطلب ته جيڪو پنھنجي
 نفس جي ھن ھستي سان پاڻ کي ڏسي انا الھ ٿو چوي ته اھو محض
 مردود ۽ ظالم آهي - جيئن قوله تعاليٰ وَمَنْ يَقُلْ اَنَا اِلٰهٌ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ
 نَجْرِيْهُ جَهَنَّمَ كَذٰلِكَ نَجْزِي الظّٰلِمِيْنَ - جيڪڏھن ڪوئي پنھنجي نفس جي
 ھن دون ھستي کي وڃائي ۽ پاڻ کي نفي ڪري محض مولا کي اثبات
 ڄاڻي دل ۾ انا الحق ٿو چوي ته اھو عين مقبول ۽ عارف آهي جيئن قوله
 تعاليٰ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالطّٰغُوْتِ وَيُؤْمِنْ بِاللّٰهِ فَقَدْ سَتَمَسَكَ بِالْعُرْوَةِ
 الْوُثْقٰى - پاڻ پيغمبر صلي اللہ عليہ وآلہ وسلم - فرمايو بلڪ پاڻ
 پروردگار مومن کي انهي توحيد جي حال جو امر ٿو فرمائي - قوله تعاليٰ
 يَا أَيُّهَا الَّذِيْنَ آمَنُوا بِاللّٰهِ ۚ فَاعْلَمُوْا اَنَّهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ - مگر ايهو حال پرائڻ
 سواءِ زھد ۽ ذڪر فڪر جي ائين محال آهي - جڏھن ڪوئي بندو رباني
 راھ ۾ ذڪر بڪ ۽ ذڪر فڪر سان پاڻ اصل نيسٽ ۽ نفي ٿي ٿو وڃي -
 تڏھن پاڻ مولا جيئن جن ماڻھون جي وات کان ٿو ڳالھائي اتي ائين
 اثبات ٿي انا الحق ٿو چوي - جڏھن جن کي ايتري سگھ ٿي سگھي ٿي
 پوءِ خدا تعاليٰ جو خالق المخلوقات ۽ قادر ذوالجلال آهي جي اھو ڪنھن
 ماڻھون جي وات کان ڳالھائي ته انهي ۾ ڪھڙو عجب - جيئن مثنوي
 مولانا رومي عليہ الرحمٰت -

چون پري غالب شود بر آدمي - گم شود از مرد وصف مرد مي .

هر چه گوید آن پري گفته بود - زين سري ني زان سري گفته بود ،
 چون پري لا اين دم وفاتون بود - کرد گاري آن پري خود چون بود .
 جيئن عامر کي الله سڏائڻ ڪفر آهي تيئن خاص کي غير پاڻڻ
 شرڪ - قوله تعالى وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ - فقير کي توحيد علم جو
 ڄاڻ ضروري ٿو ڪپي - مگر تنهن جي بقوا نا منظور آهي - جيئن دنيا ني
 خزاني کي ڍڪڻ ٿو جڳائي تيئن الاهي راز کي ڇپائڻ لازم - جيڪڏهن
 زرو ظاهر ٿيو ته مفت زبان ٿي ويندو - جيئن مشنوي :
 هر زمان خوش هر اسان باش تو ،
 همچو گنجش خفيه کن ني فاش تو ،

مثنوي :

ترس ترسان رو درا خانه ولي ،
 تانبايد از ولي جاگه بسلي .

هي هي ۽ هاءِ هاءِ - ناز ۽ بار سيارو دوستي ۽ ڄاڻ تي آهي -
 ڄاڻي دوستي ۽ ڄاڻ ناھي ته اتي نه ناز آهي نه بار - عامر توڙي ڪو بد
 ڪم ٿو ڪري ته به بعضے بخشي ٿو وڃي ۽ خاص توڙي فقط دل ۾ ڪو
 بد خيال ٿو ڪري ته بعضے ولجي ٿو وڃي - مالڪ پنهنجي مهر سان
 وڃين کي شل رو نه وجهي - جيڪڏهن ڪوئي بندو محض پنهنجي
 مشهوري ۽ دنيائي خيال زهد ۽ ڏڪر ڦڪر ٿو ڪري - يا واعظ ۽
 نصيحت يا ڪلام ٺاهڻ ٿو ڪري - يا ڪتاب تصنيف ۽ ترقيم - ته اهو
 اڃا خدا تعاليٰ جي قرب ۽ وصال کان محجوب ۽ محروم ٿو ٿئي ۽ نه
 مقبول ۽ مڪرون - قادر پنهنجي ڪرم سان شل هر مسلمان جي نيت
 صاف ۽ عمل پيرا ڪري - بھدالله لنوره مَن يَشَاءَ - الله بس باقي هوس
 ڄاڻي ڪوئي ڪس آهي ته هڪ حرفني بس آهي نه ته گل به خار ۽ خس
 آهي -

دعائام

بيت :

در زماني کايں شغل شو قمر نمود - سرده صد پنجاه و شش هجريت بود ،

بود غرضي در نصيحت مفرام - در حوالت حلق شوده رفته
ام.

جيڪو مشتاق ۽ مهجور طالب مرلا جو سڪ ۽ سچائي سان
هن درد نامي جي ترتيب تي پنڌ ڪندو ته انشاء الله لکن جي لانگهن
کان آساني سان لانگهي جلد وڃي پنهنجي محبوب سان ملندو - مالڪ
پنهنجي مهر سان هر صحبت پزير ۽ انس گير کي هدايت نصيب حال
ڪري - ساڻ حرمت تن ۽ صاد جي - آمين برحمت يا ارحم
بيت:

هران کايں درد نامہ را بخواند - دعاء خير بر مصنف رساند.

خاتمه ڪتاب

الحمد لله رب العالمين جو هي ڪتاب مستطاب سرالعشق از طبع
تفكر حقاني فقير فيض محمد بلوچستاني مطبع تي متجهه مجلس
مشتاقن جي جلوه نما ۽ رونق افزا ٿيو - تحت تاريخ تصنيف ڪتاب ۴ ماه
محرم الحرام ۱۳۵۶ھ مورخ تحرير ۳ ماه ربيع آخر ۱۳۶۰.

شڪو نامہ - فقير محمد محرم خادم

درگاه فيضپور شريف

حمد ۽ شڪر گذار فقير محمد محرم از ڪمترين فرزندان فقيران
جناب فيضما ب مصنف ڪتاب عاكف نشين باب الله المجيد - وعزت
گزين توحيد و تجريد - محبوب العاشقين و برهان العارفين مولان هادي
صاحب رهنمائي راه حقاني فقير ميان فيض محمد بلوچستاني صوفي
القادري اداڪر الله فيوضاتهم - بعد از حمد ۽ نعت جي شڪر ۽ ثنا حق
تعالیٰ جي هزار بار - فضل ۽ ڪرم پروردگار جو بيشمار - جو هي ڪتاب
مستطاب نادرالنقات و حل المشكلات طريق تصوف مسمي سرالعشق
جناب حضرت مولانا فقير صاحب ممدوح از مڪا شفات حال حقيقي و
تفكرات خيال توحيد ي بذيور طبع سينگاري محض لله اسان فقيرن ۽

مريدن بلڪ عام خاص تي هدايت لاءِ عطا فرمايو آهي - جيئن بارش
 باران رحمت الاهي بي خلاف هر جاءِ تي هڪ جهڙو ٿو وسي تيئن تن
 صاحبن جو هي فيض عموم قيامت تاءِ هر جاءِ تي يڪسان روان ۽
 جاري آهي - مگر صفازمين ۾ گلذاري ۽ گل ٿا چمن - ڪلر ۽ واري ۾
 چڙا ڪڪ ۽ ڪنڊا - جيئن بيت باران ڪه در لطافت طبعش خلاف نيست
 درباغ لاله رويد درشوره بوم خس -

هي درد نامون چڙو سرمري گفتگو ۽ زباني قيل قال ناهي -
 بلڪ محض توحيد ۽ حقيقي حال آهي ۽ هر هڪ حرف سندس وحدت
 جي بحر جو در ۽ گوهر آهي ته هن ڪثرت جي شوره زار جو ڪڪ ۽
 ڪنڊو - مگر ٻارن جي دست رس کان سندس هر هڪ حرف جو وڻ بلند
 ۽ ميوو معنيٰ جو پري آهي هن ڪمترين ۽ ڪمزور فقير کي ڪهڙي
 طاقت جو سندس حقيقي حال جو شرح ۽ بيان ڪري سگهندو يا صفت
 ۽ ثنا - مگر اشاري لاءِ ايترو آهي ته هر هڪ حرف سندس ڪرڙو آهي
 غفلت پيچيندڙ غافلن لاءِ - ۽ هر هڪ نقطو تزار آهي خودي وڍندوڙ خود
 پرست لاءِ ۽ هر هڪ جزو ڪشتي آهي بحر ڪثرت لنگهائيندڙ مولا جي
 طالبن لاءِ ۽ هر هڪ ست منزل آهي سلوڪ جي منزلن کان سالڪن لاءِ
 ۽ هر هڪ صفحو ڏاڪڻ آهي لاهوتي ڏاڪڻن کان مشتاقن لاءِ هر هڪ
 ورق وسيلو آهي انهي وصال جو عاشقن لاءِ - جيڪڏهن ڪوئي مشتاق
 ناسوتي دل جي خيال ۽ سچائي سان تنهن کي پڙهندو يا ٻڌندو ته انشاء
 الله تعاليٰ وڃي ملڪوت ۾ داخل ٿيندو - جي ملڪوتي ٻڌندو ته وڃي
 جبروت ۾ داخل ٿيندو - جي جبروت تي ٻڌندو ته وڃي لاهوت ۾ داخل
 ٿيندو جيڪڏهن ڪوئي علم اليقين ٻڌندو ته وڃي عين اليقين ٿيندو - جي
 عين اليقين ٻڌندو ته وڃي حق اليقين ٿيندو - اهڙي طرح تي هي دفتر درد
 انگيز سارو ئي وحدت ۽ وهي فيض جو درياه آهي - بلڪ هن ڪتاب
 سرالعشق کان سواءِ ٻيا به جناب فيضاب مولانا مرشد صاحب جي
 تصنيف جا گهڻا ڪتاب آهن - جيئن رسال فيض عشق سنڌي ڪلامن
 جو - ۽ حالنامه سنڌي - سندن مرشد صاحب جو ۽ ديوان فيض پارسي

غزلن جو ۽ عين العشق پارسي نظم جو ۽ فيض حق پارسي نشر جو ۽
 گلشن اشعار بلوچي شعرن جو وغيره دقيقات به انهن سڀن ڪتابن ۾
 اهڙا عجيب ۽ لطيف لدني علم جا آهن جو اتي عقل عقيلن جو حيران ۽
 فهم فاهيمن جو پريشان آهي. بلڪ سڀئي قول ۽ فعل سندن در مڪنون
 ۽ نور علي نور آن. فقط يهدالله لنوره من يشاء. تمت بالخير.

بيان مختصر سوانح عمري مولانا مرشد صاحب مهروح از تصنيف احمد فقير سگ دروازه فيض پور شريف

تاريخ ولادت جناب فيضماہ مصنف كتاب مولانا مرشد صاحب مهروح سنہ ۱۳۰۱ تيرنہن سوہک ۾ تولد ٿيا۔ مسکن مکان اجدادي ۽ جانداد اصلي سندن خصوصن شهر گجا جان ۽ ملڪ بلوچستان۔ پاڻ قوميت جا پروج لاشاري۔ امير گھرام جي اولاد مان۔ الغرض ولادت کان بعد ۱۳ تيرنہن سالن جي عمر ۾ پڙهڻ شروع ڪيائون۔ پر اصل کان بہ فقيري جو شوق ذوق هوندو هوڻ مگر بعضے پڙهڻ ۽ شڪار ۽ زماني جي ڪمن ۾ ۽ بعضے عبادت ۽ ذڪر فڪر۔ خدائي خيال ۾ جيئن پاڻ ڪتاب عين العشق ۾ فرمايائون۔ ابيات۔
چوسن سيزدهم در نهايت رسيد۔ بجلوه گر روح آمد پديد،
ازان برترين منزلي بسي نشان۔ در آمد درين خانہ خاکدان،
چو در سيزدهم سال عمر رسيد۔ بخاطر نسيمي مبرا و زيد،
که ناگه دلم زين دنيا دور خورد بره۔ خواندن علم پادر فشرده،
وليکن نہ هر دم دران حال بود۔ نہ هر وقت در بند اموال بود،
گه در شغل و شوق خواندن بدم۔ گه در امورات دنيا زدم،
گه صيد گه سوني بيشه شدم۔ گهي سج دردست آلوده غم۔

آخر ۲۱ سالن جي عمر شريف ۾ پارسي علم سکندر تاء پڙهيائون۔ تنهن کان پوءِ فقير صرف ۽ حديث شريف کان بہ ڪجهہ معلوم ٿيا۔ تڏهن تقديراً جنهن مولوي صاحب وٽ پڙهندا هئا سو فوت ٿي ويو۔ پوءِ موٽي اچي پنهنجي اصلي جاءِ ۾ گوشو ڪري ويٺا۔ جيئن جو نہ کائن نہ ڳالهائڻ۔ نہ سمهڻ نہ گهمڻ چڙو مولوي جي ذڪر فڪر ۾

چند روز مشغول رهيا . آخر جڏهن سڪ ۽ سوز اچي زور ڀرين تڏهن هڪڙي غيبي اشاري سان بيعت ٿيڻ لاءِ تيار ٿيا . جيئن پاڻ فرمايائون ابيات:

سرا سيم اندر فڪر مستغرق . زده شعله نار سر تا بفرق ،
 درين حال ده روز ماندر صيام . هم شب بتسبيح و وردو قيام ،
 شمع باغم و درد هم دم بدرم . دران ڪوه اندوه مد غم بدرم ،
 دلبر بود فارغ ز خواب و غنود . ولي بي هوشي غلبه آورده بود ،
 دران ورطه محو بودم مزيد . که ناگه تدائر خاطر رسيد ،
 همي گفت اي خفته قمر ز خواب . اليه الوسيله روان سر شتاب .

تڏهن پنهنجا خويش ۽ قريب . جاء ۽ جاندات سڀ ڇڏي مرشد وٺڻ لاءِ روانا ٿيا . آخر وڃي حضرت فتح پور شريف ۾ جناب سلطان العارفين محبوب العاشقين سراج الاولياء و الأصفياء سيد السادات پير روشن ضمير ميان رکيل شاه فقير صوفي القادري فتح پوري رحمت الله عليه کان وقت صبح ڏينهن خميس جي تاريخ ۳ ماه ربيع الثاني سنه ۱۳۲۲ ٿيرنهن سو ٻاويھ ۾ بيعت ٿي جام وحدت جو پيٽائون . جيئن سندن ابيات

بهنگام مستي ووقت صبح . بن دل شده داد جامے چو روح ،
 چه گويم زجامي که جامي بداد . چه گويم زنا مے که ناهي بداد .
 الغرض: بيعت ٿيڻ کان بعد ۶ سال ڪامل ڇڙو محنت شاق ۽ رنج فاقه سان تنها ڪڏهن بر ۽ قبرستان ڪڏهن ڪوئي ۽ بوهري ۾ مولا جي محبت ۽ ذڪر فڪر سندن پي گذاريائون .

جيئن پاڻ فرمايائون . ابيات:

زانس انيسان دلبر دور گشت . بدرد و غم وآه مسرور گشت ،
 گے در گورستان نشستم بغم . گهے سوئم بيشه شدم بالمر ،
 نوردن نه خفتن نه آرام جان . همي رفت در شور و آه و فغان ،

دريں حال شش سال ماندم بري - ڪر باڪس نه ڪردم فراهم گري،

تنهن کان پوءِ سندم مرشد صاحب - پاڻ گهرائے خلعت خلافت جي ڏيئي ۽ امر ارشاد جو فرمائي پنهنجي درگاه تي مقرر ڪيائون - تڏهن هڪڙي جاءِ به جوڙائي سندن خلاصي رهڻ لاءِ ڏنائون - جنهن جو نالو مشهور لوڙهو آهي - پوءِ پاڻ اتي فقط مولِي جي محبت ۾ محو ۽ مشغول پئي رهيا آهن - آخر پير پيغان جي امر ۽ اشاري سان شادي به ڪيائون ۽ انهن ٻه فرزند ٿيڻ جيئن وڏي صاحبزادي جو نالو محمد محرم ۽ ننڍي صاحبزادي جو نالو محمد يوسف - نيٺ لوڙهي ۾ جڏهن خلق جي انبوهي ۽ آمد رفت جن غلبي زور ڀريو - تڏهن پنهنجي هاويلي ۾ ڪوٽ جي اندر هڪڙي خلاصي جاءِ جوڙائي تنهنجي چو طرفان پٽ ڪيرائي اتي چڙو پاڻ خلاصا ۽ تنها - رات ڏينهن مولِي جي محبت ۽ مشاهدي ۾ محو ۽ مستغرق رهيا آهن - مگر جهٽ صبح ۽ جهٽ سانجهي کي ٻاهر لوڙهي شريف ۾ وڃي محض لله خلق جي فرياد رسي ۽ فيض رسائے ڪندا آيا - پيو ته جهٽ عشاءَ کي پنهنجي رهبر جي محفل سماع گاه ۾ به هميشان ويندا رهيا آهن - آخر قضا الهي تاريخ ۷ ماه ربيع الثاني ۱۳۵۹ھ رات خميس جي سندن مرشد صاحب جناب سلطان العارفين محبوب العاشقين سياده پناه پير صاحب فقير ميان رکيل شاه هوني القادري هن جهان فاني کان رحلت پذير ٿي منجهه سراءِ باقي جي واصل ٿيا - اِنَالله وَاَنَا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ - تنهن کان پوءِ به ۲ ٻه سال ڪامل مولانا موصوف پنهنجي مرشد صاحب جي درگاه تي رهيا آهن - آخر سبب قيد پائي ۽ اشاري غيبي جي تاريخ ۱۳ ربيع الآخر ۱۳۶۱ھ ۾ فتح پور شريف کان هجرت ڪيائون - جيئن پاڻ فرمايائون البيات زبان سنڌي -

آبي يارايوس فرمايا ڪر ڏک فاقعے چوڙ علاقي،
سمجھ ثبوت صحي وتبتل ست سڀ جهاڪي چوڙ علاقي،

نوشا شوق توکل والا چاڙهه ڏاڪي چوڙ علاقي،
فيضل فهم فنائي دا سڪ پٺين کون به سڪلا ڪے چوڙ علاقي،

تڏهن چڙو شوق ۽ توکل جو توشو ڪشي اتهون روانا ٿي سنڌ ۾
اچي موضع سير واهه ڳڙهي خيرو جمالي کان ٿي ڪوه اولهه تي
جهنگ ۾ ڪوٽ ڪڍائي اتي سڪونت پذير ٿي ويٺا. ۽ ڪوٽ جي
ٻاهران به گهڻا مسافر خانہ ۽ محنتي فقيرن جي خلاصڪي لاءِ لوڙهي
جي جاءِ بنا ڪرايائون ۽ درگاه شريف جو نانہ فيض پور شريف رکيائون
۽ ڪوٽ جي اندر به وچون پٽ ڪڍائي هڪڙي ڀاڱي ۾ پنهنجي عيال ۽
فرزندن جي جاءِ ۽ لنگر خانن ڪرايائون ۽ ٻي ڀاڱي ۾ خاص پاڻ کان
خلاصي جاءِ بنا ڪرائي انهي ۾ ساڳي طرح چڙا پاڻ تنها رات ڏينهن
موليٰ جي محبت ۽ مشاهدي ۾ محو ۽ مستغرق رهندا آيا. مگر جهت
صبح ۽ جهت سانجهي کي ٻاهر نڪري محض لله خلق جي فرياد رسي
۽ فيض رساني به ڪندا آيا ۽ جهت عشاء کي ٻاهر نڪري سماع به
ٻڌندا رهندا آيا. ٻيو ته ڪنهن لاچار سائل سان به تشریف فرما ٿيندا
رهيا ۽ ڪڏهن ڪڏهن دعوت به قبول فرمائيندا رهيا ۽ مرشد صاحب
جي ميڙي تي به سال تي هميشان ويندا رهيا ۽ خوراڪ سندن ما حاضر
سو به اٿن پهرن ۾ هڪ وقت چڙو صبح صبح ڪي. ٻيو ته جيڪي وصف
آن جناب جا آهن جيئن جُزب ۽ خرق عادت. ڪشف ۽ ڪرامت. حلم
۽ مروت. رحم ۽ شفقت. تواضع ۽ راضت وغيره. جيڪڏهن انهن سڀن
اوصافن کان مان چڙو هڪڙي وصف جو بيان ڪيان ته ٻيا ڪي ئي دفتر
درج ٿي پون ۽ عمر ساري خرچ ٿي وڃي ته به انهي هڪڙي وصف جو
بيان پورو ٿي نه سگهندو. تڏهن تن جي بيان کان در گذر اختيار ڀيو ۽
ڪلام جو خاتون ڪلمي سان منظور ٿيو.

لااله الا الله محمد الرسول الله صلي الله عليه وسلم.

تاريخ ۵ جمادي الثاني سنہ ۱۳۶۴ هـ بقلم درويش فقير جمالي سگ
دروازه

فیض پور شریف.

فہرست تولد گاہ فرزندان جناب مرشد ناقدتو التارکین برہان العارفین
مولانا عاکف نشین باب اللہ - ہادی صاحب فقیر فیض محمد ساء ولی
اللہ

صوفی القادری موصوف آدام اللہ فیو ضا تہم،

تاریخ تولد فقیر محمد محرم غرہ ماہ محرم ۱۳۳۷ھ ،

اہلیت ز تاریخ تولد گاہ محرم - منور گشت غرہ ماہ محرم،

بسن سیزدہ صدوی ود گرہفت - نوید مقدمش اندر جہان رفت،

بر نامش محمد محرم آمد - دری معنی بصورت ان ریر آمد،

تولد گاہ محمد یوسف انور - نگر بیست و نہم ذوالحج اکبر،

بسن سیزدہ صدو چہل ود گر چار،

گل مسعود بشگفتہ بگلزار،

تمت - بالخیر.

شاعر جي ٻين ڪتابن جي فهرست

ديوان فيض	غزليات	فارسي
عين العشق	منظوم ڪلام	فارسي
فيض الحق	نثر	فارسي
گلشن اشعار	شعرن جو مجموعو	بلوچي
فيض العشق	ڪلام (ڏوهيڙا)	سنڌي
سرالعشق	نثر	سنڌي

رابطي لاءِ پتو:

درگاه صوفي فيضل فقير سائين

تعلقو اوستو محمد ضلعو جعفرآباد (بلوچستان)

فرن: ڪوڊ 0740 - 612767